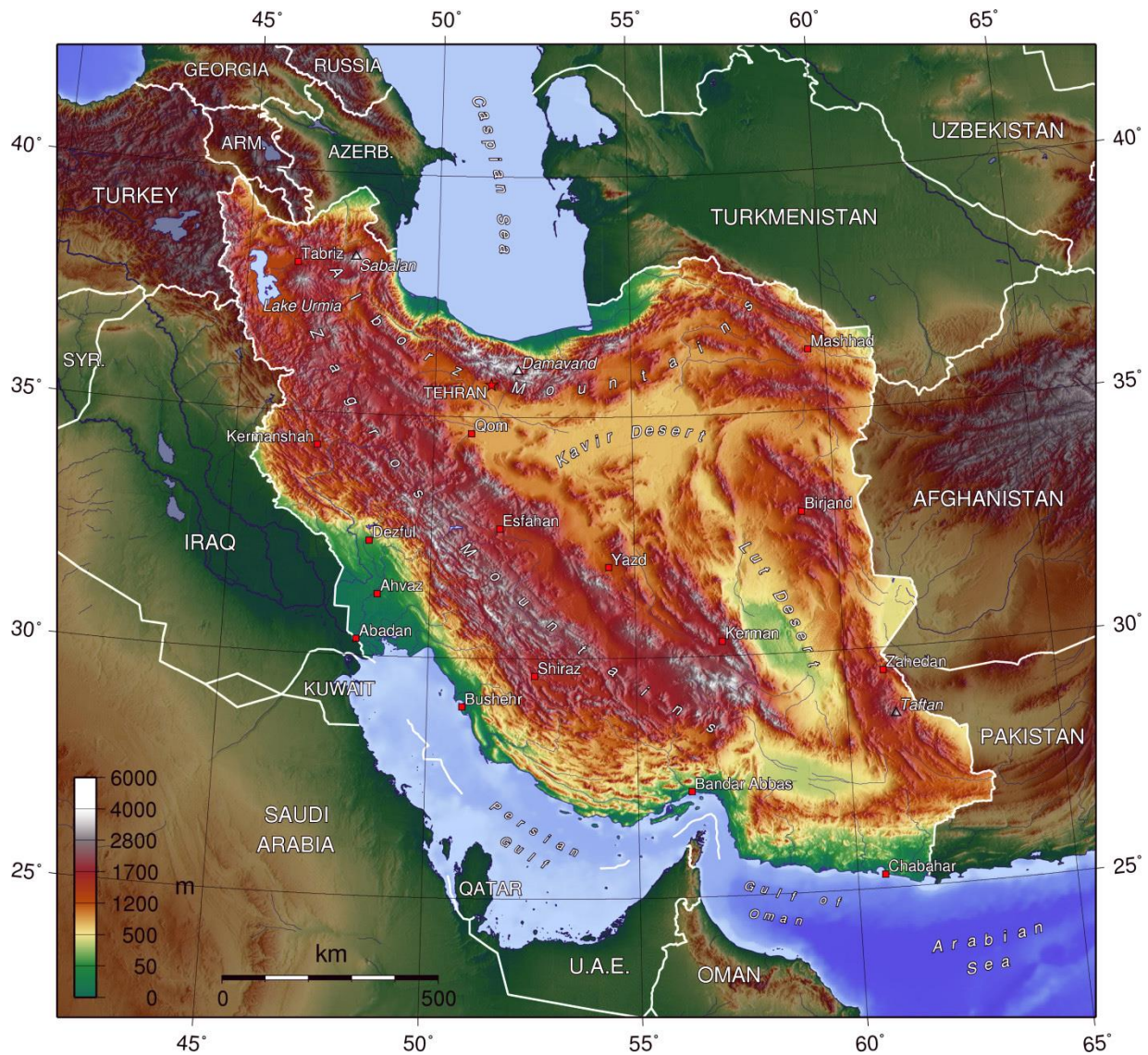

Με το Πανόραμα στο Ιράν

Οκτώβριος 2016

Βλαδίμηρος Αντωνιάδης

Αρχείο της Πολιτιστικής Εταιρείας Πανόραμα apan.gr

Προσγειωθήκαμε στην Τεχεράνη μεσάνυχτα. Ο ουρανός καθαρός. Το φεγγάρι γεμάτο. Στην τελευταία στροφή πριν την προσγείωση, φάνηκε στο βορρά η Κασπία. Έπειτα ο σκοτεινός όγκος του Ελμπόρζ. Ύστερα τα φώτα του διαδρόμου προσγείωσης.

Η διαδικασία εισόδου αργή, ανατολίτικη. Από μια άποψη ενδιαφέρουσα, ίσως ακόμα και χρήσιμη.

Μετάβαση στο ξενοδοχείο. Ξαστεριά. Πρώτες εικόνες από την Τεχεράνη.

Σάββατο, 22 Οκτωβρίου. Τεχεράνη

Ημέρα μουσείων. Πρωινή επίσκεψη στο μουσείο Ρεζά Αμπάσι. Στη συνέχεια επίσκεψη στο αρχαιολογικό μουσείο.

Τα εκθέματα στο αρχαιολογικό μουσείο της Τεχεράνης είναι λιγοστά. Τα περισσότερα ευρήματα έχουν πάρει το δρόμο της Εσπερίας. Παρ' όλα αυτά, τα γλυπτά και τα ανάγλυφα από την Περσέπολη είναι εντυπωσιακά: Ο βασιλιάς Ξέρξης καθισμένος στο θρόνο του. Ο Πέρσης ευγενής που του απευθύνει το λόγο. Οι δορυφόροι. Η μυστηριώδης κι αινιγματική σφηνοειδής γραφή. Η μαύρη στιλπνή πέτρα. Ένας γιγάντιος σκύλος, άγριος και τρομακτικός, καθισμένος σαν σφίγγα στο βάθρο του. Ένα κιονόκρανο σε σχήμα διπλής ταυροκεφαλής. Μια σειρά μικροσκοπικών Περσών στρατιωτών σκαλισμένων στον πλαϊνό τοίχο μιας σκάλας. Ένα χάλκινο άγαλμα από την εποχή των Πάρθων. Μέσα σε όλα, μια στήλη ελληνιστική – ένα από τα ελάχιστα ευρήματα της εποχής των Σελευκιδών.

Νιώθει κανείς, βλέποντας τη στήλη με την ελληνική γραφή, ένα απρόσμενο ξάφνιασμα. Ίσως, γιατί δε θα περίμενε να βρει εδώ γραμμένα ελληνικά (έφτασαν άραγε ως εδώ τα ελληνικά; πίσω απ' τον Ζάγρο εδώ, από τα Φράατα πέρα;). Μα αφού ξεπεράσει το πρώτο ξάφνιασμα, αρχίζει να διαβάζει:

ΜΕΝΕΔΗΜΟΣ ΑΠΟΛΛΟΔΩΤΩ ΚΑΙ ΛΑΟΔΙΚΕΩ ΤΟΙΣ ΑΡΧΟΥΣΙ ΚΑΙ ΤΗΙ
ΠΟΛΕΙ ΧΑΙΡΕΙΝ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΝΤΟΣ ΠΡΟΣ ΗΜΑΣ ΠΡΟΣΤΑΓΜΑΤΟΣ...

Διάβαζα το αρχαίο κείμενο, λέξη προς λέξη, γραμμή προς γραμμή, αργά, συλλαβιστά – όχι γιατί προσπαθούσα να καταλάβω το νόημά του, αλλά γιατί χαιρόμουν που διάβαζα ελληνικά! παρασυρόμουν, δε μπορούσα να σταματήσω. Πώς να εξηγήσει κανείς τη χαρά, το σκίρτημα, την οικειότητα, την αμεσότητα, την εγγύτητα που νιώθει καθώς διαβάσει το αρχαίο κείμενο; Σαν να έρχεται μια φωνή από τα βάθη του χρόνου και να σου μιλά. Μπαίνεις στον πειρασμό να απαντήσεις.

Πόσους δεσμούς κρυφούς κι ακατάλυτους κρύβει άραγε μέσα της η γλώσσα; Πόση συγγένεια ψυχής; Νιώθω, πως μέσα σε όλα τα εκθέματα του μουσείου, που για μας δεν είναι παρά αρχαιολογικά αντικείμενα, η γλώσσα είναι το μόνο ζωντανό.

Το Ισλαμικό μουσείο, που βρίσκεται παράπλευρα στο αρχαιολογικό, είναι αξιόλογο, ακόμη και σαν κτίσμα. Τα εκθέματά του ποικίλα και, οπωσδήποτε, ενδιαφέροντα. Πάντα βρίσκει κανείς άλλωστε κάτι ενδιαφέρον σε ένα ισλαμικό μουσείο.

Τέλος, τα γυάλινα σκεύη στο μουσείο γυαλιών και κεραμικών είναι συμπαθητικά, κυρίως χάρη στον περίτεχνο φωτισμό.

Τέσσερα μουσεία σε μια μέρα. Πόσα ακόμη μουσεία θα δούμε στη ζωή μας;

Κυριακή, 23 Οκτωβρίου. Τεχεράνη, Σιράζ

Πρωινή επίσκεψη στο παλάτι Γκολεστάν. Κατόπιν ελεύθερος χρόνος στο μεγάλο παζάρι. Το μεσημέρι πτήση για το Σιράζ.

Κρατώ ακόμη ζωντανή την πρώτη εντύπωση από το παλάτι Γκολεστάν. Τη στιγμή που διάβηκα το κατώφλι του κήπου. Τη στιγμή που αντίκρισα το μεγάλο σιντριβάνι. Φέρνω στο νου μου την εικόνα του σιντριβανιού: το μήκος του· το πλάτος του· το χρώμα του νερού: Γαλάζιο; Πράσινο; Σμαραγδί; Όχι· απλά παραδεισένιο.

Η λέξη παράδεισος είναι περσική. Παϊρι-ντάιζα αναφέρεται στη γλώσσα της Αβέστας. Το πρώτο συνθετικό παραπέμπει στο ελληνικό *περί*· το δεύτερο στο ρήμα *θέτω*. Περι-θέτω, ή περι-φράζω, ή περι-κλείω λοιπόν: κήπος περικλειστος ήταν η αρχική σημασία της λέξης.

Για τους λαούς του ιρανικού οροπεδίου ο παράδεισος ήταν κάτι πολύ διαφορετικό από ό,τι μπορούμε να φανταστούμε εμείς σήμερα. Λέξη αντίστοιχη δεν υπάρχει στις δικές μας γλώσσες, αφού δεν υπάρχει η έννοια (ο χριστιανικός Παράδεισος είναι κάτι πολύ διαφορετικό). Πώς μπορεί λοιπόν να κατανοήσει κανείς σήμερα τι σημαίνει παράδεισος; Μπορεί κανείς να του εξηγήσει; Όχι. Δε μπορεί. Όποιος δεν έχει νιώσει την αύρα του περσικού κήπου δε μπορεί να καταλάβει τί σημαίνει παράδεισος.

Νιώθω ευτυχής που επισκέφθηκα το παλάτι Γκολεστάν. Νιώθω ευτυχής για τη στιγμή που πρωτοαντίκρισα το μεγάλο σιντριβάνι. Για αυτήν, και μόνο, τη στιγμή άξιζε το ταξίδι στην Περσία.

Σε κοντινή απόσταση από το παλάτι Γκολεστάν βρίσκεται το μεγάλο παζάρι της Τεχεράνης. Το σημερινό κτιριακό συγκρότημα είναι του δέκατου ένατου αιώνα, ο αρχικός πυρήνας ήταν όμως παλαιότερος. Στα μαγαζιά του παζαριού θα βρει κανείς υφάσματα, ασημικά, χαλιά, ρούχα, είδη διακόσμησης και τουρισμού, *faux* μπιζού και κάθε λογής μικροπράγματα – όχι όμως κάτι περισσότερο από αυτά. Ό,τι έχει απομείνει από το παλιό παζάρι είναι ο φυσικός και κτιστός χώρος: οι σκεπαστοί διάδρομοι με τα θολωτά τόξα· οι φεγγίτες στις κορυφές των θόλων· τα μαγαζιά με τις στενές προσόψεις, στριμωγμένα εκατέρωθεν του διαδρόμου. Τι έχει χαθεί; όλα τα υπόλοιπα: οι αλλοτινοί έμποροι κι οι αγοραστές· οι πανάρχαιοι τρόποι· προπάντων το εμπόρευμα – οιπραμάτειες της ανατολής.

Μάταια θα αναζητήσει κανείς κάποιο άρωμα Ανατολής. Τα παζάρια της Ανατολής σώζονται μόνο στη φαντασία των δυτικών· ίσως και στους καμβάδες των οριενταλιστών ζωγράφων.

Παλάτι Γκολεστάν, Τεχεράνη

Σιράζ

Προσγείωση στο Σιράζ. Βραδινή επίσκεψη στον τάφο του ποιητή Χαφέζ

Μαυσωλείο Χαφέζ. Στην είσοδο του μαυσωλείου ένας κήπος· στην ευθεία του κήπου δυο αλées, που οδηγούν σε μια σειρά φαρδιές μαρμάρινες σκάλες· ανάμεσα στις αλées παρτέρια με λουλούδια· δεξιά κι αριστερά πεύκα και κυπαρίσσια· στην κορυφή των σκαλών μια στοά με διπλή κιονοστοιχία.

Μαυσωλείο Χαφέζ, Σιράζ

Στάθηκα στην κορυφή των σκαλοπατιών κι άπλωσα το βλέμμα στον υπερυψωμένο κήπο. Τριγύρω γλάστρες, με κάθε λογής φυτά και λουλούδια. Ολόγυρα παρτέρια με δέντρα και λουλούδια. Στο κέντρο, κάτω από ένα οκταγωνικό περιστύλιο, ο τάφος του ποιητή.

Προχώρησα με βήμα αργό. Μύρισα τον αέρα. Από τα μεγάφωνα ακουγόταν μια μουσική απαλή· ένα τραγούδι γλυκόπικρο· μια φωνή νανουριστική, που τη συνόδευε ένα ούτι. Σήκωσα το κεφάλι στον ουρανό. Τα πρώτα αστέρια είχαν ήδη φανεί στο νυχτερινό στερέωμα.

Είναι γλυκιές οι βραδιές στο Σιράζ. Έχουν όλη τη γλύκα και την ηδυπάθεια της Ανατολής. Κι είναι γλυκό, πολύ γλυκό, να περπατάς μέσα στους κήπους τους περικλειστούς, μες τα τρεχούμενα νερά, μέσα στις γλάστρες με τις μπουκαμβίλιες, στα πεύκα και τα κυπαρίσσια. Είναι γλυκό να χάνεσαι μες τα πυκνά φυλλώματα των νεραντζιών με τ' άγουρα νεράντζια.

Περπατάς και δε χορταίνεις να βλέπεις γύρω σου την ευγένεια, τη χάρη, την ομορφιά. Δε χορταίνεις να βλέπεις τους νέους και τις νέες, τους γέροντες, τα παιδιά, τους οικογενειάρχες, τους στρατιώτες, που ήρθαν να περάσουν λίγες στιγμές στον κήπο, ν' αγγίξουν τον Ποιητή, να πάρουν δύναμη για να συνεχίσουν. Χαίρεσαι να βλέπεις την ευγένεια στα πρόσωπα, την ευγένεια στις ψυχές – αυτήν την ευγένεια, τη χαρακτηριστική της Ανατολής, την τόσο διαφορετική από την ευγένεια της Δύσης.

Δε θες να φύγεις. Δε θες να αφήσεις όλη τούτη την ομορφιά. Δε θες να χάσεις από το βλέμμα σου τη θέα του μικρού αυτού παραδείσου.

Πώς αλλιώς θα μπορούσε να φανταστεί κανείς τον Παράδεισο; Πώς αλλιώς θα μπορούσε να φανταστεί κανείς τον επίγειο παράδεισο του υμνητή του κρασιού, της αγάπης, των εγκόσμιων απολαύσεων και της ευτυχίας;

Μαυσωλείο Χαφέζ, Σιράζ

ΠΕΡΣΕΠΟΛΗ - ΠΑΣΑΡΓΑΔΕΣ - ΦΙΡΟΥΖΑΜΠΑΝΤ

Συνοπτικό λεξικό ζωροαστρικών όρων:

Άσα = αλήθεια

Ντρουζ = ψέμα, χάος

Μάγος = Ζωροάστρης ιερέας

Δευτέρα, 24 Οκτωβρίου. Περσέπολη

*Πόσο γρήγορα φεύγει η ζωή.
Τι έχει απομείνει απ' τη Βαγδάτη, κι από το Μπάλκ;
Το πιο ελαφρύ αεράκι ρίχνει στο χώμα το ανοιγμένο τριαντάφυλλο.
Γι' αυτό λοιπόν πιες το κρασί και κοίταξε το φεγγάρι,
κι αναλογίσου όλους τους πολιτισμούς που αυτό έχει δει
να 'ρχονται και να φεύγουν.*

Ομάρ Καγιάμ, 1048 – 1131

Αναχωρήσαμε για την Περσέπολη νωρίς. Ο ήλιος δεν είχε ακόμη σηκωθεί στον ουρανό του Σιράζ. Σύνομα αφήσαμε πίσω μας την πόλη και ξανοιχτήκαμε στην ύπαιθρο του Φαρς. Η κατεύθυνσή μας βορειοανατολική.

Οι πρώτες εικόνες από το Φαρς. Τοπίο παράξενο. Μια ορεινή πεδιάδα διάσπαρτη με ολόγυμνα βουνά. Τα βουνά άγρια, βραχώδη κι ερημικά – πιο ερημικά από ό,τι μπορεί να φανταστεί κανείς. Η πεδιάδα είναι ένα πλάτωμα που διακλαδίζεται ανάμεσα στα βουνά. Το χώμα της είναι εύφορο: παντού χωράφια, κάποια φυτεμένα, άλλα οργωμένα, έτοιμα για σπορά. Πολλά μοιάζουν ακαλλιέργητα. Ανάμεσα στα χωράφια περνά ο δρόμος, που στο μεγαλύτερο τμήμα του ακολουθεί ευθείες· στρίβει μόνο όταν συναντήσει κάποιο βουνό. Χωριά δεν είδαμε πουθενά. Ολόκληρο το οροπέδιο μοιάζει ακατοίκητο.

Δυσκολεύομαι να αντιληφθώ πού, μέσα σε αυτό το τοπίο, θα μπορούσε να είναι χτισμένη η Περσέπολη. Ένωθα ξένος. Χαμένος. Αδυνατούσα να προσεγγίσω αυτόν τον τόπο, να τον διαβάσω, να τον αποκωδικοποιήσω, να ξεκλειδώσω τα μυστικά του. Αδυνατούσα ακόμη και να τον διαισθανθώ – έστω σαν αύρα, σαν μακρινή ηχώ, σαν ψευδαίσθηση. Ένωσα άβολα, κι έμεινα να κοιτάζω γεμάτος απορία.

Κάποτε, ύστερα από αρκετό δρόμο, φτάσαμε σε μια διασταύρωση. Μια κακοφομισμένη πινακίδα έγραφε «Persepolis». Στρίψαμε δεξιά. Ανακάθισα. Κοίταξα πάλι ολόγυρα. Κανένα σημάδι.

Ύστερα από μερικά χιλιόμετρα, τα τελευταία από τα οποία κατά μήκος ενός κακόγουστα δεντροφυτεμένου δρόμου, το λεωφορείο σταμάτησε. Κατεβήκαμε. Βρισκόμασταν στο άκρο ενός πλακόστρωτου. Η Περσέπολη φαινόταν μπροστά μας.

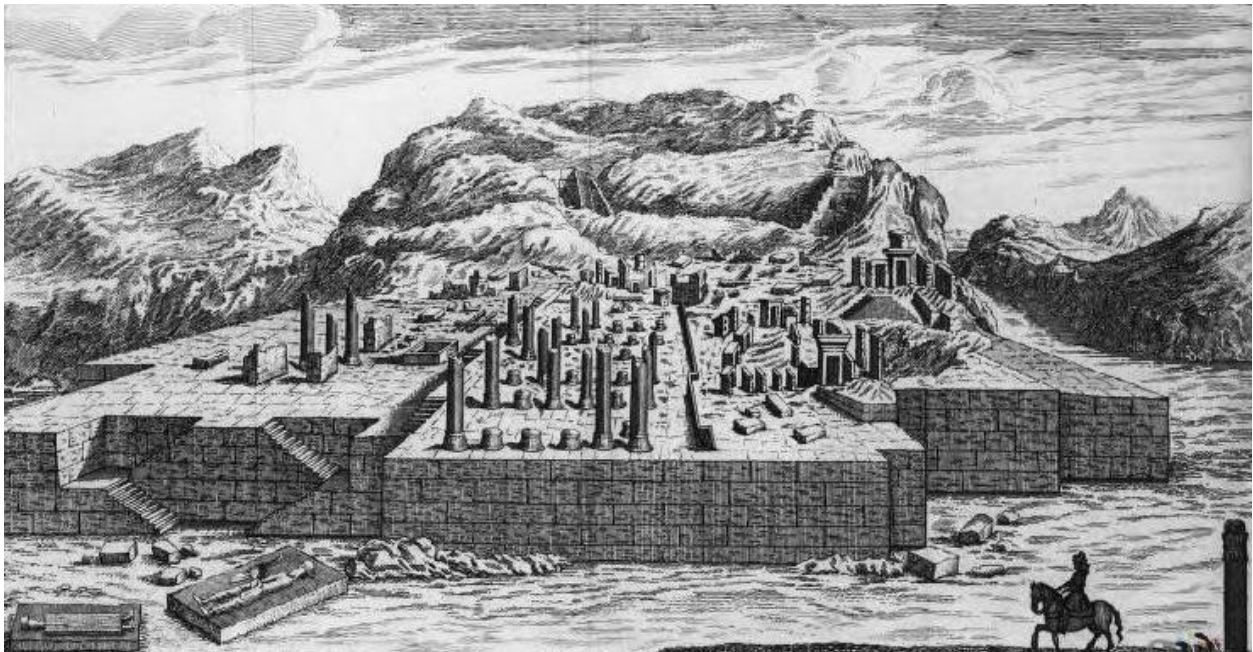
Χρειάζεται να διανύσεις κάμποσο δρόμο στο κακοστρωμένο πλακόστρωτο για να φτάσεις στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Αν έχεις έρθει νωρίς, ή αν έχει συννεφιά, είσαι τυχερός· ειδάλλως βρίσκεσαι στο έλεος του Μίθρα. Ανεξάρτητα όμως από τις διαθέσεις του καιρού, το περπάτημα κατά μήκος του πλακόστρωτου μπορεί να αποβεί χρήσιμο. Τα δε οφέλη του πολλά: αφενός μεν, σε βοηθά να ενταχθείς στο φυσικό χώρο· αφετέρου δε, σου επιτρέπει να δεις την Περσέπολη από απόσταση· το

σημαντικότερο δε όλων, σου δίνει τη δυνατότητα να την πλησιάσεις αργά – μια διαδικασία σχεδόν ξεχασμένη στις μέρες μας.

Η Περσέπολη είναι χτισμένη πάνω σε μια εξέδρα, διαμορφωμένη στο άκρο ενός οροπεδίου, στους πρόποδες ενός βουνού. Στην πλευρά του οροπεδίου η εξέδρα στέκεται ψηλά, αρκετά μέτρα πάνω από το έδαφος. Στην αντίθετη πλευρά, αυτή του βουνού, η εξέδρα ακουμπά στο χώμα. Η πρόσβαση στην εξέδρα γίνεται από τη δυτική πλευρά, αυτήν του οροπεδίου. Από αυτήν την πλευρά την αντικρίσαμε κι εμείς, βαδίζοντας στο πλακόστρωτο.

Από μακριά, η πρόσοψη της εξέδρας μοιάζει με τείχος. Μπορεί κανείς να διακρίνει τις μεγάλες ορθογώνιες πέτρες που χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή της τοιχοποιίας. Όσο πλησιάζεις κοντύτερα, τόσο νιώθεις το ύψος του τείχους να μεγαλώνει. Όταν πια φτάνεις στην είσοδο, αισθάνεσαι τον πέτρινο όγκο πάνω από το κεφάλι σου. Η πόλη βρίσκεται πάνω. Εσύ κάτω. Στο ενδιάμεσο ένας τοίχος.

Περσέπολη. Γκραβούρα, 1713

Όσο κοιτάζεις την Περσέπολη από μακριά, το βλέμμα σου κρατιέται ψηλά, πάνω από το επίπεδο της εξέδρας· το θέαμα σε συνεπαίρνει. Καθώς όμως πλησιάζεις κοντύτερα, το βλέμμα σου αναγκαστικά χαμηλώνει. Τότε προσέχεις την κλίμακα. Η κλίμακα της Περσέπολης είναι χτισμένη εγκάρσια στο δρόμο, παράλληλα με τον τοίχο της εξέδρας. Αποτελείται από δύο βραχίονες, συμμετρικούς, που αναδιπλώνουν σε ένα φαρδύ πλατύσκαλο για να συνεχίσουν στην αντίθετη κατεύθυνση μέχρι την κορυφή. Από μακριά η κλίμακα σχεδόν δε διακρίνεται· ο πλαϊνός της τοίχος μοιάζει να συνεχίζει τον τοίχο της εξέδρας. Πρέπει να φτάσεις πολύ κοντά για να αντιληφθείς το σχήμα της, τις διαστάσεις της, να υπολογίσεις το φάρδος και το ύψος των σκαλοπατιών.

Για το σχεδιασμό της κλίμακας έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες. Η επικρατέστερη είναι πως τα σκαλοπατία φτιάχτηκαν φαρδιά και χαμηλά ώστε να μπορούν να ανεβαίνουν τα άλογα (μαζί με τους αναβάτες) χωρίς να φοβούνται. Μια άλλη θεωρία, νεότερη, υποστηρίζει πως τα σκαλοπατία φτιάχτηκαν χαμηλά ώστε να μπορούν να ανεβαίνουν οι αξιωματούχοι χωρίς να κουράζονται, διατηρώντας έτσι την επισημότητα και τη μεγαλοπρέπεια μιας πομπής. Προσωπικά, προτιμώ την πρώτη εκδοχή. Κι αυτό, γιατί ταιριάζει περισσότερο με τη δική μου εντύπωση από την κλίμακα.

Η κλίμακα της Περσέπολης

Η κλίμακα της Περσέπολης δεν είναι μια σκάλα που σε προσκαλεί. Δεν είναι η σκάλα που ακολουθεί την ευθεία του δρόμου, που αποτελεί συνέχεια του δρόμου, που σε ανεβάζει αβίαστα στον υπερυψωμένο χώρο. Η εντύπωση που σου δίνει καθώς την πλησιάζεις είναι αυτή ενός γιγάντιου φρουρού, που στέκεται ακίνητος στην είσοδο της πόλης, με τα χέρια διπλωμένα στο στήθος. Αυτός, θέλω να πιστεύω, είναι κι ο λόγος που οι κλίμακες κοιτάζουν στο πλάι, κι όχι μπροστά – κι όχι πρωτίστως λόγιοι ασφάλειας, χωροταξίας ή αισθητικής. Το μήνυμα που περνά στον επισκέπτη είναι σαφές: πρέπει να

φτάσεις *κάτω* από το τείχος της πόλης πριν ανεβείς· πρέπει να νιώσεις τον όγκο του τείχους πάνω σου· πρέπει να σκύψεις το κεφάλι, να χαμηλώσεις το βλέμμα, να στρίψεις στο πλάι για να ανεβείς τη σκάλα· πρέπει να νιώσεις το βάρος του τοίχου στο πλάι σου· πρέπει, τέλος, καθ' όσο ανεβαίνεις, να μη μπορείς να δεις την πόλη, παρά μόνο όταν έχεις φτάσει στην κορυφή.

Θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ότι ο σχεδιασμός της εξέδρας της Περσέπολης (το υπερυψωμένο επίπεδο, η περιμετρική τοιχοποιία, οι πλαϊνές σκάλες) δανείζεται στοιχεία από την αρχιτεκτονική των μεσοποταμιακών ζιγκουράτ. Κάτι τέτοιο δε μοιάζει εντελώς απίθανο, χωρίς όμως να είναι και προφανές. Σε μένα, προσωπικά, αυτή η σκέψη ήρθε σε δεύτερο χρόνο. Η πρώτη μου σκέψη, ή μάλλον, η πρώτη μου εντύπωση, ήταν όμως πολύ διαφορετική (και εντελώς αντίθετη από αυτήν ενός ζιγκουράτ): ήταν η αίσθηση του απροσπέλαστου, του απαγορευμένου, του άβατου της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Πριν κλείσω την αναφορά μου στην κλίμακα της Περσέπολης θέλω να πω δυο λόγια για την εμπειρία της ανάβασης στην αρχαία αυτή σκάλα.

Καθώς φτάνεις στο πρώτο σκαλί, και στρίβεις –δεξιά ή αριστερά, ανάλογα με το βραχίονα– για να ανεβείς, ένα αίσθημα μοναδικό σε συνεπαίρνει. Τι χάρη, τι μεγαλοπρέπεια, τι αυτοκρατορικό μεγαλείο! Πόσο ανάλαφρα πατάς, πόσο ακούραστα ανεβαίνεις, πώς νιώθεις να σε ανεβάζει από μόνη της η σκάλα! Κι αυτό το ανάερο θρόισμα που νιώθεις σε κάθε σκαλί πόση μαγεία σου προσφέρει!

Κλείνω με μία διαπίστωση: Από όλα τα κτίσματα της Περσέπολης, η κλίμακα είναι αυτό που φέρει το χαρακτήρα της υψηλής αρχιτεκτονικής.

Η κλίμακα της Περσέπολης

Φτάνοντας στην κορυφή της κλίμακας βρίσκεσαι πια στο επίπεδο των κτιρίων. Μπροστά σου ορθώνεται η Πύλη των Εθνών· δεξιά, οι κίονες της Απαντάνα· στο βάθος, ο τάφος του Αρταξέρξη.

Η Πύλη των Εθνών είναι από τα πιο καλοδιατηρημένα κτίσματα του ανακτορικού συγκροτήματος. Η πρόσοψή της, ένα πελώριο πι, σώζεται σχεδόν ακέραιη. Εκατέρωθεν της εισόδου είναι λαξευμένα δύο λαμασσού, τα πνεύματα προστάτες του κόσμου της Μεσοποταμίας –από την εποχή ακόμη των Σουμερίων. Οι Πέρσες τα υιοθέτησαν, όπως πολλά άλλα, από τους Ασύριους. Ασύριοι θα ήταν και οι τεχνίτες που τα κατεργάστηκαν στην Περσέπολη. Από την υπόλοιπη κατασκευή της Πύλης σώζονται τρεις κίονες, ψηλοί, όπως όλοι οι κίονες της Περσέπολης, καθώς και δύο αρκετά κατεστραμμένα λαμασσού, στην ανατολική πλευρά της πύλης.

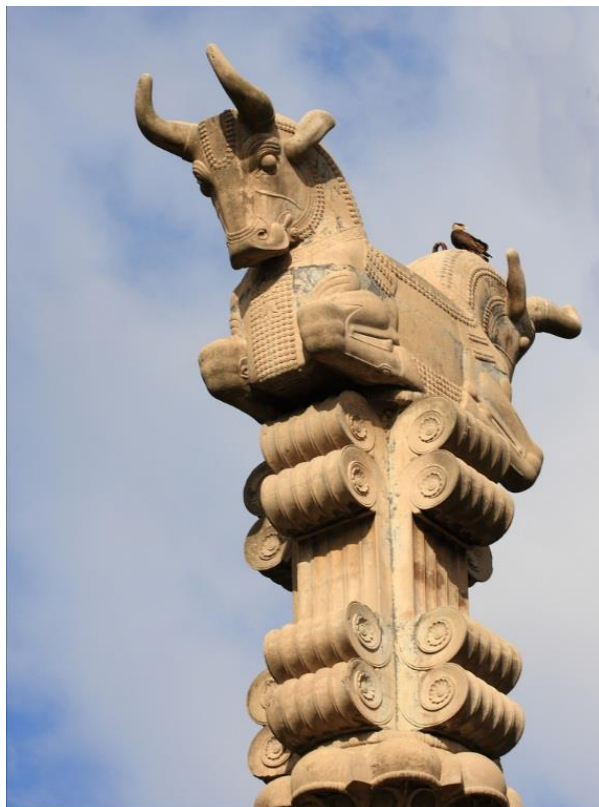
Η Πύλη των Εθνών

Όταν σταθείς στην είσοδο της Περσέπολης, και ρίξεις το βλέμμα στην Πύλη των Εθνών, η ματιά σου θα σταθεί στα λαμασσού, τα φτερωτά αγάλματα που φρουρούν την είσοδο της πόλης. Κοιτάζεις τα γιγαντιαία αυτά αγάλματα κι αισθάνεσαι την κτηνώδη τους δύναμη, τη βαρβαρότητα της μορφής τους, τον πρωτογονισμό του κόσμου από τον οποίο έρχονται, τα βαθύτερα ένστικτά του. Είναι αναμφίβολα σπουδαίος ο πολιτισμός της Μεσοποταμίας. Σπουδαίος και παλαιός. Δε μπορεί κανείς να μην αναλογιστεί πως ο ανθρώπινος πολιτισμός βάδισε χιλιάδες χρόνια σε αυτόν τον κόσμο, πριν έρθουν οι νέες θρησκείες, οι νέες αντιλήψεις και ηθικές, τα νέα ένστικτα. Μα πέρα από αυτό, οφείλει κανείς να

αναλογιστεί ακόμα τούτο: πως αυτός ο κόσμος, ο παλαιός, που μπορεί στα μάτια μας να φαντάζει κατά κάποιον τρόπο πρωτόγονος ή βάρβαρος, ήταν ο κόσμος που πάλεψε να σταθεί –και στάθηκε– όρθιος, εν μέσω *πραγματικών* βαρβάρων, για να στεριώσει τα θεμέλια του ανθρώπινου πολιτισμού.

Πρόσεξαν κάποιοι, ότι στη βάση των ασσυριακών αγαλμάτων είναι χαραγμένα τα ονόματα κάποιων επισκεπτών. Οι περισσότεροι ήταν Βρετανοί στρατιωτικοί που επισκέφθηκαν την Περσέπολη κατά το δέκατο ένατο αιώνα. Οι χαράξεις έχουν γίνει με μεγάλη επιμέλεια. Σκέφτεσαι, καθώς τις κοιτάξεις, πως πρόθεση των χαρακτών ήταν να αφήσουν το σημάδι τους στο χρόνο. Το θέαμα σίγουρα δεν ενθουσιάζει. Κάποιοι μίλησαν για βαρβαρότητα. Ίσως να 'ναι κι έτσι. Καθώς όμως αναλογίζομαι τα ασσυριακά λαμασσού, κι έχοντας ήδη μιλήσει για βαρβαρότητα, προβληματίζομαι για αυτή τη διατύπωση, και μαζί για τα όρια της σύγχρονης σκέψης· για την αντίληψη των πραγμάτων, τους ορίζοντες και την οπτική, ακόμη και για τη χρήση της λέξης βαρβαρότητα.

Βγαίνοντας από την ανατολική πλευρά της Πύλης, στάθηκα σε κάποια απόσταση, να αναμετρήσω με το βλέμμα το σύνολο του μνημείου. Σήκωσα το κεφάλι ψηλά. Στην κορυφή ενός κίονα είδα ένα σπασμένο κιονόκρανο. Έκρυψα με το χέρι τον ήλιο κι έμεινα να το κοιτώ.

Κιονόκρανο, Περσέπολη (πηγή: Wikipedia)

Η Πύλη των Εθνών πριν από τις ανασκαφές

Είδα, στο φως του ήλιου, δυο καθισμένους ταύρους, να στέκονται πλάτη με πλάτη στην κορυφή του κίονα – μετέωροι στον αέρα και το χρόνο. Θαύμασα την περίτεχνα σκαλισμένη μορφή τους: τα μεγάλα τους μάτια, τα λυγισμένα τους γόνατα, το γερμένο τους κεφάλι. Είδα τα ολόχρυσα κέρατα να αστράφτουν στο φως το εκτυφλωτικό του ήλιου.

Μα πιο πολύ από θαυμασμό ένιωσα δέος. Δέος πρωτόγονο. Δέος για τους πανύψηλους κίονες, την τιθασειμένη ζωική ορμή, την ανελέητη κάψα του ήλιου. Δέος για τη βαριά μυρωδιά ζώου – το δέρμα που άχνιζε κάτω από τον καυτό φθινοπωρινό ήλιο.

Για άλλη μια φορά ένιωσα το πνεύμα του κόσμου του παλαιού. Ένωσα το γιγαντισμό, τον πρωτογονισμό, τη «βαρβαρότητα».

Δεξιά της Πύλης των Εθνών, σε κάποια απόσταση, βρίσκεται η αίθουσα δεξιώσεων, η περίφημη Απαντάνα. Η Απαντάνα αποτελούσε το μεγαλύτερο κτίσμα του ανακτορικού συγκροτήματος και συγχρόνως το μεγαλειωδέστερο. Ήταν, επίσης, το κτίσμα με τη μεγαλύτερη καταστροφή από τη φωτιά του Αλέξανδρου. Παραδόξως, η ίδια φωτιά συνέβαλε στη διάσωση των αναγλύφων της Απαντάνα (αυτών της ανατολικής πλευράς) καθώς τα σκέπασε με τόνους στάχτης και τα διατήρησε έτσι θαμμένα ως τις μέρες μας. Η ειρωνεία της Ιστορίας.

Δε θα σταθώ ιδιαίτερα στα ανάγλυφα της Απαντάνα: μπορεί κανείς να μιλά γι' αυτά ώρα πολλή. Θα περιοριστώ μονάχα στη γενική εντύπωση που μου έκαναν. Η πομπή των υποτελών λαών είναι σαγηνευτική· η τέχνη της ιδιαίτερη· οι επιρροές από την Ασσυρία –ποιος ξέρει κι από πού αλλού– εμφανείς. Οι μορφές στυλιζαρισμένες: όλες στο ίδιο ύψος, όλες με σγουρή ή ίσια γενειάδα. Η κίνηση αργή· το ένα πόδι σταθερά προτεταμένο. Στα πόδια, η τέχνη είναι χαμηλότερης αξίας. Οι επιρροές από την Αίγυπτο είναι εμφανείς: γραμμές αδρές, στασιμότητα, ακινησία. Από τη μέση και πάνω η εικόνα αλλάζει. Η τέχνη γίνεται σαφώς ανώτερη. Αδυναμίες, βέβαια, εξακολουθούν να υπάρχουν: στα χέρια, στα δάχτυλα, σε οτιδήποτε αναδιπλώνεται, για να μπει στην τρίτη διάσταση, γίνονται εμφανείς.

Κάποιες στιγμές εξαιρετικές: οι σκούφοι των Λυδών· τα κεφάλια των κριαριών στην πομπή των Σύρων· τα κύπελλα των Βακτριανών· τα μάλλινα νήματα στα χέρια των Ιώνων. Αναρωτιέσαι αν όλα τα ανάγλυφα είναι φτιαγμένα από το ίδιο χέρι – εννοώ, το ίδιο εργαστήριο. Ξένοι τεχνίτες υπήρχαν σίγουρα πολλοί, μεταξύ των οποίων και Έλληνες· οι ίδιοι οι Πέρσες δεν είχαν άλλωστε παράδοση στη γλυπτική. Σταματώ στην πομπή των Ιώνων: κοιτάζοντάς την, δεν μπορεί κανείς να μη μαγευτεί, να μη νιώσει την αύρα που τη διαπερνά, τον τρόπο με τον οποίο οι μορφές ξεχωρίζουν – οι μόνοι ασκεπείς μέσα στο πλήθος των υποτελών λαών, αυτοί που κομίζουν τα εκλεκτότερα δώρα. Ίσως οι ίδιοι οι τεχνίτες που τη φιλοτέχνησαν να ήταν Έλληνες.

Η απέναντι πλευρά των αναγλύφων, αυτή που απεικονίζει την πομπή των αθανάτων (Περσών και Μήδων) υπολείπεται σε φαντασία. Η απαράλλαχτη μονοτονία στις μορφές, το αυστηρό μέτρο, η περιοδικότητα στην επανάληψη, η απουσία κάθε αυθορμητισμού στην κίνηση, ίσως να μη συγκινούν το σημερινό επισκέπτη. Δεν πρέπει όμως κανείς να ξεχνά ότι η Περσέπολη δε χτίστηκε για να συγκινεί· και πως η τέχνη της αποσκοπούσε αλλού: στην εξυπηρέτηση της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Η ιδέα «η τέχνη για την τέχνη» δεν έχει θέση στην Περσέπολη.

Πάνω: Πομπή των Λυδών. Κάτω: Πομπή των Ιώνων

Πάνω: Πομπή των Σύρων. Κάτω: Πομπή των Πάρθων

Πομπή Αθανάτων

Έχοντας δει κανείς τα δύο πιο σημαντικά μνημεία της Περσέπολης, δηλαδή την Πύλη των Εθνών και τα ανάγλυφα της Απαντάνα, δε μπορεί να μην προσέξει, ή, μάλλον, να μην αισθανθεί, μια μεταξύ τους διαφορετικότητα. Η διαφορά αυτή είναι σε ένα βαθμό αναμενόμενη, αλλά και κατανοητή: η τέχνη των Αχαιμενιδών δεν ήταν τέχνη ομοιόμορφη, ούτε κατασταλαγμένη· ήταν άλλωστε μια τέχνη εν πολλοίς δανεική. Δε θέλω όμως να σταθώ στις διάφορες πτυχές αυτής της διαφορετικότητας, αλλά να επικεντρωθώ σε μία μόνον πτυχή της, που δε σχετίζεται απαραίτητα με την τέχνη των Αχαιμενιδών: τη σχέση γλυπτού και ανάγλυφου.

Το γλυπτό είναι ένα έργο τρισδιάστατο. Είναι ένα έργο με όγκο, με σώμα, με υλικό και χωρικό εκτόπισμα. Πρόκειται για ένα έργο ζωντανό, κι όχι για μια ύλη άψυχη – ένα κομμάτι πέτρας ή μαρμάρου, ένα πράγμα (res), ένα αντικείμενο. Το γλυπτό, στην πρώτη του εμφάνιση και μορφή, δεν ήταν μονάχα ένα έργο τέχνης· ήταν κάτι πολύ περισσότερο, πολύ βαθύτερο και ζωτικότερο: αποτελούσε την *ενσάρκωση μιας δύναμης*.

Είναι λάθος να προσεγγίζει κανείς τα αρχαία γλυπτά –εν προκειμένω τα ασσυριακά λαμασού– απλά, και μόνο, ως έργα τέχνης. (Κι είναι βέβαια λάθος μεγαλύτερο να τα αντιπαραβάλλει με τα γλυπτά της κλασικής αρχαιότητας, ή της Αναγέννησης, με διάθεση επικριτική). Μια τέτοια προσέγγιση, που έχει σα μέτρο μονάχα την καλλιτεχνική αξία, στερεί από τα γλυπτά το νόημά τους. Και το νόημα ενός γλυπτού δεν εξαντλείται στην αισθητική της σμιλεμένης επιφάνειας.

Σε αντίθεση με το γλυπτό, το ανάγλυφο είναι ένα έργο χωρίς σώμα. Κι ως τέτοιο, είναι ένα έργο άψυχο: μια πέτρινη ζωγραφιά, μια εικόνα, μια αναπαράσταση. Το ανάγλυφο είναι μια μορφή δημιουργίας κατ'εξοχήν καλλιτεχνική, ενώ ως τέχνη, είναι καθαρά εικονική – συγκρίσιμη, θα έλεγα, με τη ζωγραφική.

Ένα είδωλο δε μπορεί να είναι ανάγλυφο. Μια δύναμη εγκόσμια, –ένας θεός, ένας ημίθεος, ένα ζωόμορφο, τερατόμορφο, ανθρωπόμορφο –κι εξάπαντος ανθρωποφάγο– τέρας δε μπορεί να είναι ανάγλυφο· δηλαδή επίπεδο και δισδιάστατο. Με άλλα λόγια ανυπόστατο. Ειδωλολατρία με ανάγλυφα δεν υπάρχει.

Για να το θέσω με όρους σύγχρονους, και, όσο γίνεται, πιο βιωματικούς: Η Απαντάνα είναι ένας πίνακας ζωγραφικής. Ένα έκθεμα στις προθήκες ενός μουσείου. Η πύλη των Εθνών είναι ένας ναός ειδωλολατρικός. Ο ναός της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα.

Κλείνω την αναφορά μου στα ανάγλυφα της Απαντάνα με ένα σχόλιο.

Τα ανάγλυφα της Απαντάνα είναι έργα μοναδικά. Όχι γιατί αποτελούν κάποια αξεπέραστη κορυφή, κάποια χρυσή σελίδα στην ιστορία της γλυπτικής. Αυτό που κάνει την Απαντάνα μοναδική δεν είναι η ποιότητα της τέχνης των ανάγλυφών της· είναι η δύναμη της παραστατικότητάς τους. Η αίσθηση που αφήνουν τα ανάγλυφα στον επισκέπτη είναι μαγική. Νιώθει κανείς, κοιτάζοντάς τα, την πομπή να περνά ολοζώντανη μπροστά του.

Η ξενάγηση στην Απαντάνα τελείωσε. Χρόνος ελεύθερος για όλους.

Θέλει κανείς το χρόνο του για να απορροφήσει όλα όσα βλέπει. Να τα ξαναφέρει στο μυαλό του, να τα επεξεργαστεί, να τα ταξινομήσει, να τα αφήσει να ωριμάσουν ώσπου να γίνουν κτήμα του. Όμως χρόνος στις μέρες μας δεν υπάρχει. Όλα γίνονται βιαστικά.

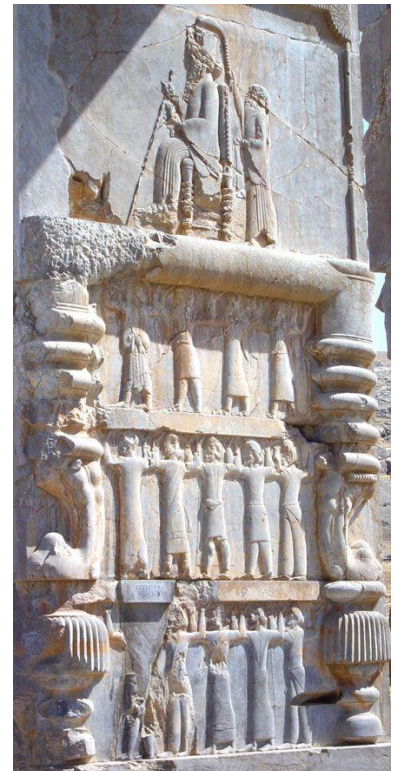
Μετακινούμαστε διαρκώς με ταχύτητες ιλιγγιώδεις. Πραγματοποιούμε άλματα (μέχρι πρότινος αδιανόητα) στο χώρο και το –γνωστικό– χρόνο. Βομβαρδιζόμαστε ανηλεώς με ερεθίσματα κάθε λογής: όλα τους διεκδικούν μια θέση στο μυαλό μας. Πώς θα μπορούσαμε να μη βρισκόμαστε σε σύγχυση; Σε ποιες αλήθειες (άσα) να ανατρέξουμε; Σε ποιες σταθερές να στηριχτούμε; Το χάος (ντρουζ) κυριαρχεί παντού.

«Ας φυλάγει ο Αχούρα Μάζδα αυτή τη χώρα από το μίσος, τους εχθρούς, το ψέμα και την ξηρασία» λέει μια παλιά αχαιμενιδική επιγραφή. Πόσο κατανοούμε άραγε αυτήν την αρχαία επίκληση στις μέρες μας;

Στάθηκα παράμερα να ξεκουραστώ. Ήπια νερό. Έκλεισα τα μάτια. Ύστερα πάλι τα άνοιξα και στράφηκα προς στο βουνό. Ένα αεράκι φύσηξε απαλά. Ο αέρας δρόσισε, ζωντάνεψε ο χώρος. Γύρισα ξανά προς τα ανάγλυφα. Ένωσα την αύρα του αέρα να με διαπερνά, να με αγκαλιάζει, κι ύστερα να κατευθύνεται προς τα ανάγλυφα. Νόμισα, για μια φευγαλέα στιγμή, πως οι σκαλισμένες μορφές κινήθηκαν, πως ανασάλεψαν οι ριχτοί χιτώνες.

Αναρίγησα. Ένα πουλί ακούστηκε να κελαηδά. Ύστερα ένας άλλος ήχος, πιο μακρινός: ένα θρόισμα ανάερο –θαρρείς από αραχνοϋφαντες μεταξωτές κουρτίνες. Ύστερα πάλι σιωπή.

Το διάλειμμα τελείωσε. Σηκωθήκαμε. Αφήσαμε πίσω μας την Απαντάνα και προχωρήσαμε προς το εσωτερικό της Περσέπολης. Επόμενη στάση μας ήταν η πύλη του μεγάλου βασιλιά. Η πύλη είναι ένα πελώριο πι, με μια μονοκόμματη πέτρα στην κορυφή και δύο πανύψηλους τοίχους στο πλάι. Σε καθέναν από τους πλαϊνούς τοίχους είναι σκαλισμένες πέντε σειρές ανάγλυφα, η μια σειρά πάνω από την άλλη. Κάθε σειρά απεικονίζει υποτελείς λαούς να υποβαστάζουν ένα βάθρο, πάνω στο οποίο πατούν οι λαοί της πιο πάνω σειράς. Η εικόνα θυμίζει, κατά κάποιον τρόπο, τα ανάγλυφα στις ρωμαϊκές αψίδες. Για όσο, τουλάχιστον, κοιτά κανείς χαμηλά. Γιατί όταν σηκώσει το βλέμμα κι αντικρίσει την υψηλότερη σειρά τότε θα καταλάβει: τότε θα δει το μεγάλο βασιλιά, υπερμεγέθη κι ατάραχο, να κάθεται με μεγαλοπρέπεια στο θρόνο του, πατώντας στους λαούς όλων των πιο κάτω σειρών, που υποβαστάζουν στους ώμους τους το βάθρο. Θέαμα αναπάντεχο και σοκαριστικό. Τότε θα συνειδητοποιήσει τη διαφορά του ελληνορωμαϊκού από τον περσικό κόσμο.

Συνεχίσαμε να περπατούμε ανάμεσα στα χαλάσματα. Ο ήλιος είχε ανεβεί ψηλά. Ο αρχαιολογικός χώρος της Περσέπολης μοιάζει αρκετά με τους αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας: ο ίδιος καυτός ήλιος, τα ίδια ερείπια, οι ίδιες εναλλαγές χρωμάτων. Ίσως οι βάσεις των κιόνων κάνουν τη διαφορά. Κι ακόμη τα κιονόκρανα. Κυρίως τα κιονόκρανα. Τζιτζίκια στην Περσέπολη δεν έχει.

Συνεχίσαμε την περιήγηση στον αρχαιολογικό χώρο κατευθυνόμενοι προς το παλάτι του Δαρείου. Σε κάποιο σημείο της διαδρομής είδα σκαλισμένο ψηλά σε έναν τοίχο ένα ανάγλυφο: Ήταν το φαραβαχάρ. Τινάχτηκα πίσω, κι έμεινα ακίνητος να το κοιτώ.

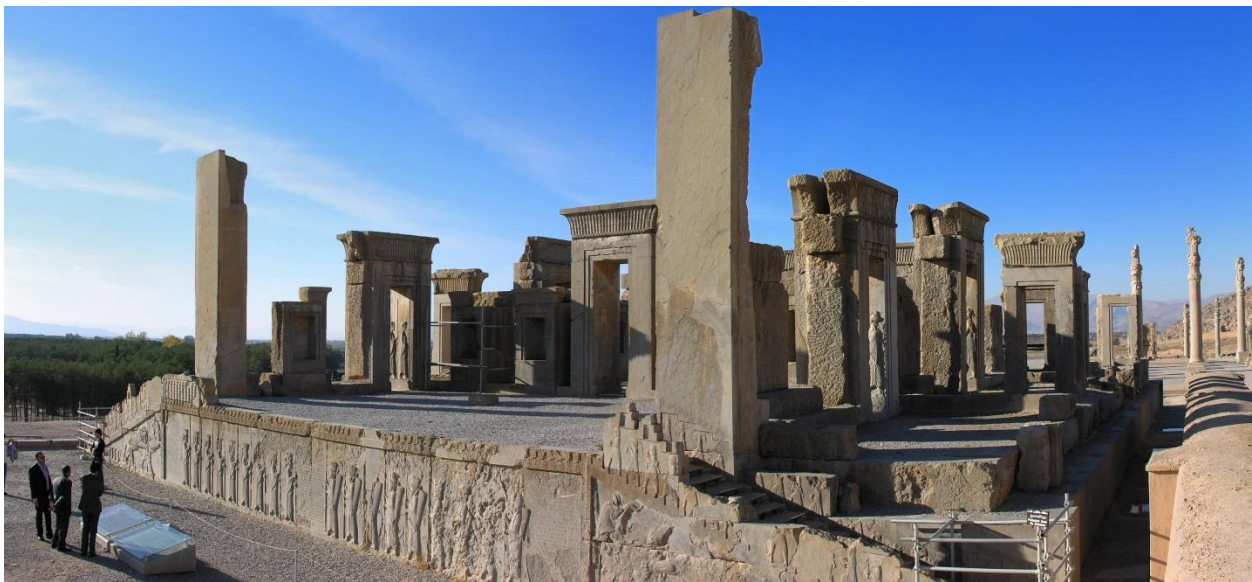
Φαραβαχάρ, Τρίπυλο, Περσέπολη

Δε μπορώ να εξηγήσω την κατάπληξη, την αναστάτωση, τη σαγήνη και τη *μαγεία* που μου ασκεί το παμπάλαιο αυτό ιρανικό σύμβολο. Όποτε εμφανίζεται μπροστά μου μένω αποσβολωμένος να το κοιτώ –πάντα με την ίδια ένταση όπως την πρώτη φορά που το είδα. Από ποιου κόσμου τα βάθη έρχεται το αεικίνητο αυτό φτερωτό πνεύμα; Από ποια χαραμάδα της Ιστορίας ξεπηδά; Από πού αντλεί τη σαγήνη του και τη δύναμή του; Πώς μπορεί και ασκεί, μετά από τόσους αιώνες, τέτοια σαγήνη στην ψυχή μου; Δεν ξέρω – κι ούτε μπορώ να εξηγήσω: η ανάλυση, η κατανόηση, η εξήγηση – όλα τα εργαλεία του σύγχρονου ανθρώπου αχρηστεύονται μπροστά στη δύναμη της αρχαίας *μαγείας*.

Και να που τώρα στέκομαι εδώ, ανάμεσα στα ερείπια της Περσέπολης, και βλέπω το φαραβαχάρ ολοζώντανο, φωλιασμένο πάνω στην πέτρα, έτοιμο να τιναχτεί και να φτερουγίσει πάνω από τη νεκρή πόλη. Τι να σημαίνει άραγε αυτό το κάλεσμα από τα βάθη του χρόνου; Τι μπορεί να σημαίνει για μας το φαραβαχάρ;

Ζούμε, από πολλές πλευρές, σε μια εποχή πρωτόγνωρη. Έχουμε κατακτήσει τη γνώση. Κι έχουμε κατακτήσει τη φύση. Διαβάζουμε, μελετούμε, ταξιδεύουμε αδιάκοπα. Περιδιαβαίνουμε τον κόσμο.

(Γίναμε όλοι κοσμοπολίτες· όλοι εραστές του παρελθόντος). Περιφερόμαστε ακάλεστοι στα σαλόνια της Ιστορίας. Επισκεπτόμαστε χώρους άβατους και ιερούς – ανάκτορα, ναούς, ιερά, τάφους, καθώς και άλλους «αρχαιολογικούς χώρους». Εισερχόμαστε στα άδυτα των αδύτων με την περιέργεια και τη χωριατιά αλλοτινού αγροίκου. Περιφερόμαστε σε αρχαία ερείπια κρατώντας στα χέρια μας ταξιδιωτικούς οδηγούς και φωτογραφικές μηχανές – διαβάζουμε, σημειώνουμε, φωτογραφίζουμε, γράφουμε, πιστεύοντας ότι καταλάβαμε όσα είδαμε, κι ακόμη περισσότερο ότι έχουμε κάτι να πούμε. Και ξάφνου έρχεται το φαραβαχάρ, με τα φτερά ανοιχτά, με το χέρι αινιγματικά σηκωμένο, και μας κλείνει το μάτι συνωμοτικά· κι ύστερα, αστραπιαία, βρίσκεται αλλού – παίζει μαζί μας κρυφτό και μας κοροϊδεύει. Τη μια στιγμή κρύβεται, με διάθεση περιπαιχτική, πίσω από τις μισογκρεμισμένες κολώνες· την άλλη, στέκεται πάνω από το κεφάλι μας, βουίζοντας σαν τη μέλισσα. Τι είναι, τελικά, το φαραβαχάρ; Μήπως κάποιο παμπάλαιο προϊσλαμικό τζίνι; Ή μήπως ο οικουρός όφεις της Περσέπολης, που αρνείται, σε πείσμα των καιρών, να την εγκαταλείψει; Μα, ό,τι και να είναι, τι προσπαθεί να μας πει; Μήπως να μας μιλήσει για τον κόσμο του; (σε μια γλώσσα που όμως για μας είναι ακατανόητη;) Ή μήπως το νόημα του είναι ακριβώς αυτό: να μας ανοίγει τα μάτια, να μας προβάλλει, όπως η σφίγγα στον Οιδίποδα, το αίνιγμα: τί ξέρουμε, τί μπορούμε να καταλάβουμε από το παρελθόν, από τους κόσμους τους παλαιούς και τους λησμονημένους; Μήπως ό,τι καταλαβαίνουμε είναι απλά μια επιφάνεια, ένα λογικοφανές ψέμα (ντρουζ), μια προέκταση του δικού μας κόσμου σε κόσμους ανύπαρκτους κι ολοκληρωτικά χαμένους;

Το ανάκτορο του Δαρείου

Η συνάντηση με το φαραβαχάρ με καθυστέρησε. Βιάστηκα να προλάβω το γκρουπ, που είχε ήδη φτάσει στο ανάκτορο του Δαρείου. Από αυτό το τελευταίο κτίσμα, το πιο καλοδιατηρημένο στην Περσέπολη, δε θυμάμαι πολλά. Ίσως μόνο τις όρθιες πέτρες, όλες μονόλιθοι, που έδιναν την εντύπωση μεγαλιθικού μνημείου. Κι ακόμη την αίσθηση που μου άφησαν τα ανάγλυφα στην εσωτερική πλευρά

των πετρών: μια πέτρινη διακόσμηση στο εσωτερικό του ανακτόρου· τα απομεινάρια ενός λίθινου πολιτισμού. Θυμάμαι ακόμη μια σαύρα που περπατούσε στο μισογκρεμισμένο τοίχο, στην είσοδο μιας από τις αίθουσες του βασιλιά. Να ήταν άραγε η αίθουσα των δεξιώσεων ή η αίθουσα των τελετών; Η μήπως ήταν η κρεβατοκάμαρα του μεγάλου Δαρείου;

Η ξενάγηση τελείωσε. Έμεινα μόνος. Έριξα μια δεύτερη ματιά στα ερείπια της Περσέπολης κι ύστερα προχώρησα προς το βουνό, στο μέρος όπου είναι λαξευμένος ο τάφος του Αρταξέρξη. Για να φτάσεις στον τάφο διασχίζεις πρώτα τα ερειπωμένα τείχη της Περσέπολης κι ύστερα σκαρφαλώνεις στο βουνό, ακολουθώντας τους τουρίστες. Χαραγμένο μονοπάτι δεν υπάρχει. Το βουνό αυτό, στην πλάτη της Περσέπολης (πιο σωστά, τα ριζά του βουνού) μοιάζει αρκετά με τα βουνά τα ελληνικά, τα αιγαιοπελαγίτικα: πέτρες, χόρτα ξερά, λίγα χόρτα χλωρά, χώμα ασπριδερό – πιο άγονο όμως. Ο τάφος του Αρταξέρξη Γ' είναι λαξευμένος στην πλαγιά του βουνού, στα πρότυπα των τάφων των βασιλέων προγόνων του. Μπροστά στον τάφο υπάρχει ένα πλάτωμα από όπου μπορεί κανείς να αγναντέψει ολόκληρο το οροπέδιο, ως πέρα στα βουνά τα αντικρινά· κι ακόμη, να συλλάβει τη θέση της Περσέπολης μέσα σε αυτόν τον περίπλοκα διαμελισμένο γεωγραφικό χώρο. Από μακριά, όλα τα βουνά φαίνονται ίδια, απaráλλαχτα στη γύμνια τους. Ένα, στα δεξιά, μοιάζει με τον Ακροκόρινθο, όμως πιο όρθιο, πιο κοφτερό. Σκέφτεσαι, κοιτάζοντας αυτά τα ολόγυμνα βουνά, πως όλος αυτός ο τόπος δεν είναι παρά μια έρημος· ή, στην καλύτερη περίπτωση, ημίερημος. Κι ίσως έτσι να ήταν παλιά. Όμως το χώμα είναι καλλιεργήσιμο: αν αρδευτεί σωστά δίνει καρπό. Κι οι Πέρσες κάτεχαν καλά την τέχνη του νερού.

Κοιτάζοντας, γι' άλλη μια φορά, τα ερείπια της Περσέπολης, δε μπόρεσα να μην αναρωτηθώ: τί το ιδιαίτερο έχει αυτός ο τόπος; Τι το ξεχωριστό έχει η θέση της Περσέπολης μέσα σε αυτό το οροπέδιο; Απάντηση δεν έχω. Ο κάμπος μοιάζει το ίδιο άχαρος παντού. Τα βουνά ίδια κι απaráλλαχτα. Ποιος ξέρει. Ίσως να υπήρχε νερό. Ίσως κάποιο παλιό ιερό. Ίσως κάποια ζωντανή, ή λανθάνουσα, αχαιμενιδική, ή προαχαιμενιδική μνήμη. Κάτι που μόνο όσοι ζούσαν σε αυτόν τον τόπο μπορούσαν να ξέρουν· ή, τουλάχιστον, να ψυχανεμιστούν.

Πώς θα μπορούσαμε να καταλάβουμε όλοι εμείς, οι ξένοι κι αλλόψυχοι, γιατί η Περσέπολη χτίστηκε στη θέση της Περσέπολης; Μπορούμε μήπως να καταλάβουμε γιατί η Ακρόπολη χτίστηκε στο βράχο της Ακρόπολης, κι όχι σε κάποιον άλλο βράχο του αττικού λεκανοπεδίου;

Αρχαιολογικός χώρος Περσέπολης. Θέα από τον τάφο του Αρταξέρξη Γ΄

Άφησα την Περσέπολη πίσω μου, βαδίζοντας στο ίδιο πλακόστρωτο που είχα βαδίσει νωρίς το πρωί για να έρθω. Ο ήλιος στεκόταν τώρα ψηλά. Φεύγοντας, γύρισα να ρίξω μια τελευταία ματιά. Είδα ξανά, στην ευθεία του βλέματος, τον πέτρινο τοίχο της εξέδρας. Πιο πάνω, είδα τους πέτρινους κίονες. Στο βάθος, είδα την πέτρα του βουνού. Πέτρα παντού. Δύσκολο να σχηματίσεις μια ολοκληρωμένη εικόνα της Περσέπολης σήμερα. Δύσκολο να την ξαναχτίσεις στο μυαλό σου. Να δεις τους τοίχους και τα χρώματα, τους κήπους και τα τρεχούμενα νερά, τα υφάσματα και τα χαλιά, τους κέδρους και τους εβένους, και πόσα άλλα, και πόσα άλλα. Όλα βορά του πυρός. Όλα βορά του χρόνου.

Νακς-ε Ρουστάμ

Αναχωρήσαμε από την Περσέπολη μεσημέρι, με κατεύθυνση το Νακς-ε Ρουστάμ, το βράχο με τους τάφους των Αχαιμενιδών βασιλέων. Για το βράχο είχα ακούσει πολλά, κι είχα φανταστεί ακόμη περισσότερα. Τον φανταζόμουν να στέκεται μόνος, στο μέσο μιας ερήμου, σαν ένα μεγάλο Μετέωρο. Και πάνω του, σε ύψος δυσθεώρητο, να κείτονται οι λαξευμένοι τάφοι, αιώνια μετέωροι στο βασίλειο της ακινησίας και της αφθαρσίας· μια εικόνα γεμάτη νοήματα και συμβολισμούς· κάτι που θα με έφερνε πιο κοντά στον κόσμο των Αχαιμενιδών. Δε θα μπορούσα να είχα φανταστεί τίποτε πιο λαθεμένο.

Το λεωφορείο πλησίαζε στο απόκρημνο βουνό, κι εγώ αναμετρούσα με το βλέμμα την κατακόρυφη πλαγιά, αναζητώντας ανυπόμονα τους λαξευτούς τάφους. Μάταια. Τους διέκρινα μόνο όταν φτάσαμε. Ήταν σκαμμένοι στο τελείωμα του βράχου, εκεί που ο βράχος ακουμπά στο έδαφος. Για μια στιγμή απογοητεύτηκα. Γρήγορα όμως κατάλαβα το λάθος μου. Χαμήλωσα το βλέμμα. Το μάτι μας έχει

συνηθίσει σε άλλου είδους κατασκευές, σε γιγάντια κι υπεράνθρωπα δεδομένα. Έχουμε αποκτήσει άλλη αίσθηση του μέτρου. Δύσκολα μας γεμίζουν το μάτι τα έργα άλλων εποχών, μικρά κι ανθρώπινα καθώς κείτονται μέσα στην απεραντοσύνη της φύσης.

Νακς-ε Ρουστάμ, Τάφοι Αχαιμενιδών βασιλέων

Οι τάφοι, όταν τους βλέπει κανείς από κοντά, είναι εντυπωσιακοί. Θα έλεγα όμως πως, εκτός από εντυπωσιακοί, είναι και ακατανόητοι – το ίδιο ακατανόητοι όπως η Περσέπολη. Όταν τους φέρνω στο μυαλό μου, ακόμη και τώρα, αναρωτιέμαι: τί είχε στο μυαλό του ο Δαρείος όταν επέλεξε αυτόν τον τόπο, κι αυτόν τον τρόπο, για να ταφεί; Ερώτημα διαχρονικό. Που γενικεύεται στο ακόλουθο: με ποιόν τρόπο επιλέγει ένας βασιλιάς τον τάφο του;

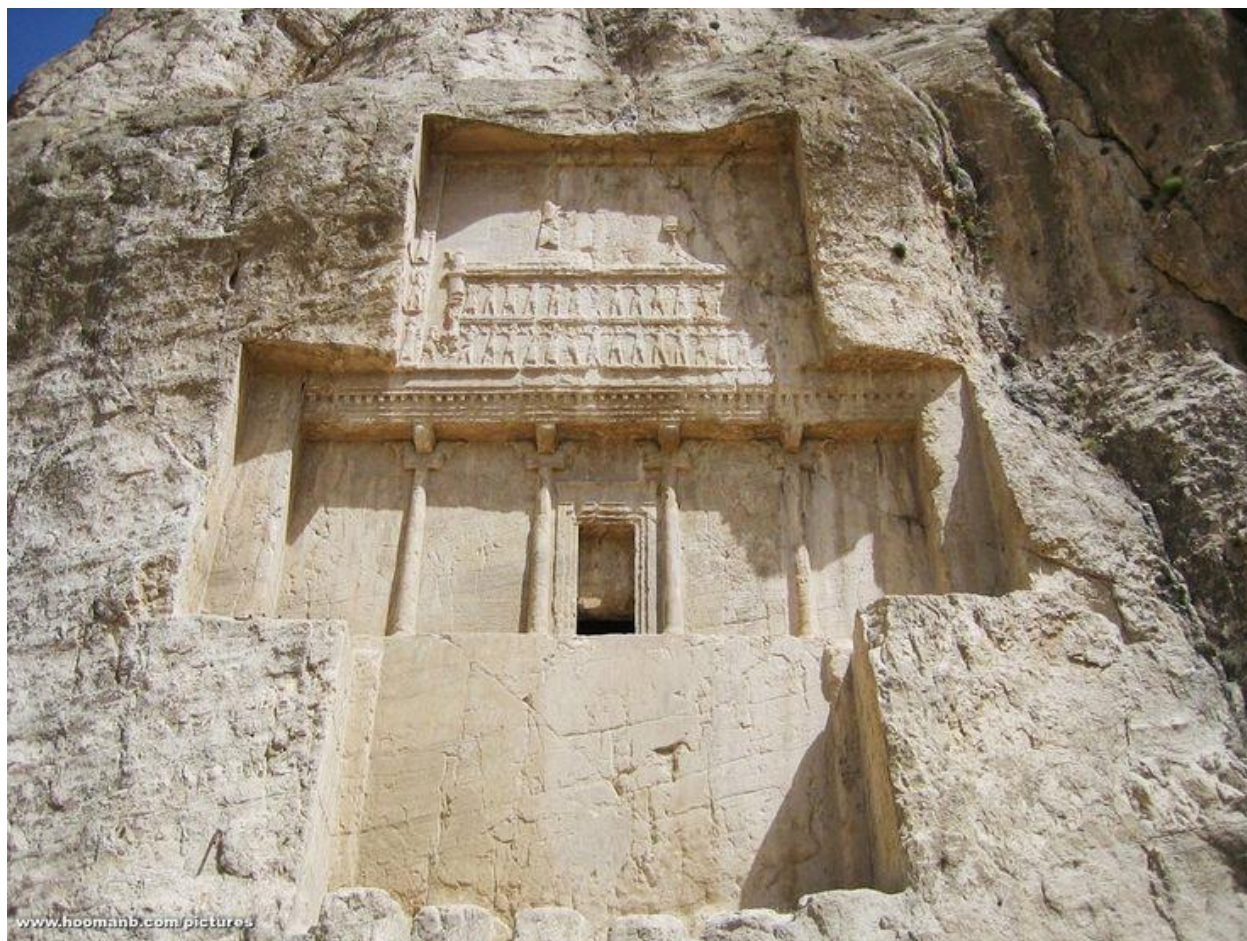
Η αλήθεια είναι πως, πριν ξεκινήσω αυτό το ταξίδι στο Ιράν, δε γνώριζα **πολλά** για τα ταφικά έθιμα των Περσών. Αγνοούσα πλήρως τις συνήθειες και τις παραδόσεις τους. Παρά ταύτα, δυσκολευόμουν να πιστέψω πως, επιλέγοντας αυτόν τον τρόπο ταφής, ο Δαρείος ακολουθούσε κάποια παράδοση. Σε ποιες καταβολές θα στηριζόταν μια τέτοια παράδοση; Από πότε και από πού; Πώς θα μπορούσε ένας λαός νομαδικός, σαν τους Ιρανούς Πέρσες, που είχαν ζήσει για αιώνες στις στέπες της Ευρασίας, κι είχαν μόλις πρόσφατα (την εποχή του Δαρείου) εγκατασταθεί στο ιρανικό οροπέδιο, να έχουν ταφικά έθιμα που σχετίζονται με βράχους; Πώς θα μπορούσαν οι νομάδες, οι σκηνίτες, οι αέναα μετακινούμενοι, να θάβονται με τρόπο συμβολικό της αιώνιας ακινησίας; Εξάλλου, πού θα έβρισκαν τους βράχους στη στέπα; Κι άλλωστε, ποιος Πέρσης πριν από το Δαρείο είχε θαφτεί ποτέ σε βράχο;

Θα μπορούσε βέβαια ο Δαρείος, μελετώντας τον τρόπο ταφής του, να είχε δανειστεί στοιχεία από άλλους πολιτισμούς, παλαιότερους από τον περσικό. Δεν είχε κάνει άλλωστε το ίδιο κι ο Κύρος, όταν, δυο γενιές πριν από το Δαρείο, έχτιζε το δικό του τάφο;

Προβληματίστηκα. Το μυαλό μου έτρεξε, σχεδόν ασυναίσθητα, στην κοιλάδα των βασιλέων στην Αίγυπτο. Η αναλογία όμως δε με βόλευε από πολλές πλευρές. Αλλά κυρίως για αυτήν: τι σχέση μπορεί να έχει το φυσικό τοπίο του Νακς-ε Ρουστάμ με την κοιλάδα των βασιλέων; Αλλά και κάτι ακόμη: γιατί ο Δαρρείος δε θάφτηκε στην Περσέπολη; Γιατί προτίμησε το Νακς-ε Ρουστάμ; Τι το ιδιαίτερο έχει αυτός ο άχαρος βράχος που μοιάζει να βρίσκεται στη μέση του πουθενά;

Επιστρέφω στο –ολωσδιόλου άκαιρο, κι εξίσου ανώφελο, «σαιξπηρικό»– ερώτημα: με ποια κριτήρια επιλέγει ένας βασιλιάς τον τάφο του;

Οπωσδήποτε, σε ένα τέτοιο ζήτημα, ένας βασιλιάς έχει περισσότερες επιλογές από έναν κοινό θνητό. Ο τελευταίος ακολουθεί, κατά κανόνα, την παράδοση. Η παράδοση είναι ο στρωμένος δρόμος, η πεπατημένη οδός, ο άγραφος νόμος που ορίζει και οδηγεί, που προστάζει και λυτρώνει. Η παράδοση απαλλάσσει τον άνθρωπο από την τυραννία της επιλογής κι από το βάρος της ευθύνης. Συγχρόνως όμως, επιβάλλει κι απαιτεί. Αλίμονο σε όποιον την αψηφήσει: το έγκλημά του δε θα συγχωρεθεί. Μα ακόμη πιο αλίμονο σε όποιον την ψάξει και δεν τη βρει. Το χάος (ντρουζ) θα τον καταπιεί.

Τάφος του Ξέρξη, Νακς-ε Ρουστάμ

Κατά πόσον όμως ισχύουν όλα αυτά, που μπορεί να ισχύουν για τους κοινούς θνητούς, για ένα μεγάλο βασιλιά; Είναι ο βασιλιάς υπόλογος στην παράδοση; (Αλλά και ποια παράδοση; Τη λαϊκή;) Την έχει

άραγε ανάγκη ο ίδιος κι ο θρόνος του; Ή μήπως η ισχύς του την ξεπερνά; Κι αν πράγματι την ξεπερνά, τι είναι αυτό που οδηγεί τη θέληση και την ψυχή του;

Γυρίζω ξανά στους βασιλικούς τάφους του Νακς-ε Ρουστάμ. Στέκομαι κάτω από τον τάφο του μεγάλου Δαρείου κι αναρωτιέμαι: τι βάραινε περισσότερο στην ψυχή του μεγάλου βασιλιά; Η παράδοση, η θρησκεία, ο πολιτισμός; Η μήπως η δόξα, το μεγαλείο, η υστεροφημία;

Σταματώ για την ώρα εδώ.

Κάτω από τους τάφους των Αχαιμενιδών βασιλέων, στους βράχους του Νακς-ε Ρουστάμ, είναι λαξευμένα κάποια ανάγλυφα από την εποχή των Σασσανιδών. Τα σασσανιδικά ανάγλυφα, σε αντίθεση με τα αχαιμενιδικά, δε σχετίζονται με τάφους. Οι διαφορές τους όμως δεν εξαντλούνται εκεί. Πέρα από τον κοινό τόπο (δηλωτικό της πρόθεσης των Σασσανιδών να εμφανιστούν ως συνεχιστές της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών) άλλες εμφανείς ομοιότητες δεν υπάρχουν. Οι Σασσανίδες μοιάζουν να μην ενδιαφέρονται να μιμηθούν την τέχνη των Αχαιμενιδών. Ζουν, βέβαια, σε μια εποχή πολύ διαφορετική. Στους αιώνες που ακολούθησαν την κατάκτηση του Αλεξάνδρου άλλαξαν πολλά – μέσα σε όλα και τα πρότυπα της τέχνης.

Όσον αφορά στη θεματολογία των σασσανιδικών αναγλύφων, παρατηρεί κανείς αμέσως δύο πράγματα: πρώτον, ότι το θέμα των αναγλύφων είναι, σχεδόν παντού, μονοσήμαντο: η νίκη του βασιλιά επί των εχθρών του. Κατά κανόνα δε η νίκη έχει το χαρακτήρα συντριβής: ο βασιλιάς, έφιππος και μεγαλειώδης, κατασυντρίβει τους, εσωτερικούς ή εξωτερικούς, εχθρούς του ποδοπατώντας τους ανηλεώς. Η ιδεολογία αυτή της σασσανιδικής τέχνης βρίσκεται στον αντίποδα της τέχνης των Αχαιμενιδών. Η αντίθεση αυτή αντικατοπτρίζει τη διαφορά ανάμεσα στους δύο αυτοκρατορικούς κόσμους: το κράτος των Αχαιμενιδών είναι μια αυτοκρατορία παγκόσμια (η πρώτη στην ιστορία)· είναι ένα κράτος που εκτείνεται σε ολόκληρη σχεδόν τη γνωστή οικουμένη και περικλείει τους περισσότερους «πολιτισμένους» λαούς του κόσμου. Είναι ένα κράτος χωρίς εχθρούς. Ο μέγας βασιλεύς είναι ο κύριος της οικουμένης. Οι αναπαραστάσεις του τον απεικονίζουν ήρεμο και γαλήνιο, ακίνητο κι αποστασιοποιημένο, όπως αρμόζει σε έναν υπέρτατο άρχοντα, ή, ακόμα, σε έναν θεό. Το κράτος των Σασσανιδών, αντίθετα, είναι ένα κράτος που βρίσκεται διαρκώς σε πόλεμο. Η κυριαρχία του δεν είναι δεδομένη. Οι Σασσανίδες πολεμούν αρχικά τους Πάρθους, με σκοπό να τους ανατρέψουν, κι ύστερα τους Ρωμαίους, διεκδικώντας (όπως και οι τελευταίοι) το *imperium mundi*, την παγκόσμια κυριαρχία.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό θέμα στα σασσανιδικά ανάγλυφα είναι η στέψη του μεγάλου βασιλιά από τον Αχούρα Μάζδα. Η εικόνα της στέψης, στην ιστορία της τέχνης των λαών της ανατολής, είναι σίγουρα πρωτότυπη, αλλά και μοναδική. Σε μας, τους χριστιανούς, μοιάζει κάπως οικεία. Συγχρόνως όμως μοιάζει ιδιόμορφη, ίσως ακόμα κι αιρετική. Σε κάθε περίπτωση είναι μια εικόνα που μας εκπλήσσει. Η ιδέα της εικόνας, η εγκόλπωση δηλαδή της εγκόσμιας βασιλείας από το Θεό, δε μας είναι ολότελα άγνωστη· η αναπαράστασή της όμως μας ξενίζει. Ίσως η έκπληξη μας να οφείλεται σε αυτό. Ή ακόμη, στο ότι η εικόνα είναι ξένη τόσο ως προς την τέχνη των «ειδωλολατρικών» θρησκειών, όσο και ως προς την τέχνη του Χριστιανισμού και του Ισλάμ, την τέχνη δηλαδή με την οποία είμαστε περισσότερο εξοικειωμένοι.

Παρατηρούμε λοιπόν το Σασσανίδη βασιλιά, έφιππο και καμαρωτό, να στέκεται αντίκρυ στο θεό, τον Αχούρα Μάζδα, και να λαμβάνει το στέμμα από το χέρι του, ενώ την ίδια στιγμή, στο κάτω μέρος της σκηνής, το άλογο του Σασσανίδη ποδοπατά τον προκάτοχο του θρόνου. Σε κάποια, μάλιστα, από τις αναπαραστάσεις με αυτό το θέμα, η νίκη του βασιλιά συμβολίζεται διπλά: Ο Αχούρα Μάζδα, έφιππος και λαμπερός, σαν άλλος Σασσανίδης, κατασυντρίβει κάτω από τις σπλές του αλόγου του τον Αχριμάν, τη ζωροαστρική θεότητα του κακού. Η προσωποποίηση αυτή του καλού και του κακού, καθώς και η θριαμβική νίκη του καλού επί του κακού, είναι ένα ακόμα θέμα που μας εντυπωσιάζει. Ο δε βίαιος – και καθόλα αντιχριστιανικός– τρόπος με τον οποίο ο θεός κι ο άνθρωπος νέμονται την εξουσία είναι κάτι που επίσης μας ξενίζει.

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά γνωρίσματα της θεματολογίας της σασσανιδικής τέχνης γίνονται περισσότερο κατανοητά σε όποιον αποκτήσει μια πρώτη γνώση των βασικών αρχών της κοσμοθεωρίας του ζωροαστρισμού. Ο ζωροαστρισμός (αν και, εν πολλοίς, άγνωστος στις μέρες μας) υπήρξε μια θρησκεία με σημαντικότερο ιστορικό εκτόπισμα και βάθος. Ήταν άλλωστε η πρώτη μονοθεϊστική θρησκεία στον κόσμο. Κι ήταν ακόμα μια θρησκεία που επηρέασε σε βάθος, τόσο τον Ιουδαϊσμό, όσο και το Χριστιανισμό.

Ο ζωροαστρισμός, πριν τους Σασσανίδες, ουδέποτε υπήρξε επίσημη θρησκεία του περσικού κράτους. Οι Σασσανίδες ήταν αυτοί που τον καθιέρωσαν. Μα πέρα από αυτό, έκαναν κάτι ακόμη: τον πλασιώσαν ιδεολογικά, συνδέοντάς τον με το θεσμό της βασιλείας. Η ιδεολογική αυτή σύνδεση του ενός και μοναδικού «καλού» θεού με τον επίγειο μονάρχη, ήταν μια αντίληψη ιστορικά πρωτοπόρα. Ήταν επίσης μια αντίληψη που έμελλε να διαμορφώσει τον περσικό, αλλά και το χριστιανικό, κόσμο στους αιώνες που θα ακολουθούσαν. Την ιδεολογική στροφή (που στην πραγματικότητα δεν ήταν στροφή αλλά καινοτομία, καθώς οι Αχαιμενίδες δε στήριζαν την εξουσία τους σε κάποια ιδεολογία αλλά μάλλον σε έναν κυνικό ρεαλισμό – ενώ οι Πάρθοι δεν προβληματίζονταν γενικώς για τέτοιας φύσης ζητήματα) μπορούμε να την αντιληφθούμε εύκολα, όταν υψώσουμε το βλέμμα στο βράχο του Νακς-ε Ρουστάμ. Θα διαπιστώσουμε τότε πως, ενώ ο θρόνος των Αχαιμενιδών στηρίζεται στους ώμους των υποτελών λαών, το στέμμα των Σασσανιδών εγχειρίζεται στο βασιλιά από το θεό. Η διαφορά στον τρόπο που η εξουσία αντιλαμβάνεται (ή θέλει να προβάλει) την πηγή της ισχύος της αποτυπώνεται στα ανάγλυφα με τον πλέον εύγλωττο και κατηγορηματικό τρόπο.

Ίσως, στις μέρες μας, δυσκολευόμαστε να κατανοήσουμε τη σημασία και τις προεκτάσεις του ιδεολογικού εγχειρήματος των Σασσανιδών. Το ζήτημα μοιάζει, εκ πρώτης όψεως, καθαρά θρησκευτικό. Στην πραγματικότητα όμως ήταν κάτι πολύ περισσότερο: ήταν μια συνειδητή προσπάθεια νομιμοποίησης της εξουσίας. Το ιδεολογικό υπόβαθρο σε αυτήν την προσπάθεια το παρείχε ο ζωροαστρισμός. Για την ακρίβεια, όχι ο ίδιος ο ζωροαστρισμός αλλά μία μόνον πτυχή του: ο μονοθεϊσμός.

Σε έναν κόσμο πολυθεϊστικό, όπως ήταν οι αρχαίοι «ειδωλολατρικοί» κόσμοι, δεν υπήρχε εξουσία απόλυτη. Οι θεοί μπορεί μεν να είχαν υπερφυσικές δυνάμεις, όμως δεν ήταν παντοδύναμοι. Υπάκουαν κι αυτοί σε νόμους· ίσως όχι τους νόμους της φύσης, αλλά τους νόμους της ζωής. Ο κόσμος των Ολυμπίων ήταν ένας κόσμος «γήινος» (ο Όλυμπος άλλωστε βρίσκεται στη γη), ένας κόσμος φτιαγμένος κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του κόσμου των ανθρώπων. Οι θεοί συγκρούονταν, ανταγωνίζονταν ο ένας τον άλλον, μάχονταν ή υπερασπιζονταν, καθένας για λογαριασμό του, τον τάδε ή τον δείνα θνητό. Κανένας θεός δεν είχε απόλυτο λόγο πάνω στα ανθρώπινα πράγματα. Κανένος οι αποφάσεις δεν ήταν

αδιαμφισβήτητες ή τελεσιδικες. Στον πολυθεϊστικό κόσμο δεν υπάρχει εξουσία απόλυτη, γιατί δεν υπάρχει μία αρχή.

Ίσως, στις μέρες μας, παρασυρόμαστε να πιστεύουμε πως η εξουσία στην προ-νεωτερική εποχή (στην εποχή δηλαδή των απολύτων μοναρχιών), στηριζόταν αποκλειστικά στην ισχύ των όπλων. Πως ο μονάρχης, δηλαδή, ήταν ένας απόλυτος αφέντης που κατείχε την εξουσία αυθαίρετα, ενώ οι υποτελείς του αποδέχονταν αυτήν την πραγματικότητα μην έχοντας άλλη επιλογή. Στον αντίποδα αυτής της θεώρησης, θέλουμε να πιστεύουμε πως η εξουσία στις μέρες μας δεν είναι αυθαίρετη, αλλά δοσμένη. Πως στηρίζεται στη θέληση των πολλών, δηλαδή τη δημοκρατία. Έτσι, μπορεί να διαφωνούμε με τις πολιτικές της εκάστοτε κυβέρνησης, όμως σεβόμαστε (ή τουλάχιστον αποδεχόμαστε) τις αποφάσεις της, διότι αναγνωρίζουμε το δικαίωμά της να κυβερνά. Δεν έχει σημασία δηλαδή ο τρόπος με τον οποίον η εξουσία κυβερνά αλλά το εάν έχει το δικαίωμα να κυβερνά. Με άλλα λόγια: η νομιμοποίηση της εξουσίας.

Γνωρίζουμε όμως πως και στα χρόνια του Βυζαντίου η εξουσία δεν ήταν εντελώς αυθαίρετη. Κι αυτό γιατί η βασιλεία δεν ήταν θεσμός κοσμικός. Αντίθετα, περιβαλλόταν από μία αίγλη μεταφυσική: οι ηγεμόνες ήταν βασιλείς «ελέω Θεού». Ο εκάστοτε βασιλεύς δεν ήταν δηλαδή κάποιος θνητός που έτυχε να βρεθεί στο θρόνο, αλλά κάποιος που κυβερνούσε στο όνομα του Θεού: η εξουσία του ήταν «άνωθεν» δοσμένη. Κατά κάποιον τρόπο, ίσχυε δηλαδή τότε ό,τι και σήμερα: η εξουσία ήταν νομιμοποιημένη.

Μπορεί βέβαια στις μέρες μας μια τέτοια αντίληψη νομιμοποίησης της εξουσίας να μην είναι αποδεκτή. Η επίκληση, δηλαδή, της θεϊκής εύνοιας στο θρόνο από τον ίδιο το μονάρχη να μοιάζει αυθαίρετη, το ίδιο αυθαίρετη όσο και η εξουσία του βασιλιά. Σαν τον παπά που ευλογεί τα γένια του. Την εποχή όμως του Βυζαντίου, μια τέτοια αντίληψη νομιμοποίησης της εξουσίας τύγχανε ευρείας αποδοχής. Αποτελούσε δηλαδή μία πεποίθηση κοινή (κι αυτό είναι που έχει σημασία), τόσο στην πλευρά της εξουσίας όσο και σε αυτήν του «λαού». Η κοινή αυτή πεποίθηση, σε μια κοινωνία «εν Θεώ», όπως ήταν αυτή του Βυζαντίου, εδραζόταν στην κοινή πίστη. Η πίστη ήταν το υπόστρωμα, η ακλόνητη κι αδιαμφισβήτητη αλήθεια, πάνω στην οποία στηριζόταν κάθε ιδέα.

Στις μέρες μας, τα θεμέλια της πίστης έχουν κλονιστεί. Κι η αλήθεια της πίστης δε μπορεί πια να στηρίζει την εξουσία. Άλλωστε, αποτελεί μια αλήθεια κίβδηλη. Ένα είδωλο γκρεμισμένο. Από τα χρόνια του Διαφωτισμού μια νέα αλήθεια απλώθηκε πάνω από την Ευρώπη και τον κόσμο. Η αλήθεια αυτή λέγεται «ισότητα των ανθρώπων». Αυτή η αλήθεια είναι πια η μόνη αλήθεια (αυτή τη φορά αληθινή) πάνω στην οποία μπορεί να στηριχθεί η εξουσία. Νέες «θρησκείες» (που ονομάστηκαν ιδεολογίες) χτίστηκαν πάνω σε αυτήν την αλήθεια. Τα ονόματά τους γνωστά.

Γνωρίζουμε, τέλος, πως όταν ο Μέγας Κωνσταντίνος αποφάσισε να στραφεί στο χριστιανισμό, υιοθετούσε για το κράτος του μια θρησκεία μονοθεϊστική, μιμούμενος το μεγάλο του αντίπαλο Σαπώρ Β΄, βασιλιά των Σασσανιδών. Τι τύχη θα είχε άραγε το κράτος των Ρωμαίων αν ο Κωνσταντίνος δεν είχε πάρει αυτήν την απόφαση; Ερώτημα υποθετικό. Άνευ σημασίας. Αν υπάρχει όμως κάτι που έχει σημασία σχετικά με την απόφαση του Κωνσταντίνου είναι το εξής: το πως η εξουσία, διαβάζοντας τα σημεία των καιρών, υιοθετεί, διαμορφώνει κι επιβάλλει ιδεολογήματα που θα της επιτρέψουν να αυτό-νομιμοποιηθεί, να ισχυροποιηθεί, να εδραιωθεί και να αυτό-δικαιωθεί. Φαινόμενο διαχρονικό.

Στους Σασσανίδες, όπως και στο Βυζάντιο, το ιδεολόγημα αυτό ήταν η «ελέω θεού βασιλεία». Στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού ήταν η λαοκρατία. Στη Δύση είναι η δημοκρατία.

Ο Σασσανίδης βασιλιάς Αρντασίρ Α΄ λαμβάνει το στέμμα από τον Αχούρα Μάζδα (πηγή: Wikipedia)

Αν οι διαφορές στη θεματολογία της σασσανιδικής από την αχαιμενιδική τέχνη μοιάζουν αγεφύρωτες, οι διαφορές στην τεχνοτροπία ανάμεσα στις δύο μορφές αυτοκρατορικής τέχνης είναι κολοσσιαίες.

Ένα πρώτο πράγμα που παρατηρεί κανείς στα σασσανιδικά ανάγλυφα είναι η προχειρότητα με την οποία έχει επιλεγεί η θέση τους στον κατακόρυφο βράχο. Οι λόγοι αυτής της, φαινομενικής, προχειρότητας θα μπορούσαν να είναι πολλοί. Δε θέλω να σταθώ σε αυτούς. Θα περιοριστώ μονάχα στην ακόλουθη διαπίστωση:

Οι Αχαιμενίδες λάξευαν μνημεία ταφικά· μνημεία αθάνατα στο χρόνο. Ήταν μνημεία συμμετρικά, επιβλητικά, ψηλά, αιώνια. Οι Αχαιμενίδες νοιάζονταν για την υστεροφημία τους. Οι Σασσανίδες οδηγούνταν από άλλες διαθέσεις. Κάθε Σασσανίδης βασιλιάς φιλοδοξούσε, αφενός μεν, να αφήσει το στίγμα του στον τοίχο των διάσημων προγόνων. Αφετέρου δε, ήθελε, όσο ήταν εν ζωή, να περάσει ένα

μήνυμα στους κάθε λογής διαβάτες και περαστικούς. Να διατρανώσει την εξουσία του και την κυριαρχία του.

Σε κάθε περίπτωση, οι Σασσανίδες φαίνεται να μην έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην τάξη ή τη συμμετρία. Θα 'λεγε κανείς πως τα ανάγλυφά τους μοιάζουν περισσότερο με μπαλώματα στον τοίχο των Αχαιμενιδών.

Όσον αφορά στην τεχνοτροπία, τα σασσανιδικά ανάγλυφα έχουν έντονες επιρροές, τόσο από την ελληνιστική όσο και από τη ρωμαϊκή τέχνη. Παράλληλα, έχουν σημαντικότερες διαφορές ύφους σε σχέση με τα αχαιμενιδικά.

Η τέχνη των Αχαιμενιδών είναι τέχνη κατ' εξοχήν αριστοκρατική. Διαπνέεται από μεγαλοπρέπεια, ιερατική ακινησία, γαλήνη, ψυχρότητα, ιεροτελεστία. Η τέχνη των Σασσανιδών βρίσκεται στον αντίποδά της. Χαρακτηρίζεται από την υπερβολή, τον ενθουσιασμό, τον αυθορμητισμό, αλλά ακόμα και από την απλοϊκότητα, το πομπώδες, ενίοτε το γκροτέσκο. Πρόκειται για χαρακτηριστικά που παραπέμπουν σε ένα είδος τέχνης αναμφίβολα λαϊκό. Γιατί αυτό ακριβώς είναι –κατά τη γνώμη μου– τα ανάγλυφα των Σασσανιδών: λαϊκές ζωγραφιές σκαλισμένες σε βράχο. Είναι δε αξιοσημείωτο το πως τα ανάγλυφα γίνονται κατά τόπους σχεδόν γλυπτά (στο στέμμα του βασιλιά, στα καπούλια του αλόγου), λες κι οι μορφές θέλουν να πεταχτούν από το επίπεδο και να βγουν έξω από το βράχο. Είναι κι αυτό ένα δείγμα του αυθορμητισμού και της ζωντάνιας της λαϊκής αυτής μορφής τέχνης.

Μια τελευταία παρατήρηση: για μας τους Έλληνες, τα ανάγλυφα των Σασσανιδών έχουν ένα επιπλέον ενδιαφέρον. Θα λέγαμε πως εκπέμπουν μία απροσδιόριστη γοητεία, ή, ότι μας δημιουργούν μια ανεξήγητη οικειότητα. Στη μορφή του Σασσανίδη βασιλιά δε μπορεί κανείς να μην αναγνωρίσει το ρήγα του παραμυθιού ή τον Αι Γιώργη καβαλάρη. Η εικόνα του έφιππου άνδρα, με τη μορφή που ακτινοβολεί, τη μπέρτα που ανεμίζει, που έρχεται, σαν από το πουθενά, να μας σώσει από το κακό, να μας λυτρώσει από τα βάσανά μας, είναι μια εικόνα γνώριμη, σε όλους μας, και οικεία.

Ο θρίαμβος του Σαπώρ Α' επί του Ρωμαίου αυτοκράτορα Βαλεριανού (πηγή: Wikipedia)

Στο δεξί άκρο ενός από τα σασσανιδικά ανάγλυφα, το οποίο, μάλιστα, βρίσκεται στο άκρο της βραχοσειράς, αναπαρίσταται μία μορφή με μυτερό σκούφο. Η μορφή αυτή είναι κάπως αποκομμένη από το υπόλοιπο ανάγλυφο, ενώ είναι και σκαλισμένη σε επίπεδο λοξό. Στην πραγματικότητα η μορφή δεν ανήκει στο σασσανιδικό ανάγλυφο, αλλά σε ένα άλλο, προγενέστερο, ελαμιτικό. Το προγενέστερο αυτό ανάγλυφο είναι του 11^{ου} π.Χ. αιώνα (αν όχι παλαιότερο).

Οι λόγοι που οι Σασσανίδες κατάστρεψαν το ελαμιτικό ανάγλυφο δεν είναι γνωστοί. Αν υπάρχει όμως κάτι που είναι γνωστό, και πέραν πάσης αμφιβολίας, σχετικά με το ανάγλυφο, είναι ότι το Νακς-ε Ρουστάμ έχει ιστορία πολύ παλαιότερη από αυτήν των Αχαιμενιδών. Ο Δαρείος δεν ήταν ο πρώτος που πρόσεξε την τοποθεσία. Την είχαν πρόσεξει, αιώνες πριν, οι Ελαμίτες.

Τι έκανε όμως τους Ελαμίτες, ένα λαό πεδινό, και σημιτικό, να δώσουν σημασία στο Νακς-ε Ρουστάμ; Τι το ιδιαίτερο έχει αυτός ο άχαρος βράχος που μοιάζει να βρίσκεται στη μέση του πουθενά;

Η ακρόαση του Μπαχράμ Β'. Στα δεξιά, κατάλοιπο από το ελαμτικό ανάγλυφο.

Τρίτη, 25 Οκτωβρίου. Φιρουζαμπάντ

Οι επίπεδες πεδιάδες που συναντήσαμε στο δρόμο για την Περσέπολη, έγιναν ανώμαλα βοσκοτόπια στο δρόμο για τη Φιρουζαμπάντ. Όσο αφήνεις πίσω σου το μεγάλο ιρανικό οροπέδιο για να εισέλθεις στα ενδότερα του Ζάγγου, τόσο το τοπίο αγριεύει. Μαζί του αγριεύεις κι εσύ. Άγρια, προϊστορικά βουνά σε περιτριγυρίζουν. Σχήματα αλλόκοτα, κόψεις τρομακτικές. Κάποια βουνά είναι μακρόστενα, κι έχουν ψηλά στην κορυφογραμμή ένα σχηματισμό που μοιάζει με ραχοκοκαλιά δεινόσαυρου. Κάποια άλλα έχουν στις ράχες κυλισμένους πελώριους ογκόλιθους, ριγμένους, θαρρείς, από χέρι τιτάνα. Σκέφτεσαι, καθώς διατρέχεις αυτά τα προϊστορικά βουνά, πως σε αυτόν τον τόπο θα είχαν λάβει χώρα οι τιτανομαχίες. Μα και πως ο τόπος αυτός κρατά ακόμα μέσα του κάτι από το αρχέγονο Χάος, το ντρουζ των Ζωροαστρών – την εποχή πριν από την έλευση των θεών, πριν μπει τάξη και κόσμος στον κόσμο.

Σ' αυτόν τον κόσμο ταξιδεύαμε, καθισμένοι στο ευρύχωρο πούλμαν, από νωρίς το πρωί. Μετά από αρκετό δρόμο, πάνω από εκατό χιλιόμετρα, μπήκαμε σε ένα φαράγγι. Ήταν φαρδύ και στριφτό. Κάποτε, θα ήταν οπωσδήποτε πέρασμα. Ακόμη είναι. Σε μια στροφή, στην κορυφή ενός βράχου, φάνηκαν τα ερείπια ενός κάστρου. Λίγο πιο κάτω, βραχογραφίες. Το θέμα τους τυπικά σασσανιδικό: ο βασιλιάς Αρντασίρ στέφεται μέγας βασιλεύς από τον Αχούρα Μάζδα.

Χρειάστηκε να ψάξουμε αρκετή ώρα στο φαράγγι για να εντοπίσουμε τις βραχογραφίες. Πώς να διακρίνεις ένα κομμάτι πέτρας σ' ένα τοπίο όλο πέτρα; Νιώθεις πως είσαι χαμένος σε μια έρημο από πέτρα. Πέτρες παντού: πέτρες αναρίθμητες, ατελείωτες, άπειρες· πέτρες πανάρχαιες, προ-ανθρώπινες, άφθαρτες, ξένες προς τη ζωή. Ένα αίσθημα απόκοσμο σε κυριεύει. Σα να 'χεις βρεθεί κάπου μακριά, έξω από τη γη, σ' έναν αστεροειδή, και να κοιτάζεις το γήινο κόσμο από μακριά, μόνος, μες στην απόκοσμη σιωπή του διαστήματος.

Πέρα όμως από αυτό το απόκοσμο αίσθημα, σου δημιουργείται κι ένας προβληματισμός: γιατί να διαλέξει κανείς μια πέτρα αδιάφορη – τυχαία ανάμεσα σε τόσες άλλες πέτρες – για να δημιουργήσει κάτι το ιδιαίτερο και το ξεχωριστό; Νιώθω πως η βραχογραφία χάνεται μέσα στο φαράγγι· πως γίνεται ένας κόκκος άμμου στον ωκεανό της πέτρας. Οι Σασσανίδες βέβαια δε σκέφτονταν με αυτόν τον τρόπο. Αλλά ούτε κι οι πρόγονοί τους, Ιρανοί και μη, σκέφτονταν έτσι – από τα πολύ παλιά, κιόλας, χρόνια.

Στην έξοδο του φαραγγιού, προς την πλευρά του νότου, απλώνεται ένα οροπέδιο. Είναι πιο μικρό από το οροπέδιο της Περσέπολης, και, οπωσδήποτε, πιο απομονωμένο. Είναι επίσης πιο δύσκολα προσβάσιμο, ειδικά σε όποιον το προσεγγίζει από την πλευρά της ενδοχώρας. Στην είσοδο του οροπεδίου, κοντά στην έξοδο του φαραγγιού, είναι χτισμένο το παλάτι του Αρντασίρ (Αρταξέρξη) Α', ιδρυτή της δυναστείας των Σασσανιδών.

Το παλάτι του Αρντασίρ είναι χτισμένο μπροστά σε μια λίμνη, που σχηματίζεται από τα νερά μιας πηγής. Η λίμνη είναι εξαιρετικά μικρή· στις μέρες μας περνά σχεδόν απαρατήρητη. Πιο πολύ μοιάζει με ένα νερόλακκο, γύρω από τον οποίο φύονται άγρια χόρτα και χαμόδεντρα. Δύσκολα καταλαβαίνει κανείς σήμερα την αξία της. Κι ούτε που του περνά από το μυαλό πως το παλάτι ολόκληρο, με τη γιγάντια είσοδό του, είναι στραμμένο προς αυτήν – σαν να 'ναι η λίμνη κάτι το ιερό· μια προϊσλαμική

Μέκκα. Κι όμως, η λίμνη ήταν ιερή, κι αυτό δεν είναι κάτι που πρέπει να μας ξαφνιάζει. Γιατί την εποχή που χτίστηκε το παλάτι, το ιερό είχε μορφή διαφορετική από τη σημερινή: μια μορφή πιο απτή, πιο προσιτή – θα λέγαμε ακόμα, πιο ειδωλολατρική, δηλαδή πιο ορατή, ζωτική κι αναγκαία.

Λίμνη μπροστά από το παλάτι του Αρντασίρ

Ίσως, αν κάποιος σταθεί κάπως παράμερα, και ρίξει μια δεύτερη ματιά, να μπορέσει κάπως να καταλάβει. Να καταφέρει να διαισθανθεί, να τρυπώσει στην ψυχή αυτού του τόπου. Να νιώσει πώς είναι να είσαι βοσκός σε τούτα τα άγωνα βοσκοτόπια, πώς είναι να είσαι διαβάτης (που έχει διασχίσει όλα αυτά τα άνυδρα βουνά) σε τούτα τα απόμακρα μέρη, πώς είναι να περπατάς ολημερίς κάτω από τον καυτό ήλιο, κάθιδρος, με στεγνωμένο το λαρύγγι. Να νιώσει πώς είναι να ζεις σε αυτόν τον τόπο μια ολόκληρη ζωή – πολλές ζωές, η μια γενιά μετά την άλλη. Τότε, ίσως συνειδητοποιήσει την αξία αυτής της λίμνης. Και τότε ίσως αντιληφθεί την ιερότητα αυτής της πηγής.

Το σασσανιδικό παλάτι σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, ειδικά αν αναλογιστεί κανείς τα ουκ ολίγα χρόνια ζωής του. Εν μέρει, έχει αναστυλωθεί. Το ενδιαφέρον που συγκεντρώνει το κτίσμα στις μέρες μας δεν είναι μόνο ιστορικό· είναι επιπλέον και αρχιτεκτονικό, καθώς στα θεμέλιά του τέθηκαν οι βάσεις της σασσανιδικής αρχιτεκτονικής. Ανάμεσα στα αρχιτεκτονικά στοιχεία που ξεχωρίζουν είναι η εσωτερική διακόσμηση με οξυκόρυφα τόξα, η έδραση τρούλων σε τετράπλευρες αίθουσες και η χρήση του αϊβάν.

Οροπέδιο της Φιρουζαμπάντ. Θέα από το παλάτι του Αρντασίρ

Θέλω να σταθώ στα οξυκόρυφα τόξα. Στη συνείδηση των περισσότερων από εμάς, τα οξυκόρυφα τόξα είναι συνδεδεμένα με την αρχιτεκτονική του Ισλάμ, της οποίας μάλιστα αποτελούν το κατεξοχήν χαρακτηριστικό. Πόσες φορές δεν τα έχουμε δει να κοσμούν ισλαμικά μνημεία σε Ανατολή και Δύση; Πόσες φορές δεν τα έχουμε θαυμάσει, ή δεν έχουμε αφηθεί στη γοητεία τους; Κι ακόμη: πόσες φορές δεν έχουμε αναζητήσει το νόημά τους, πιστεύοντας ότι έτσι προσεγγίζουμε το Ισλάμ; Και να που τώρα στεκόμαστε εδώ, καταμεσίς του Ζάγγου, και βλέπουμε αυτά τα τόξα να κοσμούν ένα μνημείο προϊσλαμικό – χτισμένο, μάλιστα, αρκετούς αιώνες πριν την έλευση του Ισλάμ. Κι ακόμη περισσότερο, ένα μνημείο δημιουργημένο σε έναν κόσμο ολωσδιόλου ξένο με το αραβικό, σημιτικό και αβρααμικό Ισλάμ.

Αν όμως τα τόξα δεν είναι ισλαμικής προέλευσης και έμπνευσης, πόση βαθύτερη σχέση μπορούν να έχουν με το Ισλάμ; Μήπως όλα όσα εμείς φανταζόμαστε πως αυτά συμβολίζουν είναι, απλά και μόνο, προϊόντα της δικής μας φαντασίας και υποβολής; Ή μήπως αποτελούν παλαιές φόρμες που πήραν νέο νόημα σε ένα νέο πολιτισμικό πλαίσιο;

Τι είναι τελικά το οξυκόρυφο τόξο; Ένα βέλος, μια προσευχή, μια πύλη προς τον ουρανό; Ή μήπως κάτι άλλο, προ-ισλαμικό;

Λέγεται, πως τα οξυκόρυφα τόξα χρησιμοποιήθηκαν στην αρχιτεκτονική για πρώτη φορά στην κάτω Μεσοποταμία. Και πως το σχήμα τους μιμήθηκε τη γωνία που σχημάτιζε το δέσιμο των καλαμιών στις καλύβες της περιοχής. Πόση σχέση μπορεί όμως να έχει το δέσιμο του καλαμιού με την ισλαμική κοσμοθεωρία και αντίληψη; Πού βρίσκεται τελικά η αλήθεια; Υπάρχει κάποιο κρυφό νόημα πίσω από

όλα αυτά; Ή μήπως είναι τελικά ανώφελο να αναζητούμε παντού το άπιαστο, το υποσυνείδητο, την υποτιθέμενη ουσία των πραγμάτων, όταν η αλήθεια βολεύεται στο προφανές;

Αϊβάν. Πώς προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε μια εικόνα, ένα σχήμα, να διεισδύσουμε στο άπιαστο, το ασυνείδητο, να μπούμε στο μυαλό του καλλιτέχνη, όταν δε γνωρίζουμε την ιστορία του; Πού φτάνουν τα όρια του βασιλείου της έμπνευσης; Πού φτάνουν τα όρια του βασιλείου της γνώσης;

Ζούμε, χωρίς να το θέλουμε, ανάμεσα σε δυο πόλους. Από τη μία η αισθητική και διαισθητική πρόσληψη της πραγματικότητας, από την άλλη η γνώση. Από τη μία η Τέχνη, από την άλλη η Επιστήμη. Από τη μία ο Χαφέζ, από την άλλη ο Καρτέσιος. Από τη μία η Ανατολή, από την άλλη η Δύση. Κι εμείς, πού ανήκουμε;

Παλάτι Αρντασίρ (πηγή: Wikipedia)

Είναι κανείς να απορεί πώς σε αυτόν τον τόπο, τον πιο τελευταίο, τον πιο χαμένο θα 'λεγες, η τύχη το 'φερε να λάβουν χώρα μια σειρά από καινοτομίες που θα άνοιγαν νέους δρόμους στην ιστορία της αρχιτεκτονικής. Σαν κάποιο αστέρι να 'πεσε από ψηλά και να άνοιξε μια τρύπα σε αυτόν τον τόπο, κι η σκόνη απ' το χώμα που τινάχτηκε ν' απλώθηκε μακριά, πέρα απ' τις θάλασσες και τα μεγάλα ποτάμια, και να έπεσε, σα λίπασμα, σε ξένο χώμα.

Ίσως πάλι τα πράγματα να μην έγιναν τόσο θαυματικά. Ίσως απλά οι άνεμοι, φυσώντας από τις τέσσερις γωνιές του ορίζοντα, να σπρώχτηκαν και να στριμώχτηκαν σ' αυτή τη στεριά, να στροβιλίστηκαν για ένα φεγγάρι πάνω από αυτόν τον τόπο, κι ύστερα να ξεθύμαναν και να απλώθηκαν, μετατοπίζοντας την ισορροπία τους σε άλλες στεριές. Και το παλάτι του Αρντασίρ, με το γιγάντιο τόξο στην είσοδό του, να πρόβαλε, σαν ουράνιο τόξο, μετά τη μπόρα και τη θαλασσοταραχή.

Παλάτι Αρντασίρ, το Αϊβάν της εισόδου (πηγή:picssr)

Είναι ωραίο να βλέπεις αυτές τις πέτρες τις άχρωμες, τις ξεπλυμένες απ' τη ζωή, να λούζονται στο φως το μεσημεριανό του ήλιου. Κι εσύ να τριγυρνάς μες τα χαλάσματα, σφυρίζοντας μονότονα σε άλλο χρόνο κι άλλο ρυθμό –ένα ξεκούρδιστο βιολί, μια νότα φάλτση– ένας αλαφροϊσκιωτος που τραγουδά μες την απόκοσμη σιωπή, στους ήχους που αντιάλησαν –μέχρι να γίνουν ψίθυροι, μέχρι να σβήσει κι η τελευταία τους ηχώ– μέσα στη χοάνη του χρόνου.

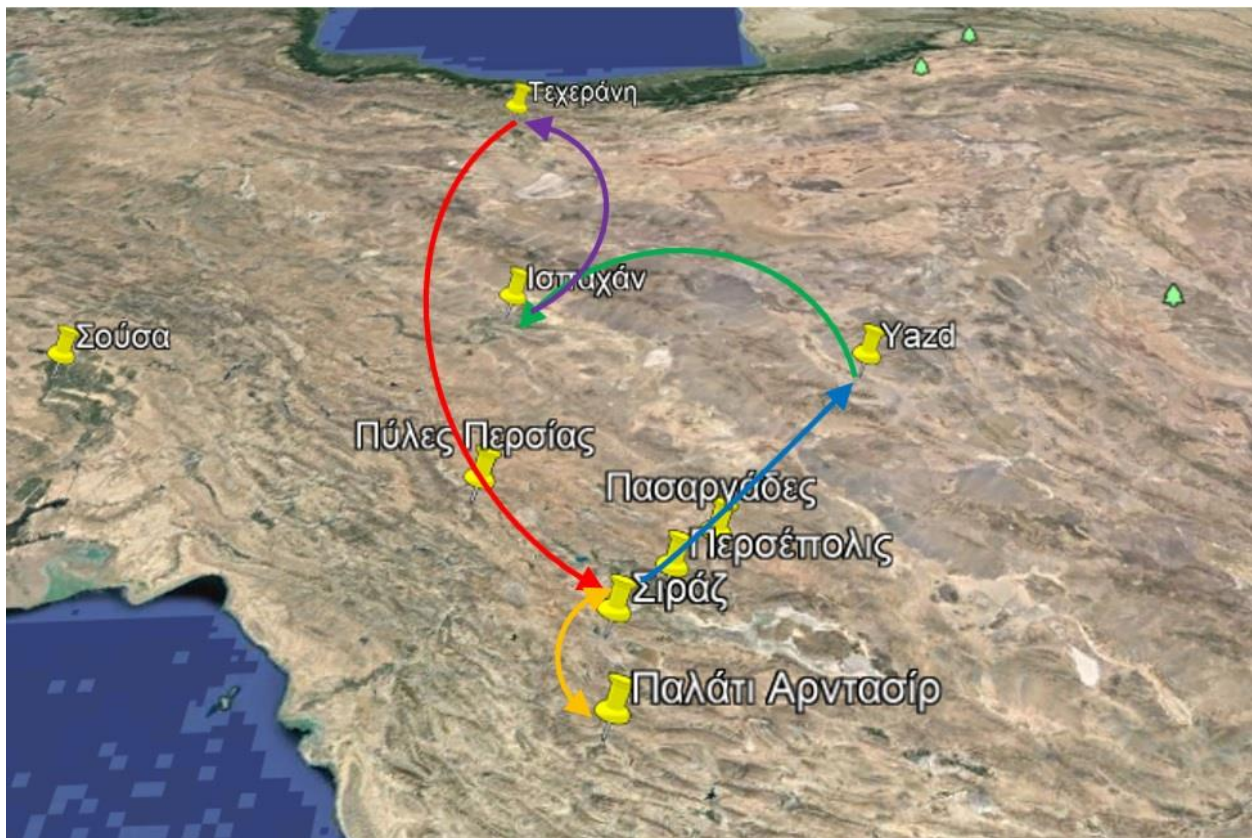
Όλοι οι αρχαιολογικοί χώροι έχουν την ίδια επίγευση. Μόνο που αυτή η γεύση δεν είναι η αλήθεια, η άσα των Ζωροαστρών, αλλά ένα ψέμα – μια πλάνη, μια ψευδαίσθηση.

Παρένθεση

Πριν ξεκινήσω αυτό το ταξίδι στο Ιράν, πραγματοποίησα, ως όφειλα, μία σχετική προμελέτη. Ξεφύλλισα τις πανοραμικές σημειώσεις, ανέτρεξα σε διαδικτυακές εγκυκλοπαίδειες, άνοιξα χάρτες, έψαξα φωτογραφίες. Σκόπιμα όμως δε διάβασα «τα πάντα» γύρω από την Περσία. Θέλω να πω: δε διάβασα όλα όσα μπορούσα, κι ήθελα, κι άντεχα να διαβάσω. Ο λόγος απλός: δεν ήθελα να ξέρω «πολλά» πριν ταξιδέψω, ώστε να μπορέσω να δω τη χώρα με, όσο γίνεται, πιο καθαρή ματιά. Χωρίς το βάθος, δηλαδή, της γνώσης.

Έχει, άραγε, νόημα να ακολουθεί κανείς μια τέτοια τακτική στις μέρες μας; Έχει κάτι να του προσφέρει; Ή μήπως θα ταίριαζε περισσότερο σε παλαιότερες εποχές; Όταν τα ταξίδια ήταν ακόμα περιηγητικά;

Η περιήγηση προϋποθέτει χρόνο, κι ενέχει το στοιχείο του τυχαίου. Στις μέρες μας, αντίθετα, ταξιδεύουμε βιαστικά. Και πάνω απ' όλα προγραμματισμένα. Μεταφερόμαστε από τόπο σε τόπο, κι από «αξιοθέατο» σε αξιοθέατο, με ακρίβεια ωρολογιακή, και τρόπο συστηματικό και προμελετημένο. Με δεδομένο αυτό το αυστηρά προκαθορισμένο ταξιδιωτικό πλαίσιο, ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να ταξιδεύει κανείς; Υπάρχουν ακόμα ανεξερεύνητα νησιά; Υπάρχουν ορίζοντες πέρα από τη γνώση;

Τετάρτη, 26 Οκτωβρίου. Πασαργάδες, Γιάζντ

Αφήσαμε πίσω μας το Σιράζ, αλλά κι ολόκληρη την επαρχία του Φαρς, για να ταξιδέψουμε ως το Γιάζντ, την πόλη της ερήμου. Κινηθήκαμε βορειοανατολικά. Ακολουθήσαμε, για άλλη μια φορά, το δρόμο που περνά από το οροπέδιο της Περσέπολης.

Η μέρα ήταν εξαιρετική. Ο ήλιος έλαμπε στο φθινοπωρινό ουρανό της Περσίας. Τα βουνά, στην πλευρά της ανατολής, θαμποφαίνονταν μέσα στην πρωινή αντηλιά.

Το λεωφορείο προχωρούσε μέσα στην πρωινή λιακάδα, κι εγώ περιεργαζόμουν τα ολόγυμνα βουνά που πρόβαλαν δεξιά και αριστερά του δρόμου. Κοίταζα τα γυμνά αυτά βουνά προσπαθώντας να συλλάβω το σχήμα τους, το οποίο όμως ολοένα άλλαζε, έτσι που αδυνατούσα να σχηματίσω μια ολοκληρωμένη εικόνα της μορφής τους. Κάθε τόσο ένας νέος όγκος πρόβαλε από μια έως τότε αθέατη πλευρά του βουνού, δίνοντας του όψη εντελώς διαφορετική.

Ξάφνου, μια εικόνα μου ήρθε στο μυαλό. Πίστεψα πως τα βουνά που βλέπαμε να ξεπετάγονται δεξιά κι αριστερά του δρόμου, ήταν τα νησιά των Κυκλάδων, και πως η πεδιάδα που διασχίζαμε ήταν η θάλασσα του Αιγαίου. Κι ακόμα, πως ο ίσιος δρόμος που τραβούσαμε ήταν η ρότα που είχε χαραξει το καράβι. Αρμενίζαμε στα πέλαγα της Περσίας, σε υψόμετρο χιλίων εξακοσίων μέτρων!

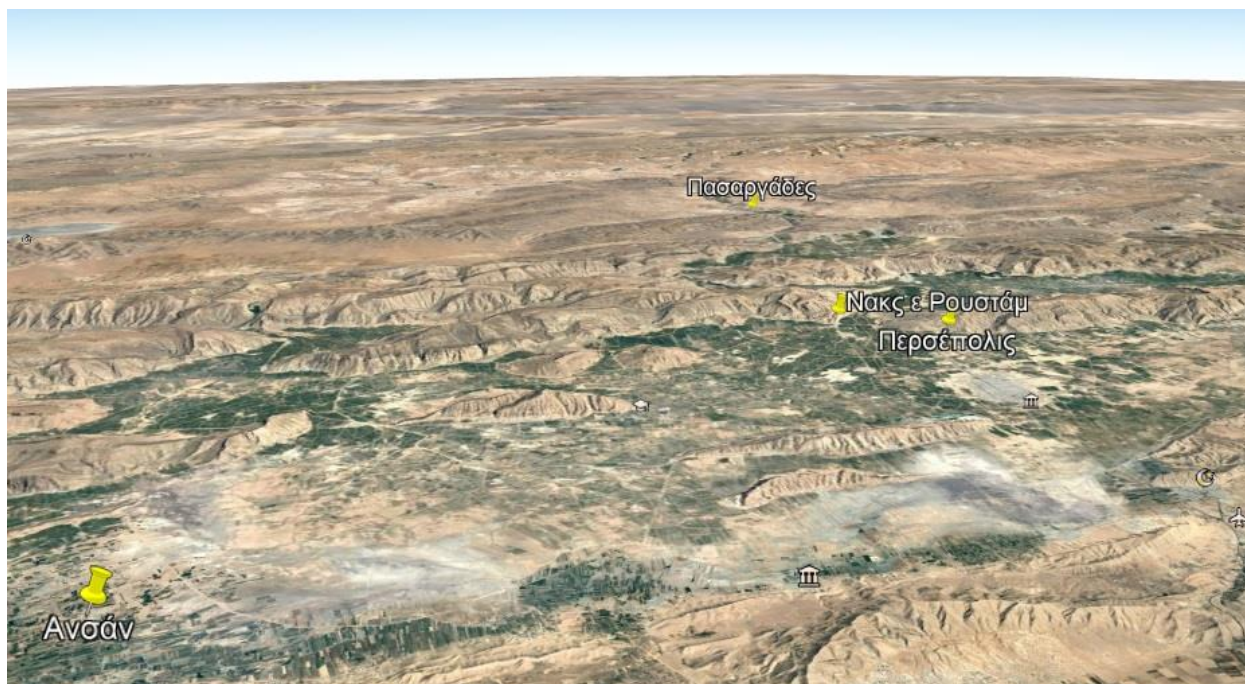
Η σκέψη αυτή με παρηγόρησε. Πίστεψα πως κατάφερα να πλησιάσω, με κάποιον τρόπο, αυτόν τον τόπο. Πως μπόρεσα να τον εντάξω στο δικό μου βιωματικό κόσμο. Πως βρήκα αναλογίες και σταθερές. Όταν δε αντικρίσαμε το βράχο του Νακς-ε Ρουστάμ τότε συνειδητοποίησα πολλά.

Το Νακς-ε Ρουστάμ δεν είναι ένας βράχος (όπως έως τότε νόμιζα) αλλά ένα ακρωτήριο. Ένας θαλασσοδαρμένος κάβος – εκεί που σκάει το κύμα, εκεί που καβατζάρουν τα καϊκια. Είναι ένας κάβος που πάνω του στέκεται ένας φάρος. Κι αυτός ο φάρος είναι τα ανάγλυφα. Κι όπως οι ναυτικοί του παλιού καιρού ήξεραν τις συνήθειες του καιρού, ήξεραν τις ρότες και τις κακοτοπιές, κι ήξεραν καλά πού πρέπει να χτιστεί ο φάρος (κάτι που σε εμάς, τους ξένους σε αυτόν τον κόσμο, μας διαφεύγει) έτσι κι οι Ελαμίτες ήξεραν πού να λαξεύσουν τις βραχογραφίες. Τίποτα δεν ήταν για αυτούς τυχαίο. Τίποτα δεν ήταν για αυτούς ξένο.

Όταν επιστρέψαμε στην Ελλάδα, συνέχισα τη μελέτη του οροπεδίου της Περσέπολης. Άνοιξα χάρτες, αναζήτησα στοιχεία, μελέτησα το ανάγλυφο. Μελετώντας τους χάρτες, συνειδητοποίησα το εξής: πρώτον, ότι το οροπέδιο της Περσέπολης είναι το μεγαλύτερο, με διαφορά, οροπέδιο σε ολόκληρο το Ζάγρο. Δεύτερον, πως η θέση του οροπεδίου στον «άνω» Ζάγρο, στην πλευρά δηλαδή της οροσειράς που πέφτει προς την ιρανική ενδοχώρα, είναι προνομιακή. Κι αυτό γιατί το καθιστά ενδιάμεσο σταθμό ανάμεσα στα Σούσα και την ιρανική ενδοχώρα. Θα μπορούσε κανείς να πει πως το οροπέδιο της Περσέπολης αποτελεί ένα προκεχωρημένο φυλάκιο του κόσμου της Μεσοποταμίας στο ιρανικό οροπέδιο. Η θέση του οροπεδίου στους δρόμους του εμπορίου ήταν κι ο λόγος που οι Ελαμίτες το διάλεξαν για να χτίσουν εκεί το Άνσαν, τη δεύτερη μεγαλύτερη πόλη του κράτους τους.

Διαβάζοντας τους χάρτες συνειδητοποίησα κάτι ακόμη: πως το πέρασμα ανάμεσα στα δυο βουνά στην ανατολική πλευρά του οροπεδίου (στους βράχους του Νακς-ε Ρουστάμ και του Νακς ε Ρατζάμπ) είναι ένας φυσικός διάδρομος. Ο διάδρομος αυτός οδηγεί μακριά –ως στην έρημο του κεντρικού οροπεδίου. Από το πέρασμα αυτό περνά ο σημερινός δρόμος, αυτός που οδηγεί στους Πασαργάδες. Από το ίδιο πέρασμα διερχόταν όμως κι ο αρχαίος δρόμος, αυτός που ερχόταν από τα βάθη της ανατολής για να καταλήξει στα Σούσα. Η πόλη σταθμός σε αυτό το δρόμο ήταν το Άνσαν. Εκεί σταματούσαν όλα τα καραβάνια κι όλοι οι ταξιδευτές, τόσο αυτοί που θα συνέχιζαν το ταξίδι στην ίδια κατεύθυνση, όσο κι αυτοί που θα γύριζαν πίσω. Όσο για το Νακς-ε Ρουστάμ, δεν ήταν παρά ένα σημάδι, ένα ορόσημο πάνω σε αυτόν το δρόμο. Ήταν ο τελευταίος βράχος που έβλεπε κάθε ταξιδευτής πριν φτάσει στη μεγάλη ελαμιτική πόλη. Τα δε ανάγλυφα πάνω στο βράχο ήταν τα σύμβολα της ελαμιτικής ισχύος, όχι μόνο στο οροπέδιο της Περσέπολης, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή του Ζάγρου.

Η μελέτη του αναγλύφου του Ζάγρου, καθώς κι η αναζήτηση ιστορικών στοιχείων, με βοήθησε να κατανοήσω το λόγο που οι Αχαιμενίδες έκτισαν εκεί το Νακς-ε Ρουστάμ, καθώς και την παρακείμενη Περσέπολη. Θα έπρεπε, άραγε, να κατείχα αυτήν τη γνώση πριν πραγματοποιήσω το ταξίδι στην Περσία; Θα με βοηθούσε να καταλάβω καλύτερα τον τόπο; Ή μήπως θα μου προσέφερε, απλά και μόνο, μια γνώση επιφανειακή; Μια εξήγηση λογική, μια εύκολη απάντηση στα ερωτήματά μου;

Συνεχίσαμε την πορεία μας διαμέσου των βουνών της επαρχίας Φαρς κατευθυνόμενοι προς τους Πασαργάδες. Τα βουνά, σ' αυτό το κομμάτι της διαδρομής, γίνονται πιο ανθρώπινα: βλέπει κανείς, που και που, σκόρπια δέντρα να σκαρφαλώνουν μέχρι την κορυφή. Μέσα στη γενικότερη μονοτονία του, το τοπίο αλλάζει.

Το κομμάτι αυτό της διαδρομής με έκανε να δω το οροπέδιο της Περσέπολης με άλλα μάτια. Αν δε δει κανείς ολόκληρο το Ζάγρο, απ' άκρη σ' άκρη, –απ' το βορρά ως το νότο, κι από τη θάλασσα ως το οροπέδιο– πώς θα μπορέσει να σχηματίσει μια ολοκληρωμένη εικόνα αυτής της γωνιάς του κόσμου; Πώς θα μπορέσει να δει κάθε τοποθεσία ξεχωριστά –κάθε οροπέδιο, κάθε βουνό, κάθε χαράδρα και φαράγγι– ως μέρος ενός ευρύτερου συνόλου; Χωρίς το βάθος του ορίζοντα, δύσκολα αντιλαμβάνεται κανείς την ιστορική διάσταση ενός τόπου.

Το επαναλαμβάνω για μία ακόμα φορά – σαν διαπίστωση και σαν συμπέρασμα: είναι λάθος να επισκέπτεται κανείς μια τοποθεσία αποκομμένη από τον περιβάλλοντα γεωγραφικό χώρο.

Έχοντας δει το δρόμο προς το Φιρουζαμπάντ (και πόσους άλλους δρόμους δεν είδαμε) η πεδιάδα της Περσέπολης φαντάζει πεδιάδα εύφορη, τόπος ανθρώπινος και προσιτός. Πώς θα φαντάζουν άραγε τα ελληνικά νησιά και ξεροβούνια στους λαούς του πράσινου και βροχερού βορρά;

Πασαργάδες

Μετά από μια ώρα δρόμο φτάσαμε στο οροπέδιο των Πασαργάδων. Σε αυτό το οροπέδιο ήταν κάποτε χτισμένο το ανάκτορο του βασιλιά Κύρου.

Λίγα πράγματα έχουν απομείνει στις μέρες μας από το βασιλικό ανάκτορο: η βάση του δαπέδου, καμιά δεκαριά βάσεις κίωνων, κάποια σπαράγματα αναγλύφων. Πιο κει, μια στήλη αιγυπτιακή. Θέαμα ολωσδιόλου παράταιρο, σχεδόν σουρεαλιστικό. Όμως εξίσου παράταιρο με την αιγυπτιακή στήλη είναι και το ίδιο το παλάτι του Κύρου, χτισμένο σε αυτά τα άγονα βοσκοτόπια. Μοιάζει σα να 'χει βγει από

παραμύθι, –από τα παραμύθια της Ανατολής, όπου κάθε τόσο ένα παλάτι ολόχρυσο, εμφανίζεται, κατά τρόπο μαγικό, σε τόπους άγνωστους και μυστικούς.

Δίπλα στην Απαντάνα στέκεται μια στήλη. Πάνω της, μια λιτή επιγραφή: «Είμαι ο βασιλιάς Κύρος, ένας Αχαιμενίδης».

Δεν ξέρω (και δε θέλω να ξέρω) το λόγο που ο Κύρος επέλεξε αυτό το σύντομο τίτλο για να προσδιορίσει την ταυτότητά του. Άλλος βασιλιάς στη θέση του θα είχε εξαντλήσει την επιφάνεια του μαρμάρου απαριθμώντας τίτλους και σατραπείες. Όμως ο Κύρος προτίμησε αυτό. Γιατί άραγε; Ποιος ξέρει. Ίσως, γιατί η ψυχή του έμεινε για πάντα δεμένη στη φυλή. Ίσως γιατί ο νους του πλάτυνε, και άγγιξε κάποια ανώτερη Αλήθεια (άσα). Ίσως γιατί αυτός, ο μέγας βασιλεύς, δεν παρασύρθηκε από πλάνες κι από ψέματα, από σατραπείες και τέτοια...

Στήλη στην Απαντάνα των Πασαργάδων

Τάφος Κύρου

Τάφος Κύρου: Αυτός είναι τάφος βασιλικός – το αντίθετο των λαξευτών. Τώρα ησύχασα. Όλη η αναστάτωση που μου προκαλούσαν τα λαξευτά χάθηκε μεμιάς. Βρήκα, επιτέλους, την ηρεμία και τη γαλήνη.

Οροπέδιο Πασαργάδων: Βουνά αγαπημένα, άλλα πιο κοντινά, άλλα πιο μακρινά, κατατομή γνώριμη, ήμερες καμπύλες. Πώς πέφτει έτσι το φως σε κάθε πλαγιά, πώς πέφτει έτσι η σκιά σε κάθε χαράδρα, πώς χρυσίζουν έτσι οι βουνοκορφές στο φως το απογευματινό του ήλιου. Αγαπημένα χώματα, να στέκεσαι ολημερίς και να αγναντεύεις, να μη χορταίνεις να χαϊδεύεις τα βουνά με το βλέμμα. Γενέθλια γη, αγαπημένα βοσκοτόπια.

Οροπέδιο Πασαργάδων

Ο νόστος. Ο νόστος στη γη τη γενέθλια, στη γη την προγονική. Ο νόστος στην πατρίδα. Μια νοσταλγία ανεξήγητη φούντωσε μέσα μου. Μια νοσταλγία για αυτά εδώ τα χώματα, για αυτά εδώ τα παρχάρια. Ένωσα την ψυχή μου να αγγίζει την ψυχή του Κύρου.

Ο νόστος. Ο νόστος σε τί; Υπάρχει πια νόστος στις μέρες μας;

Πού θα μπορούσαμε ποτέ να επιστρέψουμε, εμείς, οι ανέστιοι κι οι απάτριδες;

Αφήσαμε πίσω μας το οροπέδιο των Πασαργάδων, αλλά κι ολόκληρη την περιοχή της ιστορικής Περσίας, για να κατευθυνθούμε προς το Γιάζντ. Κινηθήκαμε βορειοανατολικά – κάθετα προς τη ραχοκοκαλιά του Ζάγρου.

Όσο προχωρούσαμε προς το εσωτερικό της χώρας, τόσο βλέπαμε το τοπίο να αλλάζει, τα βουνά να χαμηλώνουν και τις επίπεδες εκτάσεις να πλαταίνουν, ενώ ο ορίζοντας διαγραφόταν ολοένα και πιο μακρινός. Όταν αφήσαμε πίσω μας και τις τελευταίες παρυφές της οροσειράς, είδαμε την ερημική πεδιάδα να απλώνεται μπροστά μας. Βρισκόμασταν πια στην ιρανική ενδοχώρα.

Το έδαφος είχε γίνει τώρα πιο άγονο. Στην αρχή διακρίναμε κάποια υποτυπώδη βλάστηση, η οποία όμως σταδιακά αραίωνε. Ύστερα αφήσαμε πίσω κάποια κτίσματα, χτισμένα εκατέρωθεν του δρόμου. Έπειτα, το τέλος, το σταδιακό τέλος – το τελευταίο κτίσμα, το τελευταίο περιβόλι, το τελευταίο σημάδι ανθρώπινης παρουσίας. Μετά μόνο θάμνοι. Ολοένα πιο αραιοί. Το όριο της μεταβατικής ζώνης. Η ρευστότητα του ορίου. Ύστερα μόνο φύση. Φύση γυμνή, ανόθευτη, αμόλυντη. Φύση αδηφάγα. Νιώθει κανείς –ακόμα και σήμερα– ένα δέος πανάρχαιο να τον κυριεύει. Ένα ρίγος στη ραχοκοκαλιά. Σα να ‘χει αφήσει πίσω του την ασφάλεια του λιμανιού και να ξανοίγεται στο πέλαγος.

Ίσως πάλι κάποιοι να νιώθουν μια απελευθέρωση, μια λύτρωση, μια ανομολόγητη ηδονή. Μια ονειρεμένη απόδραση, μια μεγάλη φυγή.

Κάποιες ψυχές είναι φτιαγμένες για την έρημο. Κάποιες άλλες απλά νομίζουν ότι είναι.

Καθ' οδόν προς το Γιάζντ. Έρημος

Η έρημος του ιρανικού οροπεδίου (στο κομμάτι τουλάχιστον που διανύσαμε) είναι μια έκταση απέραντη, που όμως δεν είναι σπαρμένη με πέτρα, ούτε με άμμο. Είναι μια πεδιάδα με χώμα. Το χώμα εδώ όμως δεν ποτίζεται, γιατί η βροχή δε φτάνει σχεδόν ποτέ σ' αυτά τα μέρη. Ούτε θα μπορούσε όμως να ποτιστεί με μέσα τεχνητά, γιατί τριγύρω δεν υπάρχει κανένα ύψωμα από το οποίο θα μπορούσε να κυλήσει το νερό μέσα σε αυλάκι. Αυτή είναι η μεγάλη διαφορά του κεντρικού ιρανικού οροπεδίου από τα μικρά οροπέδια που σχηματίζονται ανάμεσα στα βουνά του Ζάγγου: στα τελευταία

υπάρχει πάντα κοντά ένα βουνό, από το οποίο μπορεί κανείς να αντλήσει νερό για να το οδηγήσει στις ενδιάμεσες κοιλάδες. Αυτή η ιδιαιτερότητα της γεωμορφολογίας του Ζάγγρου είναι και το κρίσιμο φυσικό χαρακτηριστικό που επέτρεψε την ύδρευση (και την καλλιέργεια της γης) σε αυτά τα αφιλόξενα, κατά τα άλλα, μέρη.

Κάναμε μια ολιγόλεπτη στάση στην έρημο. Βγάλαμε φωτογραφίες. Ατενίσαμε τον ορίζοντα. Στο βάθος διακρίνονταν κάποια βουνά. Στην κατεύθυνση του ήλιου η ζέστη έκανε την ατμόσφαιρα να κυματίζει. Αναχωρήσαμε. Με πήρε ο ύπνος.

Όταν ξύπνησα είχαμε αφήσει πίσω μας την αχανή έρημο. Μπροστά μας φαίνονταν κάποια βουνά. Ήταν όμως όλα βραχώδη και φαλακρά. Ήταν κι αυτά βουνά της ερήμου. Ο δρόμος περνούσε ανάμεσα από τα βουνά, από ένα πέρασμα φαρδύ, που έμοιαζε με φαράγγι. Μέσα από το φαράγγι, μπορούσε κανείς να δει τα βουνά πιο καθαρά: ήταν βραχώδεις σχηματισμοί με σχήματα αλλόκοτα, που άλλαζαν συνεχώς μορφή και χρώμα. Όλα τους ήταν βαμμένα σε αποχρώσεις του κόκκινου και του καφέ. Στο φως του ήλιου, που έγερνε στο απομεσήμερο, τα βουνά έπαιρναν χρώματα ψεύτικα, σχεδόν εξωπραγματικά. Τοπίο αρειανό.

Σίγουρα, ένα τοπίο σαν κι αυτό δε θα περνούσε αδιάφορο στους ειδωλολάτρες ινδοευρωπαίους. Αν ήταν οι Έλληνες θα το είχαν εξημερώσει, δημιουργώντας γύρω από αυτό μύθους. Αλλά κι οι αρχαίοι Ιρανοί δε θα το άφηναν αμυθολόγητο. Είμαι σχεδόν βέβαιος γι' αυτό, κι ας μην τυχαίνει να το γνωρίζω.

Στην έξοδο του φαραγγιού, στη βορειοδυτική πλευρά, απλώνεται πάλι η έρημος. Λίγα χιλιόμετρα πιο μακριά (λίγα κρίσιμα χιλιόμετρα μακριά από το βουνό) είναι χτισμένο το Γιάζντ. Πλησιάσαμε.

Γιάζντ

Στην κορυφή δυο λόφων, έξω από την πόλη του Γιάζντ, είναι χτισμένοι οι Πύργοι της Σιωπής. Οι Πύργοι ήταν οι «νεκροπόλεις» των Ζωροαστρών. Δεν ήταν όμως νεκροταφεία, καθώς οι νεκροί δε θάβονταν. Αντίθετα αφήνονταν πάνω στους πύργους άταφοι, για να καταλήξουν τροφή στα όρνια. Ο λόγος που οι Ζωροάστρες δεν έθαβαν τους νεκρούς τους είναι διότι πίστευαν πως το άψυχο σώμα είναι μιαρό, και γι' αυτό το λόγο δεν πρέπει να έλθει σε επαφή με τη γη ή τη φωτιά για να μην τα μολύνει.

Δύσκολα μπαίνει κανείς σήμερα στον ψυχισμό των Ζωροαστρών. Δύσκολα κατανοεί τις πεποιθήσεις τους, κι ακόμα δυσκολότερα αποδέχεται τις πρακτικές τους – ειδικά όταν κουβαλά είκοσι αιώνες χριστιανισμού στην πλάτη του. Έθιμα σαν κι αυτά των πύργων της Σιωπής μοιάζουν πολύ σκληρά για την εποχή μας. Σκληρά και μακάβρια. Κι ακόμη ακατανόητα. Πώς μπορεί κανείς να δίνει ως τροφή στα όρνια το σώμα του προσφιλους νεκρού; Πώς μπορεί να μη θέλει, να μην νιώθει την ανάγκη, να το τιμήσει; Να το αλείψει μύρα, να το σαβανώσει, να το θάψει με ευλάβεια και τιμές; Ή έστω, να το κάψει στην πυρά; Πόσο μπορεί η θρησκεία, ή η ιδεολογία, να υπερβεί τα εγγενή ανθρώπινα συναισθήματα;

Ερώτημα ρητορικό. Διαχρονικά επίκαιρο, όπως και αφελές. Προπάντων ανιστόρητο.

Πύργος της Σιωπής, Γιάζντ

Αργά το απόγευμα μπήκαμε στην πόλη του Γιάζντ. Πρώτη μας στάση ο ναός των Ζωροαστρών.

Ο ζωροαστρικός ναός του Πυρός είναι κτίσμα σύγχρονο, χωρίς ιστορικό ή άλλο ενδιαφέρον. Χτίστηκε το 1934, επί δυναστείας Παχλεβί, με χρήματα που διέθεσε η ζωροαστρική κοινότητα της Ινδίας. Η φωτιά που καίει στο «ιερό», παραχωρήθηκε στο ναό από τους Ιρανούς Ζωροάστρες που κατοικούσαν στην περιοχή του Γιάζντ. Λέγεται πως η φωτιά που βλέπει κανείς σήμερα αναμμένη, καίει ασταμάτητα από το 470 μ.Χ.

Ο ναός χωρίζεται σε δύο τμήματα: το μπροστινό, στο οποίο επιτρέπεται η επίσκεψη, και το πίσω, στο οποίο βρίσκεται η φωτιά. Στο πίσω τμήμα έχουν πρόσβαση μόνο οι ιερείς. Οι δύο χώροι χωρίζονται με ένα τζάμι. Ο ρόλος του τζαμιού είναι προστατευτικός: δεν επιτρέπει στη φωτιά να έρθει σε επαφή με την ανθρώπινη ανάσα για να μη μολυνθεί.

Την ώρα που επισκεφθήκαμε το ναό, πλήθος τουριστών ήταν συγκεντρωμένοι στη μπροστινή αίθουσα. Οι περισσότεροι ήταν συνωστισμένοι μπροστά στο τζάμι, κοιτάζοντας και φωτογραφίζοντας τη φωτιά. Στριμώχτηκα κι εγώ ανάμεσά τους να δω.

Ζωροαστρικός ναός του πυρός, Γιάζντ

Πίσω από το τζάμι, μέσα σε ένα σκεύος μεταλλικό, έκαιγε η φωτιά. Εμπειρία μοναδική. Καθήλωση. Σαγήνη. Τι να τα κάνεις τα αγάλματα και τις εικόνες, όταν έχεις μπροστά σου τη φωτιά; Τα άλλα δεν είναι παρά είδωλα, φτηνές αναπαραστάσεις του θεού. Τι να τα κάνεις τα θυμιατίσματα και τα κεριά, τα άνθη και τις κωδωνοκρουσίες; Αυτά δεν είναι παρά μάγια και τεχνάσματα για να ξεγελούν τις αισθήσεις. Η φωτιά είναι ο ίδιος ο θεός – τα πάντα γύρω της ωχριούν. Είναι τρομακτική η δύναμη του πυρός. Τρομακτική όσο και αρχαία. Αν στην Ινδία μυήθηκα (σε μία από τις αποκαλυπτικότερες εμπειρίες της ζωής μου) στην ειδωλολατρία, στην Περσία ένιωσα (έστω για μια στιγμή, έστω από μακριά, μέσα στο παράταιρο πλήθος των τουριστών) τη δύναμη της φωτιάς. Ήταν μια εμπειρία μοναδική.

Άφησα πίσω μου το ζωροαστρικό ναό, και τη μικρή αυτή αποκαλυπτική εμπειρία, με τούτη τη σκέψη: για πόσο ακόμα θα μπορούμε να αντικρίζουμε, ταξιδεύοντας στις άκρες του κόσμου, εικόνες που θα μας μεταφέρουν στα βάθη του χρόνου; Για πόσο ακόμα θα μπορούμε να βιώνουμε εμπειρίες που θα μας αποκαλύπτουν τη φύση και τη ζωή; Ζούμε, εκόντες άκοντες, στο τέλος μιας εποχής.

Φέρνω στο νου μου, ξανά και ξανά, το ζωροαστρικό ναό. Στυλώνω το βλέμμα στο αρχαίο πυρ – τη φλόγα που τρεμοπαίζει. Κοιτάζω τη φλόγα που τρέμει και τρέμω κι εγώ μαζί της: νιώθω, πως αυτή η φλόγα που καίει ασταμάτητα από το 470 μ.Χ είναι μια φλόγα που σύντομα θα σβήσει. Είναι μια φλόγα που έχει ήδη σβήσει.

Από το ζωροαστρικό ναό του πυρός κατευθυνθήκαμε στην έπαυλη Ντολάτ Αμπάντ, ή αλλιώς, έπαυλη του κυβερνήτη. Η έπαυλη ξεχωρίζει στον ορίζοντα της πόλης από το γιγάντιο μπαντγκίρ της (το υψηλότερο στο Ιράν). Ξεχωρίζει επίσης, στο σχεδιάγραμμα της πόλης στο χάρτη, από την ασύλληπτου μήκους λιμνούλα-σιντριβάνι της.

Φτάσαμε στην έπαυλη των ώρα του δειλινού. Το σκοτάδι είχε αρχίσει ήδη να πέφτει βαρύ πάνω από τη λίμνη. Περπατήσαμε γύρω από το σιντριβάνι. Το μήκος του διακόσια μέτρα. Δεξιά κι αριστερά του σιντριβανιού στέκονται δυο σειρές πεύκα, και πίσω τους ανοίγονται οι κήποι. Στο βάθος του σιντριβανιού δεσπόζει η έπαυλη του κυβερνήτη.

Επισκεφτήκαμε την οκταγωνικού σχήματος έπαυλη. Σταθήκαμε κάτω από το γιγαντιαίο μπαντγκίρ. Νιώσαμε τη δροσιά του αέρα να κατεβαίνει από το εσωτερικό της ανεμοπαγίδας.

Βγήκαμε στον κήπο. Ήπιαμε τσάι. Καθίσαμε στα μεγάλα ξύλινα παγκάκια, που μοιάζουν με υπαίθρια κρεβάτια.

Κάθισα σε ένα παγκάκι απόμερο. Ένωσα τη γαλήνη του κήπου. Από πάνω μου κρεμόταν μια ροδιά.

Βραδιές γλυκιές, βραδιές πικρές, βραδιές σε μια εποχή χωρίς τηλέφωνα, χωρίς ραδιόφωνα και μουσικές, χωρίς τηλεοράσεις, χωρίς διαδίκτυο, χωρίς τη βία της τεχνολογίας να σε κυνηγά, ανελέητα, παντού.

Στην έπαυλη Ντολάτ Αμπάντ ένιωσα κάτι ακόμη: ένιωσα, περισσότερο από οπουδήποτε αλλού στην πόλη του Γιάζντ, πως το μεγάλο επίτευγμα αυτού του κόσμου είναι όχι ότι τα κατάφεραν να επιβιώσουν στην έρημο (αυτό το κατάφεραν κι οι νομάδες κτηνοτρόφοι γύρω από ένα πηγάδι) αλλά το ότι κατάφεραν να δημιουργήσουν αστικό, και μάλιστα ύψιστο, πολιτισμό.

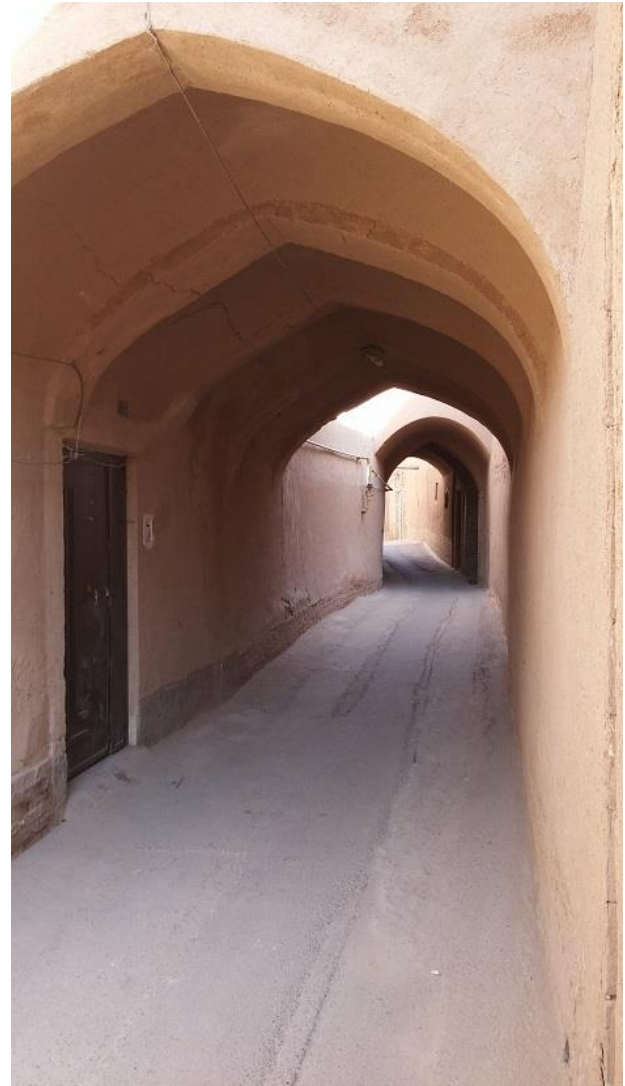

Πέμπτη, 27 Οκτωβρίου. Γιάζντ

Ξεκινήσαμε τη μέρα περπατώντας στο κέντρο της παλιάς πόλης. Ψάξαμε το παλιό παζάρι. Στη συνέχεια σκορπίσαμε.

Περπάτησα κατά μήκος του μεγάλου εμπορικού δρόμου μέχρι να βρω ένα απόμερο στενό. Μόλις το βρήκα έστριψα. Αμέσως άλλαξα διάθεση.

Άλλος κόσμος εδώ. Τα σπίτια, οι δρόμοι, οι αυλόγυροι, όλα είναι φτιαγμένα από χρώμα. Όπου κι αν ρίξεις το βλέμμα δε βλέπεις άλλο από το χρώμα της γης. Πουθενά μια εναλλαγή: ένα λουλούδι, μια ζωγραφιά, ένα ρούχο φανταχτερό, κάτι που να σπάει τη μονοτονία του χρώματος. Θαρρείς πως ούτε το ουράνιο τόξο βγαίνει ποτέ σ' αυτά τα μέρη. Σπάνια, άλλωστε, βρέχει. Μα ακόμα περισσότερο, νομίζεις ότι σε τούτα τα χρώματα το χρώμα έχει γίνει πολυτέλεια άχρηστη και περιττή· ίσως, ακόμα, και ξεδιαντροπιά.

Δρόμοι στην παλιά πόλη του Γιάζντ

Η πόλη είναι χτισμένη σε οριζόντιο επίπεδο. Ύψωμα δεν υπάρχει πουθενά. Οι δρόμοι είναι στενοί και στριφτοί. Μοιάζουν, θαρρείς, με άδειους χείμαρρους, που όταν φυσούν οι αέρηδες της ερήμου γεμίζουν σκόνη και χώμα. Τα σπίτια είναι χαμηλά, μονόπατα. Κάποια, τα πιο αρχοντικά, έχουν και πάνω δώμα. Πολλά έχουν στις γωνίες πύργους για να παγιδεύουν τον αέρα. Στα περσικά οι πύργοι αυτοί λέγονται μπαντγκίρ.

Περπατώ στους στενούς στριφογυριστούς δρόμους και χαίρομαι την απλότητα και την ασυμμετρία της χωμάτινης αυτής πολιτείας. Στρίβω σε σταυροδρόμια λοξά τραβώ κατά κει που με οδηγεί το ένστικτο. Δεν έχω πυξίδα, ούτε ρολόι. Θέλω να χαθώ.

Πού και πού συναντώ κάποιον διαβάτη περαστικό: ένα γέρο, μια γριά, ένα μεσόκοπο νοικοκύρη. Όλοι τους περπατούν σκεφτικοί, βυθισμένοι, θαρρείς σε έναν άλλο κόσμο. Νιώθω πως είμαι γι' αυτούς αόρατος.

Έξω από ένα τζαμί τρεις ιμάμηδες συζητούν. Ο ένας χειρονομεί εκφραστικά· οι άλλοι δυο έχουν τα χέρια στην πλάτη. Ένας γέρος προβάλλει στο κατώφλι, φορά τα παπούτσια του και ξεμακραίνει. Σε λίγο χάνεται στη στροφή του δρόμου. Πιο κει, σε ένα δρομάκι θολωτό, ένα παιδί κάνει ποδήλατο. Στο τιμόνι κρατά τα ψώνια του σπιτιού: μια ντομάτα, δυο κρεμμύδια, λίγα ακόμα ζαρζαβατικά. Λίγα μέτρα πιο κει σταματά· μια πόρτα ανοίγει. Στο κατώφλι προβάλλει μια γυναίκα. Παίρνει τα ψώνια και χάνεται γρήγορα πίσω από την πόρτα. Το πρόσωπό της είναι τυλιγμένο στη μαντήλα. Χαιρετάω το μικρό. Πως σε λένε; με ρωτά σε σπαστά αγγλικά. Του απαντώ συλλαβιστά το όνομά μου. Βαΐμ, Βαΐμ, επαναλαμβάνει χαρούμενος που έμαθε ένα όνομα ξενικό.

Περιφέρομαι στους έρημους δρόμους, τους ξεχασμένους από τον Καιρό, κι αισθάνομαι πως βυθίζομαι σε έναν κόσμο ψεύτικο κι αληθινό μαζί. Κάποιες στιγμές θαρρώ πως βλέπω όνειρο: πως δεν υπάρχει, στον κόσμο ολόκληρο, άλλο από αυτό που φτάνει η ματιά: χώμα και ουρανός. Μα αμέσως μετά ξυπνώ κι αισθάνομαι την αλήθεια. Βλέπω τότε πως λίγο πιο κει, πίσω από τους τοίχους τους χωμάτινους, πίσω από το ξεθωριασμένο σκηνικό, βρίσκεται ο δρόμος με την άσφαλτο. Είναι ο δρόμος που άφησα για να χαθώ. Είναι ο δρόμος με τα μαγαζιά, τον κόσμο, τα αυτοκίνητα και τις κόρνες. Είναι ο δρόμος με το πούλμαν που με περιμένει.

Παίρνω το δρόμο της επιστροφής. Νιώθω την πολιτεία να ξεμακραίνει, να γίνεται αέρας, όνειρο και καπνός. Κλείνω μέσα μου τις τελευταίες εικόνες.

Κάπου κάπου προβάλλει μια σκιά – μια γυναικεία φιγούρα ολόμαυρη, ένας γέρος καμπουρωτός, ένας ιμάμης τουρμπανάτος. Έρχονται, φαίνονται μια στιγμή, κι ύστερα χάνονται στο καμπύλωμα του δρόμου. Φιγούρες χάρτινες σε ένα θέατρο σκιών. Φαντάσματα μιας άλλης εποχής, ενός κόσμου που έχει ήδη χαθεί, μα που οι ίδιοι δεν το ξέρουν.

Μεταφερόμαστε με το πούλμαν σε μια άλλη συνοικία της παλιάς πόλης, πιο καλοφτιαγμένη και τουριστική. Η περιοχή αυτή θυμίζει, κατά κάποιον τρόπο, τις αραβικές μεντίνες. Ή ακόμα, τους οικισμούς των Κυκλάδων – ειδικά τους πιο τουριστικούς. Η εντύπωση που αφήνουν αυτοί οι τόποι είναι παντού η ίδια: επιτηδευμένη αποκατάσταση του παλαιού, προσποιητή αυθεντικότητα, αναγκαστική προσαρμογή του παλιού στο νέο.

Η παλιά πόλη περιβάλλεται, στο σύνολό της, από χωμάτινο τείχος. Φυσική οχύρωση δεν υπάρχει πουθενά – τριγύρω η έρημος. Θέα δεν υπάρχει επίσης πουθενά· το βλέμμα παγιδεύεται στα σύνορα των τοίχων. Οι τοίχοι, στις προσόψεις των σπιτιών, είναι ψηλοί, ώστε να σκιάζουν το δρόμο στο σύνολο σχεδόν της μέρας. Σε κάποια σημεία ενώνονται αντικριστά, δημιουργώντας μικρές σκεπαστές διαβάσεις, μικρές οάσεις σκιάς και δροσιάς.

Οι δρόμοι, παντού στην παλιά πόλη του Γιαζντ, είναι ανοιχτοί. Αδιέξοδα δε συναντά κανείς πουθενά όπως στις αραβικές μεντίνες. Είναι όμως, κι εδώ, το ίδιο στενοί και δαιδαλώδεις· φτιαγμένοι, κάποτε, για να μπερδεύουν τους εισβολείς· σήμερα, για να γοητεύουν τους τουρίστες.

Κανάτ

Μπαντγκίρ

Βρύσες δε βλέπει κανείς στις πλατείες του Γιάζντ. Όπως δε βλέπει ούτε πηγάδια. Νερό δεν υπάρχει στο έδαφος της περιοχής, όπως δεν υπάρχει ούτε στο υπέδαφος. Η ύδρευση της πόλης γίνεται μέσω των κανάτ. Αυτά είναι υπόγεια κανάλια που μεταφέρουν νερό από τα κοντινά βουνά. Για το λόγο αυτό οι βρύσες είναι υπόγειες. Χρειάζεται να κατεβεί κανείς μέχρι και εκατό σκαλιά για να φτάσει στο επίπεδο του νερού, που κυλά στο σκαμμένο κανάλι.

Σε μια γωνιά ένας φούρνος μικροσκοπικός. Χώρος μονάχα για έναν πάγκο κι ένα ταντούρι. Είναι η ώρα του μεσημεριανού φαγητού, κι ο φούρνος ξεφουρνίζει. Τα ψωμιά βγαίνουν ένα ένα και στοιβάζονται στην άκρη του πάγκου. Η ζύμη είναι λεπτή και στρογγυλή, χωρίς μαγιά, σαν τις αραβικές πίτες. Οι νοικοκύρηδες της γειτονιάς περιμένουν στη σειρά· παίρνει ο καθένας μια στοιβιά ψωμιά και φεύγει. Κάποιος –μας είδε ξένους– μας πρόσφερε ψωμί. Κόψαμε όλοι από ένα κομμάτι. Ήταν νόστιμο και ζεστό. Όμως ακόμα πιο ζεστό από το ψωμί ήταν το χαμόγελο στο πρόσωπο του νοικοκύρη. Η ευγένεια ξεχειλίζει από παντού, όπως σε όλη την Περσία.

Από την ταράτσα ενός τουριστικού καφέ είδαμε την πόλη από ψηλά. Τριγύρω φαίνονταν άλλες ταράτσες, άλλες πιο χαμηλές, άλλες πιο ψηλές, όλες στο χρώμα του πηλού. Στο ίδιο χρώμα ξεχώριζαν κι οι τρούλοι των τζαμιών μαζί με τους μιναρέδες, αλλά και τα πολυάριθμα μπαντγκίρ, που έμοιαζαν (με τα ξύλα τους να προεξέχουν σε όλες τις πλευρές) με περιστερώνες. Πιο πίσω απλωνότανε η έρημος, κι ακόμα πιο πίσω, τα βουνά της ερήμου.

Γιάζντ

Στο κέντρο της παλιάς πόλης είναι χτισμένο το τζαμί της Παρασκευής. Πρόκειται για κτίσμα του 14^{ου} αιώνα. Ή είσοδός του βρίσκεται στο τέλος ενός ίσιου δρόμου, που χωρίζει την παλιά πόλη στα δυο. Η πύλη της εισόδου έχει ένα εντυπωσιακά ψηλό αϊβάν, όμορφο μα ασύμμετρο. Νιώθεις, κοιτάζοντάς το, πως οι ισορροπίες έχουν χαθεί. Οι δυο μιναρέδες, που στέκονται στην κορυφή της πύλης, της δίνουν

όψη ακόμη πιο ασύμμετρη. Εξωτερικά, ολόκληρη η είσοδος του τζαμιού είναι ένας πύργος, μια κολώνα που υψώνεται στον ουρανό.

Το αϊβάν του κυρίως τζαμιού είναι καμαρωτό και βαθύ, μια πύλη μέσω της οποίας περνά κανείς μέσα σε έναν άλλο κόσμο. Θυμίζει πολύ το αϊβάν του παλατιού του Αρντασίρ, ή του σασσανιδικού παλατιού στην Κτησιφώντα. Η αντίθεση με τα αϊβάν των άλλων τζαμιών, αλλά και με τα οξυκόρυφα τόξα, είναι χτυπητή.

Αφήσαμε πίσω μας το τζαμί περπατώντας κατά μήκος του ευθύγραμμου δρόμου. Όταν απομακρυνθήκαμε αρκετά, γύρισα πίσω για να δω. Από μακριά η πύλη της εισόδου έμοιαζε με ένα μεγάλο πι. Όλη της η εκφραστικότητα (η όποια είχε από κοντά) είχε σβήσει με την απόσταση.

Τζαμί της Παρασκευής, Γιάζντ

Παρασκευή, 28 Οκτωβρίου. Ισπαχάν

Παρασκευή, ημέρα αργίας και προσευχής. Ολοήμερη ξενάγηση στο Ισπαχάν, την παλιά πρωτεύουσα των Σαφαβιδών, το καμάρι της Περσίας.

Ο καιρός άλλαξε. Σύννεφα απλώθηκαν στον ουρανό. Δεν ήταν όμως σύννεφα βροχής. Ήταν σύννεφα άσπρα και αραιά – το είδος αυτό της συννεφιάς που μοναδικό σκοπό έχει, θα 'λεγε κανείς, να κρύψει από τη γη τη λάμψη του ήλιου.

Το ξενοδοχείο μας, το θρυλικό Αμπάσι, βρίσκεται στο κέντρο, δέκα λεπτά ως το Μείντάν, την κεντρική πλατεία της πόλης.

Μείντάν

Οι διαστάσεις του Μείντάν είναι κολοσσιαίες: πεντακόσια μέτρα μήκος κι εκατόν πενήντα μέτρα πλάτος. Το σχήμα της πλατείας είναι ορθογώνιο. Τα κτίρια που την πλαισιώνουν είναι χαμηλά (σε σχέση με το μέγεθός της) κι ακολουθούν μια μονότονα επαναλαμβανόμενη αρχιτεκτονική. Οι κήποι της είναι περιποιημένοι, αλλά μάλλον μέτριοι.

Η πρώτη μου εντύπωση από το Μείντάν ήταν απογοητευτική. Πολύ κατώτερη των προσδοκιών. Δεν ξέρω τι συναίνεσε σε αυτό. Ίσως η συννεφιά. Ίσως το ότι αυτό που είδα ήταν πολύ διαφορετικό από ό,τι άλλο είχα δει στο Ισλάμ – εντός κι εκτός Περσίας. Μου θύμισε πλατεία ευρωπαϊκή, και μάλιστα όχι από τις καλύτερες του είδους.

Το βράδυ, στο ξενοδοχείο, το ξανασκέφτηκα. Κι αναλογίστηκα πόσο προΐδεασμένος ήμουν στη θέαση της πλατείας. Αλλά και πόσο βαθύτατα μεροληπτικοί είμαστε –αλίμονο όλοι– απέναντι στην Ιστορία: δέσμοι της εποχής μας και των προσωπικών μας βιωμάτων. Αντίκρισα το Μείντάν, ένα μνημείο ισλαμικό, χτισμένο το δέκατο έβδομο αιώνα, με τις προσλαμβάνουσες ενός ευρωπαίου του εικοστού πρώτου. Λάθος διπλό (κι ας μην ήμουν υπόλογος). Πώς θα φαινόταν άραγε η ίδια πλατεία σε έναν σύγχρονο του Σάχη Αμπάς Ευρωπαίο; Ή σε ένα σημερινό Κινέζο; Κι ακόμα: γιατί πρέπει να αναζητούμε παντού το παλιό, το αυθεντικό (ή, αυτό που θεωρούμε εμείς αυθεντικό) προτάσσοντας αυθαίρετα ιδεώδη αυθεντικότητας κι ορίζοντας υποκειμενικές διαιρέσεις του χρόνου; Γιατί μας ενοχλεί τόσο πολύ η ανακάλυψη της Αμερικής; Κι όλα όσα συνέβησαν από κει και πέρα;

Θα μπορούσε βέβαια ο λόγος της πρωινής μου απογοήτευσης στο Μείντάν να μη σχετιζόταν με τίποτε από όλα αυτά. Θα μπορούσε να ήταν πολύ πιο απλός: η συννεφιά στο φθινοπωρινό ουρανό. Κάτι τέτοιο δε θα με εξέπλησσε. Είναι κάτι που το έχω ζήσει επανειλημμένα, και που το έχω εμπεδώσει: τα πράγματα δεν είναι αυτά που είναι αλλά αυτά που βλέπουμε ότι είναι. Η πραγματικότητα βρίσκεται μονάχα στο μυαλό μας. Κι οι όψεις της αλλάζουν διαρκώς, όπως τα σύννεφα στον ουρανό. Πόσες φορές δεν μας έχει συμβεί να δούμε ένα πράγμα δεύτερη, ή τρίτη φορά, με μάτι εντελώς διαφορετικό;

Μεϊντάν, Ισπαχάν. Στο βάθος το τζαμί του Σάχη

Επιστρέφω στην πρωινή ξενάγηση στην πλατεία. Προσπαθώντας να ξεπεράσω την πρώτη μου απογοήτευση, εστίασα την προσοχή στα κτίσματα που την πλαισιώνουν.

Στη νότια πλευρά της πλατείας δεσπόζει η πύλη εισόδου του τζαμιού του Σάχη. Πρόκειται, αναμφίβολα, για ένα αρχιτεκτόνημα εντυπωσιακό. Το ύψος της είναι μεγάλο, αλλά οι αναλογίες της σωστές. Το αϊβάν της έχει επιφάνεια έντονα κυψελωτή. Διασχίζοντας την πύλη βρίσκεσαι σε έναν προθάλαμο, στο κέντρο του οποίου είναι τοποθετημένος ένας μονόλιθος. Πίσω από το μονόλιθο υπάρχει ένα άνοιγμα προς την αυλή του τζαμιού. Το κτίριο του τζαμιού δε φαίνεται όμως από την ευθεία της εισόδου καθώς βρίσκεται υπό γωνία. Νιώθεις όμως, από την αύρα που έρχεται από το άνοιγμα, πως πλησιάζεις σε κάτι μεγαλειώδες. Από τον προθάλαμο περνάς, στρίβοντας δεξιά, σε ένα διάδρομο λοξό, στενό και χαμηλό. Ακόμη και να θέλεις, δε μπορείς να χαθείς: οδηγείσαι από τη γεωμετρία του χώρου. Ο διάδρομος καταλήγει, μετά από ένα σπάσιμο στα αριστερά, στο προαύλιο. Στο τέλος του διαδρόμου, πριν ακόμα βγεις στο προαύλιο, βλέπεις απέναντί σου το κεντρικό αϊβάν του τζαμιού. Είναι η στιγμή που σαστίζεις. Τρίβεις τα μάτια. Θέαμα μοναδικό και απερίγραπτο. Μαγεία. Οπτασία. Προχωράς μερικά βήματα και ξάφνου συνειδητοποιείς πως υπάρχουν άλλα δύο αϊβάν, εκατέρωθεν του κεντρικού, αλλά κι ένα τρίτο, απέναντί του. Οπτασία εις τετραπλούν. Ανοικοκλείνεις τα βλέφαρα, δε μπορείς να το πιστέψεις. (Σπάνια βιώνει κανείς κάτι τέτοιο στις μέρες μας. Το έζησα μια φορά στο Ταζ Μαχάλ. Το ξαναζώ τώρα. Νιώθω σαν αδαής ταξιδευτής μιας άλλης εποχής, σαν τους βαρβάρους του Καβάφη, σαν τους Ρως στην Αγία Σοφία, σαν τον Τσελεμπή στον Παρθενώνα). Κοιτάζω και ξανακοιτάζω το μεγάλο αϊβάν. Δυσκολεύομαι να το πιστέψω. Πλησιάζω αργά. Κρατώ το βλέμμα στυλωμένο στο αϊβάν, καθώς περνώ από κάτω. Σε δεύτερο χρόνο παρατηρώ το μέγεθός του. Οι διαστάσεις του θόλου είναι

γιγάντιες, όμως δε συνειδητοποιείς το μέγεθός του. Δε νιώθεις δέος για το γιγάντιο, το υπεράνθρωπο, όπως στους κίονες της Περσέπολης, όπως στα ασσυριακά και τα βαβυλωνιακά. Αντίθετα νιώθεις ότι μπαίνεις στους ουραμούς. Οι κυψέλες στο αϊβάν είναι αβαθείς, σχεδόν ανύπαρκτες, αφήνοντας τα χρώματα να γλιστρούν από τη μια στην άλλη. Τα χρώματα: αυτή είναι όλη η τέχνη του τζαμιού. Το μοναδικό μπλε, σε όλες του τις αποχρώσεις, μαζί με το διάκοσμο, τη λεπτοδουλειά, αυτό είναι που δίνει το αιθέριο αποτέλεσμα, την αίσθηση της μαγείας. Χωρίς το χρώμα, το τζαμί θα ήταν μια κατασκευή απλά γιγάντια, ίσως ακόμα και άχαρη.

Τζαμί του Σάχη, Μείντάν, Ισπαχάν

Τζαμί του Σάχη, Μείντάν, Ισπαχάν

Βγήκαμε ξανά στην πλατεία. Πήραμε μια ανάσα. Προχωρήσαμε προς το τζαμί Λοτφολλάχ, ή αλλιώς τζαμί του χαρεμιού. Ο τρούλος αυτού του τζαμιού θυμίζει πολύ τους τρούλους στη Σαμαρκάνδη. Ο όγκος του σχηματίζεται από την πλήρη περιστροφή ενός οξυκόρυφου τόξου γύρω από τον άξονα συμμετρίας του. Στην είσοδο του τζαμιού στέκεται ένα αϊβάν. Είναι σαφώς πιο μικρό από το αντίστοιχο αϊβάν στο τζαμί του Σάχη, ενώ του λείπουν κι οι μιναρέδες. Είναι όμως το ίδιο έντονα κυψελωτό. Περνώντας από το αϊβάν βρίσκεσαι σε ένα σκεπαστό διάδρομο. Στα δεξιά του διαδρόμου, μέσα από ένα δαντελωτό παράθυρο, βλέπεις έναν εσώκλειστο χώρο. Δεν προλαβαίνεις όμως να συνειδητοποιήσεις τι είναι ο χώρος που βλέπεις και συνεχίζεις να προχωράς. Ο διάδρομος είναι εσκεμμένα λοξός, ενώ στην πορεία στρίβει απότομα, αλλάζοντας πάλι κατεύθυνση. Στην πραγματικότητα ο διάδρομος περιγράφει την αίθουσα του τζαμιού, όμως αυτό δεν είναι κάτι που το καταλαβαίνεις (τουλάχιστον, όσο περπατώντας σε αυτόν). Αυτό που νιώθεις, αντίθετα, είναι πως έχεις χαθεί, πως έχεις χάσει τον προσανατολισμό και πως μεταβαίνεις σε κάτι κρυμμένο.

Κι ύστερα, έρχεται η στιγμή που φτάνεις στην αίθουσα. Τρίβεις ξανά τα μάτια σου. Μαγεία. Οπτασία. Μια αίθουσα τετράγωνη, με λιγοστά ανοίγματα γύρω από τον τρούλο για να μπαίνει το φως. Στο έδαφος γαλάζιο μάρμαρο. Το φως γλιστρά απαλά μέσα από τα παράθυρα και πέφτει στους απέναντι τοίχους. Ανάλογα με την ώρα της μέρας οι τοίχοι παίρνουν χρώμα διαφορετικό, άλλοτε ασημί κι άλλοτε χρυσαφένιο. Κι ύστερα, ψηλά πάνω από το κεφάλι σου, το επιστέγασμα αυτής της αρχιτεκτονικής: ο τρούλος. Σχήματα που ζαλίζουν το νου. Μαγεία. Οπτασία. Ανταύγειες κοκκινοχρυσαφίες. Πόση διαφορετικότητα από τα χρώματα στο τζαμί του Σάχη. Πόση εκρηκτική ανάγκη δημιουργίας. Ύψιστη αρχιτεκτονική. Άρωμα Αναγέννησης.

Αναρωτιέται κανείς: πώς μπορούσαν και τα έφτιαχναν όλα αυτά χωρίς μακέτες, χωρίς προσομοιώσεις και υπολογιστές; Τι μυαλά έβγαλε αυτός ο δέκατος έκτος αιώνας σε Ανατολή και Δύση;

Τζαμί Σείκ Λοτφολλάχ, Μειντάν, Ισπαχάν

Το τρίτο –και λιγότερο αξιόλογο– κτίσμα στην πλατεία Μειντάν είναι το παλάτι του Σάχη. Βρίσκεται στο μέσο της δυτικής πλευράς της πλατείας, απέναντι από το τζαμί Λοτφολλάχ. Η εντύπωση που μου άφησε αυτό το κτίσμα είναι η εξής: πως το κτίσμα ολόκληρο, με τους πολλούς ορόφους και τις σκάλες, δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια πελώρια σκεπαστή εξέδρα. Από αυτήν μπορούσε ο Σάχης να βλέπει ολόκληρη την πλατεία, αλλά κι έξω από αυτήν, ως την πόλη και τα βουνά. Θα μπορούσε κανείς να παρομοιάσει την εξέδρα με το Κάθισμα στο ρωμαϊκό ιππόδρομο. Με την ακόλουθη διαφορά: ότι στον ιππόδρομο η εξέδρα, καθώς και το θέαμα, ήταν κοινό για όλους – τόσο για τους δήμους όσο και για το βασιλιά. Ενώ στην πλατεία Μειντάν η εξέδρα ήταν μόνο για το βασιλιά. Ο λαός βρισκόταν στην πλατεία. Αυτός ήταν το θέαμα.

Το βράδυ περπάτησα ξανά στην πλατεία. Η όψη της μου φάνηκε τώρα διαφορετική. Στον ουρανό είχε απλωθεί απαλό σκοτάδι. Τα φώτα είχαν ανάψει. Στάθηκα στο κέντρο της πλατείας και κοίταξα ολόγυρα. Στο βάθος, πίσω από την περιμετρική στοά, πρόβαλε το τζαμί του Σάχη. Τριγύρω, τα τόξα της στοάς: ένας στρατός ακίνητων φρουρών, ένας παραμυθένιος στρατός από βαλέδες μπαστούνια. Στα ανατολικά έλαμπε το τζαμί του χαρεμιού· ο τρούλος του μετατοπισμένος όμορφα, σα να 'χει γλιστρήσει προς τα δεξιά. Η γοητεία της ασυμμετρίας –μια ελιά ζωγραφισμένη στο γυναικείο πρόσωπο.

Η ομορφιά της πλατείας (και αυτό πιστεύω πως ήταν το πλάνο του αρχιτέκτονα) φαίνεται καλύτερα από τη βόρεια πλευρά, την πιο παραμελημένη. Χρειάζεται απόσταση: χρόνος και απόσταση, έννοιες ξεχασμένες στις μέρες μας.

Τζαμί του Σάχη, Μείντάν, Ισπαχάν

Τζαμί Λοτφολλάχ, Μείντάν, Ισπαχάν

Το σκοτάδι έπεφτε ολοένα πιο βαρύ, κι οι φωτισμένοι τρούλοι έλαμπαν ολοένα πιο έντονα στο νυχτερινό ουρανό. Οι «μπαρόκ» ζωγραφικές χάνονταν στο μισοσκόταδο, κι απόμεναν οι σφαιροειδείς όγκοι να διαγράφονται στο νυχτερινό στερέωμα. Υπέροχοι σμιλεμένοι όγκοι, λείες επιφάνειες, εξάισια γλυπτά. Οι ασύμμετροι τρούλοι των τζαμιών δίνουν την ιδιαιτερότητα, σπάνε την χαραγμένη –με κανόνα και διαβήτη– και προβλεπόμενη συμμετρία, δίνουν το χαρακτήρα του τυχαίου. Το τζαμί του Σάχη προβάλλει (πίσω από τη στοά) σαν να 'ναι κρυμμένο πίσω από παραπέτασμα. Η γοητεία του ημίγυμνου.

Παλάτι του Σάχη, Μείντάν, Ισπαχάν

Το επόμενο βράδυ περπάτησα ξανά στην πλατεία. Κοιτάζοντας το τζαμί του Σάχη από τη βόρεια πλευρά, συνειδητοποίησα την ιδιοφυία του αρχιτέκτονα που προέβλεψε μόνο τρία κτίρια να προεξέχουν από την περιμετρική «στοά»: η στοά είναι το ίσον και τα κτίσματα η μελωδία. Πόσο εξάισιο θέαμα, πόση ουράνια αρμονία, πόσο μοναδική αντίληψη αισθητικής, πόσο διαφορετική αισθητική από τις σύγχρονες –του Μείντάν– πλατείες της Δύσης.

Στο φως της νύχτας προεξέχουν μόνο σφαιροειδείς όγκοι, λείες επιφάνειες, όχι κουραστικές ζωγραφικές. Το βλέμμα γαληνεύει, ξεκουράζεται από το απλό περίγραμμα, τις απαλές γραμμές. Καμπύλες θείες –σου 'ρχεται να απλώσεις την παλάμη να τις χαϊδέψεις' ο τρούλος στο τζαμί του χαρεμιού μοιάζει με στήθος ξαπλωμένης γυναίκας. Το σούρουπο πέφτει, ο ουρανός βάφεται χρώματα τριανταφυλλί, ένα σμάρι πουλιά πετούν πάνω από το παλάτι του Σάχη. Οι στιγμές της Ομορφιάς. Οι στιγμές που αποξεχνιόμαστε, που παραδινόμαστε, που βυθιζόμαστε στο παρόν – το αιώνιο παρόν, το φλεγόμενο παρόν – που στεκόμαστε άναυδοι μπρος στο αιώνιο θαύμα – άβουλοι και μαγεμένοι, θαμπωμένοι από την τόση ομορφιά. Οι στιγμές που επιστρέφουμε, που ξαναγινόμαστε μικροί και γυμνοί – δηλαδή πρωτόγονοι κι αληθινοί. Οι στιγμές που γυρίζουμε, που γυρίζουμε πίσω, πίσω μακριά, πολύ μακριά,

πίσω από τη θύμηση, πίσω από τη μνήμη, πίσω από το χρόνο, πίσω σε μια ανάμνηση θαμπή· μια ανάμνηση από ένα χαμένο παράδεισο.

Τζαμί Λοτφολλάχ, Μείντάν, Ισπαχάν

Το μοναδικό ψεγάδι της πλατείας Μείντάν είναι ότι από κάποια σημεία της πλατείας, στην ανατολική της πλευρά, φαίνεται ένα βουνό στα νότια. Θα πει κανείς: Και λοιπόν; Τι πειράζει; Κι όμως, πειράζει. Από μια σωστή πλατεία (αυτού του είδους) δεν πρέπει να φαίνεται τίποτε άλλο εκτός από τα κτίσματα που την πλαισιώνουν και ο ουρανός. Οτιδήποτε άλλο είναι περιττό: δεν αποτελεί απλά παραφωνία αλλά αναίρεση. Αυτή είναι η έννοια του παραδείσου.

Ο παράδεισος, (ως ιδέα, ως ιστορική πραγμάτωση, κι ως αρχέτυπο μιας πληθώρας αρχιτεκτονικών) δεν είναι απλά ένας κήπος. Είναι ο κήπος της Εδέμ: ένας «ου τόπος», ένας κόσμος άλλος, ένας κόσμος που αντικαθιστά τον κόσμο τον πραγματικό. Σε αυτόν τον άλλο κόσμο, ο δικός μας –ψεύτικος– κόσμος δεν υπάρχει. Και δε μπορεί να υπάρχει. Οτιδήποτε φαίνεται έξω από τα σύνορα του παραδείσου αναιρεί την ίδια του την ύπαρξη.

Το βράδυ, περπάτησα ξανά στο τζαμί του Σάχη. Το είδα ξανά να προβάλλει μέσα από τόξα, μέσα από μισοφέγγαρα, μέσα από διαδρόμους σκοτεινούς. Κι ένιωσα ξανά τη γοητεία του ισλάμ: τη γοητεία του κρυφού, τη γοητεία του ημίγυμνου.

Το ισλάμ δεν είναι Ευρώπη. Το ισλάμ δεν είναι Δύση. Το ισλάμ δεν είναι κτίσματα μεγαλόπρεπα που τα πλησιάζει κανείς από απόσταση. Κτίσματα που δεσπόζουν στο χώρο. Το ισλάμ σου αποκαλύπτεται απότομα, ξεφυτρώνει μέσα από πέπλα, εμφανίζεται σαν οπτασία, σε ζαλίζει.

Στη μεγάλη πλατεία του Ισπαχάν, το περιώνυμο Μείντάν, περπάτησα ξανά και ξανά. Την είδα από όλες τις πλευρές, κι από όλες τις οπτικές γωνίες. Την είδα στο φως της μέρας και στο σκοτάδι της νύχτας. Την είδα με ήλιο και με συννεφιά.

Περιφερόμουν στην πλατεία αργά, κινούμενος τυχαία προς κάθε κατεύθυνση. Περιφερόμουν ανάμεσα στους κήπους με τα λουλούδια κι ανάμεσα στους πίδακες των νερών από τα σιντριβάνια. Κι όσο περιφερόμουν τόσο έβλεπα καινούργια πράγματα.

Το πρώτο πράγμα που με εντυπωσίασε στο Μείντάν είναι η αύρα της πλατείας. Η αρχιτεκτονική της διάθεση, ο «αέρας» της, η πνευματικότητα που αναδίδει. Είναι μια πνευματικότητα ιδιαίτερη, διαφορετική από αυτές που έχουμε συνηθίσει. Μια πνευματικότητα που μπορεί εύκολα να μπερδέψει τον ανυποψίαστο επισκέπτη. Χωρίς αμφιβολία, η αρχιτεκτονική του Μείντάν δεν ανήκει στο παραδοσιακό Ισλάμ. Το σχήμα της πλατείας, οι διαστάσεις της, ο ανοιχτός της χώρος, η περιμετρική στοά, είναι χαρακτηριστικά που δεν απαντώνται σε προγενέστερα ισλαμικά μνημεία. Το ίδιο ισχύει βέβαια και για τα κτίσματα της πλατείας, δηλαδή τα δύο τζαμιά, και, πολύ περισσότερο, το παλάτι. Τίποτα από όλα αυτά δε θυμίζει το «παλιό» Ισλάμ.

Μπαίνει κανείς στον πειρασμό να σκεφτεί πως η πλατεία φέρει στοιχεία «δυτικά»: πως μιμείται, κατά κάποιον τρόπο, την αρχιτεκτονική της Δύσης. Ή, πως ανήκει σε μια εποχή κατά την οποία η ισλαμική τέχνη έχει χάσει την αυθεντικότητα και την πνευματικότητά της. Σε μια εποχή, πρώιμης, θα λέγαμε, «παγκοσμιοποίησης».

Δεν είμαι ιστορικός της τέχνης. Ούτε είμαι ισλαμολόγος, ούτε ιρανολόγος. Δεν έχω μελετήσει το θέμα εις βάθος, ούτε μιλώ ως ειδικός. Θα ήθελα όμως να παραθέσω ορισμένες σκέψεις, βασισμένες στις εντυπώσεις που αποκόμισα από τα ταξίδια μου στο χώρο του Ισλάμ (και όχι μόνο).

Πρωτογνώρισα το Ισλάμ μέσα από την αρχιτεκτονική των ισλαμικών μνημείων της Ινδίας. Παράδοξος, θα πει κανείς, τόπος (αλλά και τρόπος) να 'ρθει κανείς σε επαφή με το Ισλάμ. Είχαν προηγηθεί, βέβαια, κάποιες επισκέψεις σε τζαμιά «περιφερειακά», όπως το μεγάλο τζαμί της Σιάν (στο τέλος του δρόμου του μεταξιού), το μπλε τζαμί στην Κωνσταντινούπολη, ή το Ομεριγιέ τζαμί στην παλιά πόλη της Λευκωσίας. Κανένα όμως από αυτά τα κτίσματα δεν εντυπώθηκε στη μνήμη μου και τη συνείδησή μου ως μνημείο *κατ' εξοχήν* ισλαμικό, τουλάχιστον όσον αφορά στο βασικό κορμό της αρχιτεκτονικής του. Όσπου επισκέφθηκα το μεγάλο τζαμί στο Δελχί.

Δε θυμάμαι λεπτομέρειες από το μεγάλο αυτό τζαμί, το χτισμένο από τους Μούγκαλς (κι από τους Πέρσες αρχιτέκτονες στην αυλή τους), στα μέσα του δέκατου έβδομου αιώνα. Δε θυμάμαι καν τις αδρές του γραμμές. Θυμάμαι όμως την εντύπωση που μου έκανε. (Οι εικόνες άλλωστε σβήνουν γρήγορα από τη μνήμη· οι εντυπώσεις όμως μένουν.)

Θυμάμαι πως κοίταζα το τζαμί, όταν ένιωσα ξάφνου τον κόσμο να χάνεται. Σα να 'χε αρπάξει ο Αλλάχ ένα μεγάλο σφουγγάρι και να 'χε σβήσει τον κόσμο ολόκληρο· κι ύστερα να ζωγράφισε, πάνω στο απόλυτο κενό, ένα περίγραμμα με σινική μελάνη: μία Πύλη προς τον ουρανό.

Δε θυμάμαι άλλο κτίσμα να μου έχει μιλήσει με τόσο ξεκάθαρο και αποκαλυπτικό τρόπο, ποτέ πριν ή μετά. Ούτε θυμάμαι να έχω νιώσει τη θρησκευτικότητα ενός ναού να καθρεφτίζεται στην αρχιτεκτονική

του με τέτοια καθαρότητα και διαύγεια ποτέ άλλοτε. Όταν, πολύ αργότερα, επισκέφθηκα άλλα τζαμιά, στο έτερο άκρο του Ισλαμικού τόξου, στις ακτές του ατλαντικού, συνειδητοποίησα τη διαφορά. Την τεράστια διαφορά. Η αρχιτεκτονική του περσικού Ισλάμ απέχει παρασάγγας από την αρχιτεκτονική του Ισλάμ της Δύσης. Από μία άποψη μάλιστα, θα έλεγα πως βρίσκεται στον αντίποδά της. (Ομολογώ πως δεν έχω καταφέρει να συλλάβω την πνευματικότητα του αραβικού Ισλάμ μέσα από την αρχιτεκτονική των τζαμιών του. Όπως δεν έχω μπορέσει να αναγνωρίσω την πνευματικότητα της Ορθοδοξίας στην αρχιτεκτονική των βυζαντινών ναών – μιλώντας, πάντα, για την εικόνα που αυτοί παρουσιάζουν στον περιβάλλοντα χώρο.)

Θα τολμήσω να πω ότι οι βυζαντινές εκκλησίες είναι (με εξαίρεση κάποια τζαμιά) τα πιο «αδιάφορα» θρησκευτικά κτίσματα που έχω αντικρίσει ποτέ, όσον αφορά στην πνευματικότητα που αναδίδει η αρχιτεκτονική τους. Δε θυμάμαι να έχω θαυμάσει ποτέ βυζαντινό ναό – ούτε την ίδια την Αγιά Σοφιά. Δε θυμάμαι να έχω γοητευτεί από την εικόνα κάποιου ναού στον περιβάλλοντα χώρο. Αυτό, μάλιστα, ισχύει ακόμα και για τις μεσοβυζαντινές και υστεροβυζαντινές εκκλησίες, για ναούς δηλαδή κτισμένους σε μια εποχή κατά την οποία η ορθόδοξη τέχνη έχει ήδη κατασταλάξει. (Οι παλαιοχριστιανικές, αντίθετα, δεν αποτελούν αντιπροσωπευτικό παράδειγμα, καθώς η τέχνη τους φέρει ακόμα πολλά στοιχεία από το παρελθόν. Η τέχνη, όπως και η γλώσσα, χαρακτηρίζεται από αδράνεια εντυπωσιακή, και πείσμα ανεξήγητο στο χρόνο).

Από μία άποψη, βέβαια, αυτό το χαρακτηριστικό (δηλαδή της πνευματικότητας της εξωτερικής όψης του κτιρίου) απουσιάζει και από τα περσικά τζαμιά, καθώς η «εξωτερική» τους αρχιτεκτονική, δηλαδή η αρχιτεκτονική του ανοιχτού χώρου, είναι στην πραγματικότητα αρχιτεκτονική της αυλής του τζαμιού, δηλαδή του εσωτερικού του. Έξω από το τζαμί δε φαίνεται –και δεν πρέπει να φαίνεται– σχεδόν τίποτε.

Το κοινό χαρακτηριστικό ανάμεσα στα περσικά τζαμιά και τις βυζαντινές εκκλησίες είναι η θρησκευτικότητα που χαρακτηρίζει το εσωτερικό των κτισμάτων. Στα τζαμιά, η θρησκευτικότητα αυτή επικεντρώνεται, κατά κύριο λόγο, στην αρχιτεκτονική, καθώς ο εσωτερικός διάκοσμος είναι μάλλον λιτός ενώ το τυπολατρικό υποτυπώδες. Στις βυζαντινές εκκλησίες, αντίθετα, είναι τόσο η αρχιτεκτονική των εσωτερικών χώρων, όσο και ο διάκοσμος, οι αγιογραφίες, αλλά και ολόκληρο το τυπολατρικό που αναδεικνύουν το θρησκευτικό αίσθημα της Ορθοδοξίας με τρόπο μοναδικό. Και στις δύο, πάντως, αυτές θρησκευτικές παραδόσεις το κυρίαρχο γνώρισμα στην τέχνη είναι η εσωστρέφεια.

Δε χρειάζεται να ψάξει κανείς πολύ για να βρει αντιπαραδείγματα αυτού του καλλιτεχνικού «ιδεώδους» σε άλλες αρχιτεκτονικές παραδόσεις. Οι αρχαίοι ναοί είναι ίσως το προφανέστερο. Αλλά κι οι μεγάλοι καθεδρικοί της –μεσαιωνικής ακόμα– Δύσης είναι παράδειγμα χτυπητό. Σε αυτές, αλλά και σε πολλές άλλες θρησκευτικές παραδόσεις, η αρχιτεκτονική αποτελεί ένα εξαιρετικά πρόσφορο πεδίο έκφρασης του θρησκευτικού ιδεώδους.

Όσον αφορά στους αρχαίους ναούς θέλω να σημειώσω κάτι ακόμη. Στο σύγχρονο –δυτικό τουλάχιστον– κόσμο, έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε τους αρχαίους ναούς ως έργα, σπουδαία μάλιστα, τέχνης. Έχουμε συνηθίσει να θαυμάζουμε την αρχιτεκτονική τους, κι έχουμε μάθει να αναγνωρίζουμε σε αυτήν το αρχαίο κάλλος.

Δε βρίσκω κάτι λάθος σε αυτό. Φοβάμαι όμως πως μία τέτοια προσέγγιση στην αρχαία τέχνη είναι, αν μη τι άλλο, μονομερής. Πως αγνοεί τη θρησκευτική διάσταση των αρχαίων ναών, όπως αυτή αποτυπώνεται τόσο στην αρχιτεκτονική (αλλά και τη γλυπτική) τους, όσο, ακόμα περισσότερο, στο «δυστυχώς» χαμένο εσωτερικό τους. Και λέω δυστυχώς, διότι ό,τι έχει απομείνει από τους αρχαίους ναούς είναι μονάχα κάποια ερείπια κτισμάτων, κάποια ημικατεστραμμένα (κι αποχρωματισμένα) αγάλματα, ή κάποια απογυμνωμένα από το λατρευτικό τους πλαίσιο σκεύη. Αυτό ίσως δημιουργεί μια παραπλανητική εικόνα για τη θρησκευτικότητα στην αρχαία τέχνη.

Στις μέρες μας, η εικόνα ενός Παρθενώνα, έγχρωμου και θαλερού, με τα γλυπτά του να λάμπουν, γεμάτα ζωντάνια και σφρίγος, στο φως του αττικού ουρανού, μάλλον ξενίζει. Αντίθετα, η εικόνα των πάλλευκων (και κατά προτίμηση ακρωτηριασμένων) αφαιρετικών μορφών, που κοσμούν τα μουσεία της Ευρώπης, θέλγει και συγκινεί.

Θέλω να κλείσω με δυο λόγια για το αρχαίο κάλλος. Στον Παρθενώνα, βλέπει κανείς σήμερα, μεταξύ άλλων, την προσπάθεια των αρχιτεκτόνων να συλλάβουν και να αποτυπώσουν το κάλλος. Το κάλλος ως μέρος του κόσμου, ως μέρος του ουράνιου σύμπαντος, ως μέρος μιας πραγματικότητας «αντικειμενικής» μιας πραγματικότητας που βρίσκεται έξω από τον καλλιτέχνη, έξω από τον άνθρωπο – ως κάτι που προϋπάρχει και ενυπάρχει στον Κόσμο, που τον διαπερνά, όπως ο Λόγος, ή όπως (κατά τη χριστιανική θεολογία) το άκτιστο Φως. Ο Παρθενώνας αγγίζει το θείο μέσα από το κάλλος, τον Κόσμο, την αρμονία. Το κάλλος, ως στόχος, ως τέλος, ως απόλυτος και υπέρτατος σκοπός δεν είναι άμοιρο του θείου.

Ανεξάρτητα όμως από τα όποια ιδεώδη μπορεί να αναγνωρίσει κανείς στην ελληνική, την αναγεννησιακή, ή, σε ένα βαθμό, τη δυτική μεσαιωνική τέχνη, ένα είναι το βέβαιο. Ότι σε όλες αυτές τις παραδόσεις ο προσανατολισμός της τέχνης είναι σαφώς εξωστρεφής. Αυτό, τις φέρνει σε αντίθεση με την τέχνη του Ισλάμ, ή με αυτήν του Βυζαντίου. Στις τελευταίες τα πάντα ρέπουν προς την εσωστρέφεια. Θα λέγαμε, μάλιστα, πως η διάσταση μεταξύ Ανατολής και Δύσης παίρνει στο χώρο της τέχνης τη μορφή του διπόλου εσωστρέφειας εξωστρέφειας.

Στο Μείντάν είδα τα δύο αυτά «ιδεώδη» της τέχνης, την εσωστρέφεια και την εξωστρέφεια, να συνυπάρχουν. Είδα το παλιό και το καινούργιο. Είδα ακόμα την αλλαγή, τη μετάβαση από το ένα ιδεώδες στο άλλο. Ο αρχιτέκτονας του Μείντάν δε βολεύεται στα πρότυπα τα παλιά. Νιώθει την ανάγκη να δημιουργήσει. Θέλει να ανοίξει νέους δρόμους, να καινοτομήσει, να ακολουθήσει, μάλιστα μια οδό διαφορετική από αυτή του παραδοσιακού Ισλάμ. Μία οδό πιο ανοικτή στον κόσμο, πιο ανοικτή στο άστυ. Μια οδό πιο εξωστρεφή.

Στην προσπάθειά του όμως αυτή συναντά εμπόδια πολλά. Οι θρησκευτικές παραδόσεις είναι κραταιές, κι οι επιταγές της πίστης δεν μπορούν να αγνοηθούν. Οι ισορροπίες που πρέπει να κρατήσει είναι λεπτές. Κι οι περιορισμοί πολλοί. Τα τζαμίά πρέπει, το δίχως άλλο, να κοιτούν προς τη Μέκκα. Όρος απαράβατος (μέχρι σήμερα). Η πλατεία όμως δεν κοιτά προς τη Μέκκα· έχει προσανατολισμό τυχαίο. Για να ξεπεράσει το πρόβλημα, ο αρχιτέκτονας εφευρίσκει τρόπους να συνδυάσει τους δύο ασύμβατους προσανατολισμούς. Στο τζαμί του Σάχη, κατασκευάζει την πύλη εισόδου πάνω στην

πλατεία, ενώ χτίζει το τζαμί πίσω από αυτήν, σε κατεύθυνση λοξή. Στο τζαμί Λοτφολλάχ χρησιμοποιεί διαφορετικά τεχνάσματα, όμως εξίσου εμπνευσμένα κι αριστοτεχνικά.

Το εντυπωσιακό, και συνάμα γοητευτικό, στοιχείο στο Μείντάν, είναι ότι σε αυτές τις αναγκαστικές προσαρμογές δεν υπάρχει τίποτε το παράταιρο. Ο αρχιτέκτονας καταφέρνει να ενσωματώσει τα νέα στοιχεία στις προϋπάρχουσες δομές χωρίς να διαταράσσει την αρμονία του συνόλου. Τα δύο ιδεώδη της τέχνης, το ένα της εσωστρέφειας και το άλλο της εξωστρέφειας, το ένα της Ανατολής και το άλλο της Δύσης, συνυπάρχουν στην πλατεία αρμονικά, χωρίς να αντιμάχονται το ένα το άλλο.

Στο Μείντάν είδα και άλλα χαρακτηριστικά, εξίσου, θα έλεγα, αποκαλυπτικά. Είδα, σε αυτήν, την –κατά τα άλλα «δυτικού» τύπου– πλατεία, το πνεύμα της Ανατολής, απαστράπτον κι ακμαίο. Είδα τα τρία, και μόνο τρία, κτίσματα στην πλατεία να στέκονται ως ορόσημα στο χώρο. Σαν τις χιονισμένες βουνοκορφές σε ένα τοπίο ορεινό. Με την απαραίτητη απόσταση μεταξύ τους. Μια απόσταση σταθερή κι αναλλοίωτη στο χρόνο – χωρίς να φοβούνται ότι μια μέρα θα 'ρθει ένα νέο βουνό να μπει ανάμεσά τους.

Στην πλατεία ένιωσα ακόμα την ηρεμία, τη γαλήνη, την ευεργετική ανάπαυλα, την ιερή ακινησία. Ένωσα (με μεγάλη, το ομολογώ, χαρά) το χρόνο να σταματά. Κάπου ανάμεσα στα φευγαλέα πετάγματα των πουλιών, στα χρώματα του δειλινού, και στα γλυκά καλέσματα του μουεζίνη.

Στο Μείντάν είδα επίσης το πνεύμα της Ανατολής από μια σκοπιά διαφορετική. Είδα στην πλατεία τα έργα της μίας και μοναδικής εξουσίας· το πνεύμα του ανατολίτικου δεσποτισμού. Ο ένας βασιλιάς, ο ένας αρχιτέκτονας, το ένα και μοναδικό έργο. Ο ένας Σάχης και τα θαυμαστά του έργα. Η μία αρχή, ο ένας λόγος, η μία φωνή: το αντίπαλο δέος της «δημοκρατικής» πολυφωνίας της Δύσης.

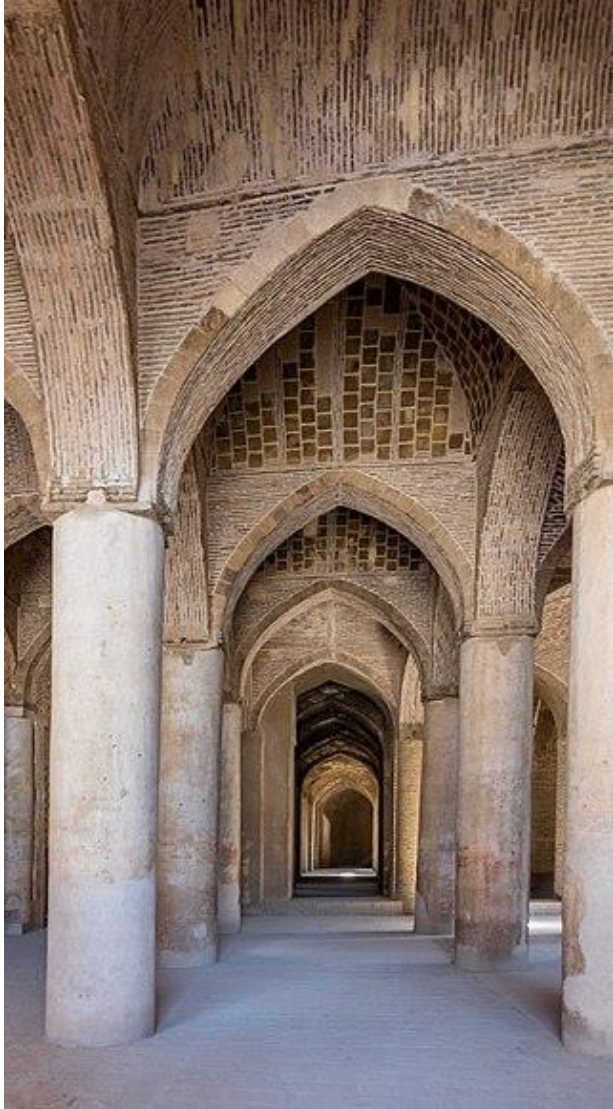
Σάββατο, 29 Οκτωβρίου. Ισπαχάν, Τζούλφα

Σελτζουκικό τζαμί της Παρασκευής. Το τζαμί ακολουθεί την αρχιτεκτονική των τεσσάρων αϊβάν (όπως και το μεταγενέστερο τζαμί του Σάχη). Το κεντρικό αϊβάν (αυτό δηλαδή που είναι στραμμένο προς τη Μέκκα) στέκεται στα αριστερά της εισόδου. Είναι πλατύ και γήινο – πιο γήινο από τα υπόλοιπα τρία – το βέλος προς τον ουρανό δεν είναι τόσο τεντωμένο. Στην κορυφή του δεσπόζουν δυο μιναρέδες που κυματίζουν στον ουρανό σα λάβαρα. Η μεταγενέστερη διακόσμηση με πλακάκια είναι εξαιρετική – πλήθος κλαδιών που περιπλέκονται, αναρριχώνται σαν περικοκλάδες στον κατακόρυφο τοίχο. Το χρώμα που κυριαρχεί είναι αυτό του πηλού, με γραμμές άσπρες και μπλε να δίνουν διακριτικά τον τόνο. Αριστερά του κεντρικού αϊβάν (απέναντι από την κεντρική είσοδο) στέκεται το δεύτερο αϊβάν. Οι κυψέλες του μεγάλες, εξάισιες, σπάνε τον καμπύλο όγκο και παιχνιδίζουν με το φως του ήλιου. Τα άλλα δύο αϊβάν είναι λιγότερο εντυπωσιακά. Οι τρούλοι όλων των κτισμάτων είναι κρυμμένοι πίσω από τα αντίστοιχα αϊβάν, από την αυλή δε φαίνονται σχεδόν από πουθενά.

Τζαμί της Παρασκευής, Ισπαχάν

Το εσωτερικό του κτιρίου θυμίζει πολύ βυζαντινή εκκλησία. Ο τρούλος τεράστιος. Στις τέσσερες γωνίες τέσσερες εξάισιες εσοχές αντικαθιστούν τα ημιχώνια. Ο χώρος κλειστός, σκοτεινός, χωρίς παράθυρα. Αύρα βυζαντινού μυστικισμού. Η συνέχεια του κτιρίου στο πλάι είναι ακόμη πιο εντυπωσιακή. Ένα μυθικό δάσος από κολώνες, με τα κλαδιά των δέντρων να τινάζονται ψηλά και να ενώνονται, σχηματίζοντας ένα πλέγμα στην οροφή. Η διακόσμηση με ψαθωτά λιτή, πλην όμως εντυπωσιακή. Παιχνίδια προοπτικής. Εναλλαγές ανάλογα με την κατεύθυνση. Μια σειρά από οξυγώνια τόξα, το ένα μέσα στο άλλο.

Από το σελτζουκικό τζαμί της Παρασκευής, που βρίσκεται στο κέντρο της παλιάς πόλης (στη βόρεια πλευρά του ποταμού), οδηγηθήκαμε στη Τζούλφα, την αρμενική συνοικία στη νότια πλευρά. Στο παρελθόν η Τζούλφα αποτελούσε πόλη διακριτή, που αριθμούσε περισσότερους από εκατόν πενήντα χιλιάδες κατοίκους. Σημείο αναφοράς της ακμάζουσας άλλοτε πολιτείας είναι η μονή Βανκ.

Μονή Βανκ, Νέα Τζούλφα

Η μονή είναι τοιχισμένη ολόγυρα. Έξω από τον ψηλό περίβολο δε φαίνονται παρά μόνο το βενετσιάνικο καμπαναριό κι ο κρεμμυδόσχημος τρούλος. Στην εσωτερική πλευρά του περιβόλου είναι

χτισμένη η εκκλησία, το καμπαναριό, καθώς και κάποια ακόμα κτίσματα. Είναι επίσης φυτεμένα λίγα πεύκα, ψηλά κι ευθύκορμα, κουρεμένα σαν τα πεύκα της Ρώμης.

Κάθισα σ' ένα σκαλί να ξεκουραστώ. Ήπια νερό. Κοίταξα ολόγυρα, αφήνοντας το βλέμμα να πλανηθεί στα κτίρια της μονής, στα κουρεμένα πεύκα, στο περιποιημένο προαύλιο. Σιγά σιγά ένιωσα να γεμίζω γαλήνη. Γαλήνη χριστιανική.

Ξάφνου χτύπησε η καμπάνα. Ξαφνιάστηκα, κι ας γνώριζα πως βρισκόμουν σε εκκλησία. Ίσως, γιατί μετά από όλα τούτα τα θαυμαστά που είδα, επί τόσες μέρες στο Ιράν, είχα βυθιστεί σε έναν άλλο κόσμο. Και να που τώρα άκουσα, μέσα στην καρδιά του Ιράν, το χτύπημα μιας καμπάνας. Πόσο γλυκό κι απρόσμενο ήταν τούτο το χτύπημα; Πόσο γλυκά αντילάλησε στα αυτιά και στην ψυχή μου;

Τι είναι η πατρίδα; Αυτή η καμπάνα, αυτό το χτύπημα της καμπάνας είναι η πατρίδα.

Απέναντι από την εκκλησία βρίσκεται το κτίριο της βιβλιοθήκης. Σήμερα λειτουργεί ως μουσείο. Το κτίσμα φιλοξενεί πλήθος αντικειμένων – τα περισσότερα παλαιά χειρόγραφα. Μια σειρά διαταγμάτων με τα οποία ο Σάχης παραχωρούσε προνόμια στους Αρμένιους. Οι εποχές της εύνοιας. Τα ζαμάνια τα καλά. Κι ύστερα η θρησκευτική καταπίεση, η εξοντωτική φορολόγηση, οι βαρβαρότητες των Αφγανών, οι εισβολές των Ρώσων και των Οθωμανών. Η πτώση κι ο μαρασμός. Η δυσμένεια της τύχης. Η απαράλλαχτη μοίρα των απανταχού της γης μειονοτήτων, που οι τύχες τους ορίζονται από τους εκάστοτε ισχυρούς.

Στο πλάι ένας χάρτης της Ανατολής, με κουκίδες να σηματοδοτούν τους τόπους όπου κάποτε ζούσαν οι Αρμένιοι. Οι περισσότερες κουκίδες βρίσκονται στην Ανατολία. Στην ανατολική Ανατολία. Και πάνω σε κάθε κουκίδα ένα λαμπάκι που αναβοσβήνει. Δεν υπάρχει αρμενικό μουσείο που να μην έχει μνημείο για τη γενοκτονία. Ράτσα πολύπαθη οι Αρμένιοι –οι Αρμένηδες, που έλεγε η γιαγιά μου. Ράτσα βασανισμένη. Δικοί μας άνθρωποι.

Σε μια προθήκη ένας μεγάλος αριθμός από χειρόγραφα ευαγγέλια. Τα περισσότερα είναι εικονογραφημένα. Κάποια χρονολογούνται από το 13^ο αιώνα – πολύ πριν από την ίδρυση της Τζούλφα. Πώς βρέθηκαν εδώ τα παμπάλαια αυτά χειρόγραφα; Από πού ήρθαν; Ποιος τα έφερε;

Τι γνωρίζουμε αλήθεια για την πραγματική ιστορία της Τζούλφα; Τι γνωρίζουμε για την πραγματική ιστορία κάθε τόπου; Μελετούμε την ιστορία μέσα από συλλογικότητες, μέσα από στατιστικές και γενικότητες. Από σημαίνοντα γεγονότα. Πώς αλλιώς θα μπορούσε να γίνει;

Όμως η ζωή δεν είναι μέγεθος στατιστικό. Κι οι λαοί δεν είναι μάζες άμορφες κι απρόσωπες, αλλά ένα σύνολο από πρόσωπα διακριτά – το καθένα με τη δική του ιστορία, τη δική του μοναδική παρουσία και δράση στο χρόνο· είναι άντρες και γυναίκες, παιδιά, οικογένειες, που η καθεμιά κουβαλά τη δική της ιστορία, που η καθεμιά διαγράφει τη δική της διαδρομή στο χώρο και το χρόνο. Κι όταν όλες αυτές οι διαδρομές συναντηθούν, όταν όλα αυτά τα νήματα υφανθούν, όταν όλα αυτά τα υφάδια πλεχτούν αξεδιάλυτα στον αργαλειό της Ιστορίας, τότε προκύπτει το μεγάλο υφαντό, το εξαισιο μωσαϊκό, το απαράμιλλης καλλιτεχνικής και χρηστικής αξίας δημιούργημα, το περσικό χαλί.

Κυριακή, 30 Οκτωβρίου, Νατάνζ, Κασάν, Κομ

Επιστροφή στην Τεχεράνη οδικώς. Το βράδυ πτήση για την Αθήνα.

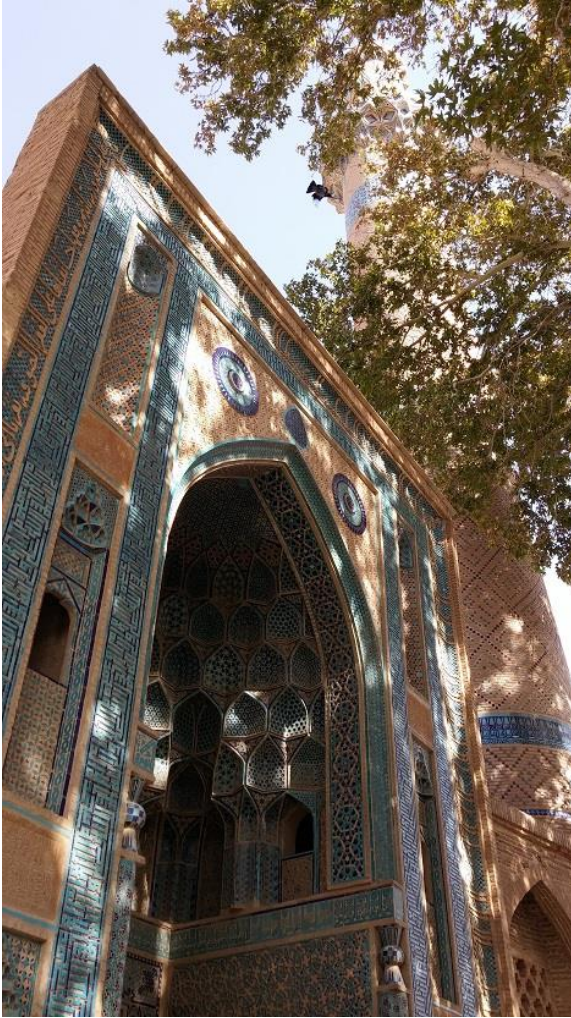
Πρώτη μας στάση η κωμόπολη Νατάνζ, παλιό θέρετρο των Σαφαβιδών. Επισκεφθήκαμε το ιλχανιδικό τζαμί, σε υψόμετρο 1.600 μέτρων.

Άλλος αέρας εδώ. Αέρας ελληνικού βουνού. Μπροστά από το τζαμί ένας πελώριος πλάτανος. Πλατεία ελληνικού χωριού.

Το αϊβάν του τζαμιού θεσπέσιο, οι κυψέλες του μεγάλες. Ίδιες κυψέλες και πάνω στο μιναρέ. Εκεί όμως το ύψος χαλά την αισθητική. Το σχήμα χάνεται.

Τρούλος και μιναρές: Τέχνη παλαιάς κοπής, όγκοι συμπαγείς· νιώθεις το βάρος της όρθιας πέτρας που υψώνεται στον ουρανό. Πόση αντίθεση με την ανάερη ελαφρότητα των σαφαβιδικών!

Δρόμος από το Νατάνζ στο Κασάν. Τοπίο άγριο και βραχώδες. Πετρώματα όλων των ειδών, χρώματα σπάνια κι εντυπωσιακά. Αποχρώσεις κόκκινου και καφέ. Πιο κάτω αρχίζει η έρημος. Για τα επόμενα πενήντα χιλιόμετρα απαγορεύεται η φωτογράφιση. Στην περιοχή αυτή είναι χτισμένο το πυρηνικό εργοστάσιο. Η άλλη όψη του Ιράν. Η άλλη όψη του σύγχρονου κόσμου.

Τελευταία στάση του ταξιδιού η ιερή πόλη Κομ. Κλεφτή ματιά στο μαυσωλείο της Φατιμέ. Ο τρούλος του μαυσωλείου φτιαγμένος από χρυσάφι.

Μαυσωλείο της Φατιμέ. Κομ.

Δευτέρα, 31 Οκτωβρίου, Αθήνα

Προσγειωθήκαμε στην Αθήνα χαράματα. Ο ήλιος δεν είχε ακόμα ανατείλει πάνω από τη θάλασσα του Αιγαίου. Από το παράθυρο του αεροπλάνου φάνηκε, στο λυκαυγές, η γη της Αττικής: η πεδιάδα του Μαραθώνα, ο κόλπος του Σχοινιά, η Κυνοσούρα. Χώματα γνώριμα, παιδικές αναμνήσεις.

Κι όμως: παρά το ό,τι τα εδάφη αυτά μου είναι τόσο γνώριμα, τόσο οικεία, τόσο συνδεδεμένα με όλες τις ηλικίες της ζωής μου, όταν τα είδα, μετά από δέκα μέρες στο Ιράν, να ξυπνούν μέσα στο πρωινό φως, μου φάνηκαν κάπως διαφορετικά. Κάπως παράξενα, κάπως σαν ξένα. Σαν να είχα, άθελά μου, απομακρυνθεί από αυτά. Σαν να τα έβλεπα με άλλο βλέμμα, αποστασιοποιημένο.

Αναρωτήθηκα: Πώς θα φαίνονταν άραγε τούτα τα χώματα, τα χώματα της Αττικής, στους πρώτους Ινδοευρωπαίους που «κατέβηκαν» σε αυτά τα μέρη; Πώς θα φαίνονταν άραγε τούτα τα χώματα στους Πέρσες που θα βρίσκονταν στο Μαραθώνα;

Επίμετρο

- Τι χρειάζεται κανείς τον πάγο στην έρημο; Σε τι μπορεί να του χρησιμεύσει;
- Γιατί να συντηρεί κανείς πάγο στην έρημο; Γιατί να συντηρεί κανείς πάγο γενικά;
- Σκέφτηκε άραγε κανείς, ακόμα και στα μέρη όπου ο πάγος αφθονεί, να τον συλλέξει και να τον συντηρήσει;

Θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί βιαστικά, παρασυρμένος από τα τεχνολογικά επιτεύγματα τις εποχής μας, ότι ο πάγος μπορεί να χρησιμεύσει στη συντήρηση των τροφίμων. Μα, αν μπορεί κανείς να συντηρήσει τον ίδιο τον πάγο (αν καταφέρνει δηλαδή να επιτύχει σε ένα χώρο θερμοκρασίες σταθερά κάτω από το μηδέν) γιατί να μην αποθηκεύει τα ίδια τα τρόφιμα σε αυτόν το χώρο; Τι τον χρειάζεται τον πάγο;

Ρωτώ, και ξαναρωτώ, μέχρι να πάρω απάντηση:

- Σε τι χρησιμεύει ο πάγος;
- Σε τίποτε.
- Τότε γιατί στο Ιράν κατασκεύαζαν κτίσματα όπου αποθήκευαν τον πάγο το χειμώνα για να τον έχουν διαθέσιμο το καλοκαίρι;
- Για να φτιάχνουν παγωτό.

Επιμύθιο: Το να κάνεις το άχρηστο, το περιττό, την πολυτέλεια, ανάγκη. Αυτή είναι η ουσία του πολιτισμού.

Κι αυτή είναι ίσως η ουσία, και το μεγάλο –το μέγιστο– επίτευγμα, και το μεγάλο παράδειγμα, του μεγάλου περσικού πολιτισμού.

Γιακτσάλ, ή «παγόσπιτο». Αμπαρκούχ

Αντί Επιλόγου

*Αυτός ο θόλος, που όλοι κάτωθι του ζούμε ζαλισμένοι,
είναι του Αλλάχ το μαγικό το θέατρο σκιών - ας πούμε.
Λυχνάρι του ο ήλιος, και λευκό πλατύ πανί του ο κόσμος,
και πίσω του αμέτρητες φιγούρες, σκοτεινές, που παραδέρνουν.
Τη μέρα την αυριανή καμιά φωνή δε σου την τάζει.
Γι' αυτό φεγγάρι μου θνητό με την ψυχή σου γλέντα
αδειάζοντας στη φωτοφεγγαριά.
Μπορεί ένα μεσονύχτι να ψάχνει το φεγγάρι να μας βρει
μα 'μεις να 'μαστε φευγάτοι.*

Ομάρ Καγιάμ, 1048-1131

Βλαδίμηρος Αντωνιάδης,
Φεβρουάριος 2018